

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİYASÎ HAYATA GEÇİŞ

Ahmet YEŞİL

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI

Yeşil Ailesine

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 897
Yayımlar Dairesi Başkanlığı
Kültür Eserleri Dizisi / 114

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİYASÎ HAYATA GEÇİŞ

Dr. Ahmet YEŞİL

© T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI / 2001 - ANKARA
ISBN 975-17-0314-X
Kapak Düzeni / Özyurt Matbaacılık

Yeşil, Ahmet
Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş Ahmet Yeşil. - 2. bsk. - Ankara : Kültür Bakanlığı, 2001.

XIV, 229 s. ; 20 cm. - (Kültür Bakanlığı yayınları ; 897. Yayımlar Dairesi Başkanlığı kültür eserleri dizisi ; 114)
ISBN 975-17-0314-X

I. k.a. II. Seriler:
320.09561

www.kultur.gov.tr
E.posta: yayimlar@kutuphanelergm.gov.tr

Birinci Baskı, 3.000 Adet, 1988
İkinci Baskı, 4.000 Adet

ÖZYURT MATBAACILIK
230 76 31 - 351 29 56

SUNUŞ

Osmanlı-Türk toplum yapısı, yönetim anlayışı ve tarihi tecrübesi; Batı hatta Doğu toplumlarından farklı, kendine özgü form ve değerlere sahiptir. Türkiye, coğrafyası gibi Doğu ile Batı arasında Doğunun en Batısı, Batının en Doğusu olma özelliğini her yönüyle korumaktadır. Bu bir anlamda medeniyetler arası çatışma alanı olmak bir tarafa bir irtibat noktası, kaynaşma alanı, gelecek için de insanlık adına güvencedir.

Türkiye son yüzyıl içinde saltanat-meşrutiyet ve cumhuriyet idaresini taşlandıran demokrasiyi de bir amaç gibi algılamış, algılamakta ve uygulamaktadır. Kendisine esin kaynağı olan Batı toplumlarında demokrasinin bir amaç değil de bir araç olması; bir çelişki gibi görünse bile temelde yapısal farkların tarihsel süreçte farklı oluştuğu küçük bir gayretle anlaşılacaktır.

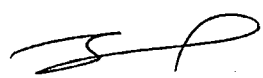
Batı demokrasilerinin tarihî temelinde üç temel öge/yapı rol oynadığı söylenibilir: Feodalite, kilise ve burjuvazi. Batıda demokrasi tüm bu güçler arası ilişkilerin, dengelerin kurucusu, çalıştırıcısı, aracı, manivelasıdır. Batıda önce aristokrasi ve kilise kralın yetkilerini frenlemiş, sonra burjuvazi gelişmiş ve bu güçlü kesimler parlamenter düzen içinde birbirlerinin güçlerini dengelemişlerdir. Daha sonra, toplumun diğer kesimleri güç kazanmış ve seslerini duyurmaya başlamışlardır. Bu yüzden Batı demokrasilerinin temel karakterleri; plüralisttir. Güçler arası dengeyi ayakta tutan bir mekanizma, zıtlıkları koruyan ve uzlaştıran bir diyalog sistemi; temel hak ve hürriyetlerin teminatıdır.

Osmanlı-Türk tecrübesinde demokrasinin yukarıda belirtildiği gibi bir araç değil amaç olması; demokrasiye menşeinden farklı bir misyon yüklemiştir. Osmanlı veya Türkiye'de temel olarak egemenlik alanına talip birden çok güç olmadığından çatışma da söz konusu değildir. O yüzden güçler arası dengeleme rolünü üstlenmemiş bir demokrasi yerine toplumun varmak veya olmak istediği hedef şeklinde belirmektedir. Yeni Türk yenileşme/çağdaşlaşma/asrileşme tarihi aynı zamanda demokrasi tarihidir. Çünkü Osmanlı belirli bir tarihten sonra

gerek iç ve gerek dış dinamikleri yeniden lehine çevirebilmek amacıyla bir kısım ıslahat/yeniliklere girişmiş yukarıdan aşağıya toplum yeni değerlerle donatılmıştır.

Türk demokrasisine zaman zaman ara verilmek zarureti doğsa bile ana hedef demokrasiye ulaşmada bir sapma olmamıştır. Bu açıdan bazen yaşanan ara rejim uygulamaları uzun ömürlü olmadığı gibi; müdahaleyi yapanlarca da demokrasiye / çok partili siyasî hayata geçileceği neredeyse müdahalenin hemen arkasından açıklanmıştır.

Türkiye'de demokratik kültürün sağlıklı şekilde gelişmesi (hiç olmazsa bize mahsus demokrasi modelinin) kesintisiz sürdürülmesine bağlıdır. Yeni nesiller bu kültürle yoğruldukça yapısal bir kısım farklılıkların da giderilebileceği, demokrasinin amaç olmaktan araç olması ümit edilebilir. Bu açıdan çok partili siyasî hayata her geçişi gerekli kılan şartlar ortadan kalktıkça Türk demokrasisi daha emin ve sağlıklı gelişimini tamamlayacaktır. Bunun belki başlangıcı, geçişi gerekli kılan şartları, problemleri, olguları varsa hataları gözden geçirmek, gelecekte tekrarlamamaktır.

M.İstemihan TALAY
Kültür Bakanı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR XI
SÖZBAŞI XIII
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM: **MUHÂLEFETİN DOĞUŞU** 29
1- İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILARI VE PARTİ-DIŞI MUHÂLEFETİN VARLIĞI 31
2-PARTİ-İÇİ MUHÂLEFETİN DOĞUŞU 39
a- Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 43
b- Dört'lü Takrir 50
c- San Fransisco Konferansı ve Birleşmiş Milletler Anayasası'nın Meclis'te Onayı 54
3- MUHALİF PARTİLERİN KURULUŞU 58
a- Milli Kalkınma Partisi'nin Kuruluşu 58
b- Takrircilerin Parti'den İhrâcı ve Yeni Parti Kurma Çalışmaları 59
c-Demokrat Parti'nin Kuruluşu 60
İKİNCİ BÖLÜM: **PARTİLERARASI DENGE** 67
1- DEMOKRAT PARTİNİN GELİŞMESİ VE CHP 69
2- 1946 SEÇİMLERİ 74
a- Belediye Seçimleri 74
b- CHP Olağanüstü Kurultayı 77
c- 1946 Erken Genel Seçimler 79
3- TEK DERECELİ SEÇİMLE OLUŞAN B.M.M. 91
a- Recep Peker Hükümeti 91
b- 7 Eylül Kararları 95
c- Matbuat Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler 97
d- İnsan Hakları Derneği 98
4- DEMOKRAT PARTİ'NİN 1. BÜYÜK KURULTAYI 101
5- 1947 ARA SEÇİMLERİ 107
6- SEÇİMLER ve PARTİLER ARASINDAKİ BARİZ FARKLARI 109

7- 12 TEMMUZ BEYÂNNAMESİ 111
8- 12 TEMMUZ BEYÂNNAMESİ'NİN İKTİDAR PARTİSİNDE YARATTIĞI SONUÇLAR 113
a- İnönü-Peker Anlaşmazlığı 113
b- Peker Hükümeti'nin Sonu 115
c- CHP Yedinci Büyük Kurultayı 118
9- 12 TEMMUZ BEYANNAME'SİNİN MUHÂLEFET PARTİSİ'NDE YARATTIĞI SONUÇLAR 123
a- DP İçinde Anlaşmazlık 124
b- DP'nin Parçalanması ve İhraçlar 126
10- MÜSTAKİL DEMOKRATLAR GRUBU VE MİLLET PARTİSİNİN KURULUŞU 128
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: **İKTİDAR MÜCADELESİ** 131
1- TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN GELİŞMESİ 134
a- Marshall Planı ve Türkiye 135
b- Türkiye'nin Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtına Katılması 136
2- HASAN SAKA HÜKÜMETİ 139
3- DP İKİNCİ BÜYÜK KURULTAYI 142
a- Millî Teminat And'ı veya Millî Husumet And'ı 144
b- DP İkinci Büyük Kurultayı ve CHP'nin Tavrı 145
4- SON TEK-PARTİ HÜKÜMETİ 146
5- YENİ SEÇİM KANUNU 149
6- 1950 SEÇİM KAMPANYASI ve SEÇİMLER 152
7- DEMOKRAT PARTİ'nin ZAFERİ 159
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: **1946-1950 YILLARI ARASINDA KURULAN DİĞER SİYASÎ PARTİLER** 165
a- SOSYAL ADALET PARTİSİ 167
b- LİBERAL DEMOKRAT PARTİ 167
c- ÇİFTÇİ ve KÖYLÜ PARTİSİ 168
d- TÜRK SOSYAL DEMOKRAT PARTİSİ 168
e- TÜRKİYE SOSYALİST PARTİSİ 169
f- TÜRKİYE SOSYALİST İŞÇİ PARTİSİ 170
g- TÜRKİYE İŞÇİ ve ÇİFTÇİ PARTİSİ 170

h- TÜRKİYE SOSYALİST EMEKÇİ VE KÖYLÜ PARTİSİ 171
i- YANLIZ VATAN İÇİN PARTİSİ 172
j- ERGENEKON KÖYLÜ ve İŞÇİ PARTİSİ 172
k- ARITMA KORUMA PARTİSİ 173
l- İSLAM KORUMA PARTİSİ 173
m- YURT GÖREV PARTİSİ 174
n- İDEALİST PARTİ 174
o- TÜRK MUHAFAZAKÂR PARTİSİ 174
p- TÜRKİYE YÜKSELME PARTİSİ 175
r- MİLLET PARTİSİ 175
s- SERBEST DEMOKRAT PARTİSİ 177
t- ÖZ DEMOKRATLAR PARTİSİ 177
u- MÜSTAKİL TÜRK SOSYALİST PARTİSİ 178
v- TOPRAK EMLAK VE SERBES TEŞEKKÜR PARTİSİ 179
y- MÜSTAKİLLER BİRLİĞİ 179

SONUÇ

EK-I DÖRTLÜ TAKDİR 189
EK-II HÜRRİYET MİSAKI 193
EK-III 12 TEMMUZ BEYANNAMESİ 199
BİBLİYOGRAFYA 203
DİZİN 218

7- 12 TEMMUZ BEYÂNNAMESİ 111
8- 12 TEMMUZ BEYÂNNAMESİ'NİN İKTİDAR PARTİSİNDE YARATTIĞI SONUÇLAR 113
a- İnönü-Peker Anlaşmazlığı 113
b- Peker Hükümeti'nin Sonu 115
c- CHP Yedinci Büyük Kurultayı 118
9- 12 TEMMUZ BEYANNAME'SİNİN MUHÂLEFET PARTİSİ'NDE YARATTIĞI SONUÇLAR 123
a- DP İçinde Anlaşmazlık 124
b- DP'nin Parçalanması ve İhraçlar 126
10- MÜSTAKİL DEMOKRATLAR GRUBU VE MİLLET PARTİSİNİN KURULUŞU 128
ÜÇÜNCÜ BÜLÜM: **İKTİDAR MÜCADELESİ** 131
1- TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN GELİŞMESİ 134
a- Marshall Planı ve Türkiye 135
b- Türkiye'nin Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtına Katılması 136
2- HASAN SAKA HÜKÜMETİ 139
3- DP İKİNCİ BÜYÜK KURULTAYI 142
a- Millî Teminat And'ı veya Millî Husumet And'ı 144
b- DP İkinci Büyük Kurultayı ve CHP'nin Tavrı 145
4- SON TEK-PARTİ HÜKÜMETİ 146
5- YENİ SEÇİM KANUNU 149
6- 1950 SEÇİM KAMPANYASI ve SEÇİMLER 152
7- DEMOKRAT PARTİ'nin ZAFERİ 159
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: **1946-1950 YILLARI ARASINDA KURULAN DİĞER SİYASÎ PARTİLER** 165
1- SOSYAL ADALET PARTİSİ 167
2- LİBERAL DEMOKRAT PARTİ 167
3- ÇİFTÇİ ve KÖYLÜ PARTİSİ 168
4- TÜRK SOSYAL DEMOKRAT PARTİSİ 168
5- TÜRKİYE SOSYALİST PARTİSİ 169
6- TÜRKİYE SOSYALİST İŞÇİ PARTİSİ 170
7- TÜRKİYE İŞÇİ ve ÇİFTÇİ PARTİSİ 170

KISALTMALAR

A.İ ve T.İ.A. : Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi

A.Ü.H.F. : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

A.Ü.S.B.F. : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

İ.F.Mec. : İktisat Fakültesi Mecmuası

O.D.T.Ü. : Orta Doğu Teknik Üniversitesi

T.B.M.M.T.D. : Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

T.B.M.M.Z.C. : Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

İ.Ü.H.F. : İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

C.H.P. : Cumhuriyet Halk Partisi

D.P. : Demokrat Parti

M.K.P. : Milli Kalkınma Partisi

M.P. : Millet Partisi

SÖZBAŞI

Türkiye'de çok partili sistemin kurulması, tarihi yönden olduğu kadar, aktüel açıdan da önemli bir hadisedir. Zira bu olay, ülkemizdeki siyasi gelişmelerin sonraki akışını belirlemede birinci dereceden rol oynamıştır. Bu dönemde Türkiye'deki sosyal güçler kendilerini partiler hâlinde ifade etmeye imkân bulmuşlardır. Siyasi kültürü renklendiren bu oluşumlar, ülkedeki sosyal gruplar arasındaki eski ilişkiler sistemini değiştirmiş ve sosyal hareketliliği arttırmıştır. En önemlisi, halk; Osmanlı döneminden bu yana ilk defa kendi temsilcilerini iktidara getirebilme gücünü kazanmıştır. Bu ise, o zamana kadar bir memur-eşraf partisi hüviyetindeki CHP'yi bile halk kitleleriyle yakından ilgilenmek zorunda bırakmıştır.

Türkiye'de demokratik kurumların artık Türk siyasi hayatının bir gerçeği olarak yerleşmeye yüz tuttuğu 1946-1950 yılları arası gelişmelerini inceleyen çalışmamızda, ilk bakışta tasvirî bir yaklaşımın egemen olduğu gözlenebilir. Ancak, bu tasvirî anlatımın yanı sıra, demokrasiye geçişte önemli roller üstlenen iki parti (CHP ve DP)'nin dayandığı sosyal güçlerin farklılığı, demokrasi kavramına yüklenen değişik anlamlar, halk-siyasi parti etkileşiminin boyutları... vs. üzerinde yorumlar getirmeyi ilke edindik. Esasen somut siyasi olayların dökümünü yapmak, bize bir yerden sonra siyasi yapı analizleri için önemli ipuçları sağlayabilir.

Genç Türk demokrasisinin "kendine mahsus" yapısal özellikleri, toplumsal tarih bilinci ve geleneği üzerine inşaa olunan

değerler manzumesi yanında, Batı değer yargılarından mürekkiptir. Toplumumuzda demokratik kültürün yerleşmesi, siyasi ve sosyal hayatımızı kuşatması, hiç kuşkusuz bu yönde oluşturulmuş birikim ve yapılandırmaların genç kuşaklara sağlıklı yollardan aktarılmasına; demokratik hayatın öğrenilerek yaşanmasına bağlıdır.

Demokratik hayatımızın bir kesitini, bir dönemini tasvir ederek demokratik kültürün oluşmasına katkıda bulunmayı amaç edinmiş bu çalışma, eksiklerden arınmış değildir. Bu çalışmanın, demokratik teammüllere uygun, aklî ve ilmî ölçülere dayalı bir tartışmayı beraberinde getirmiş olması ise, bizi ancak mutlu edebilir.

Dr. Ahmet YEŞİL

GİRİŞ

Türk siyasî hayatının önemli bir dönemeci olan demokrasiye (çok partili siyasî hayata) geçiş safhasının hazırlık dönemini incelemeyi konu alan herhangi bir araştırma gibi bizimki de başlangıç itibarıyla daha geriye gitmeyi-anlaşılır olmak için-gerekli kılmaktadır. Cumhuriyet devresi Türk siyasî tarihinde görülen hakim temayüllerin, Batı'dan olduğu kadar kendi toplumumuzun tabii geçmişinden kaynaklanan geleneklerle güçlü irtibat noktaları vardır. Bu açıdan Osmanlı Batılaşma tecrübesinin anahatlarını konumuz açısından gözden geçirmek elzem olmaktadır.

Osmanlı klâsik sosyal ve siyasî düzeni, yöneten-yönetilen (merkez-çevre) ayrımı esasına göre düzenlenmiştir.(1) Bu düzen, ağırlıklı olarak zirai hayatın icaplarına cevap vermenin başarılı örneğini oluşturuyordu. Batı dünyasının Osmanlılara tesiri, 17. yüzyılda hissedilen birtakım maddî gelişmelerin tehdit edici özelliğini bertaraf etmek için, ağırlıklı olarak yönetici kurumun kararıyla "yenileşme" çabalarında hissedildi. Başlangıçta, Osmanlı cihad kültürünün de bir tezahürü olarak kısmî bir askerî ıslahatla başlayan bu girişimler, Tanzimat Fermanıyla (1839) hayatın bütün safhalarını kuşatan bir tesir gücüne kavuştu.(2) Bu ferman, siyasî yönden Osmanlı tarihinde ilk defa görülen bir olguyu haber veriyordu. Padişah, kendi yetkilerinden bir kısmını özellikle ıslahatları yapmakla görevlendirdiği çevresindeki Batıcı sivil bürokrasinin lehine feragat ediyordu. Böylece, demokrasi tarihimiz açısından bu ilk gelişmelerin, padişahın reform programını yürütmek umudunu kendilerine bağladığı, Batı'daki devlet teorilerinden haberdar ve eğitimini Batı ölçülerinde yapmış olan çoğu diplomat bu yeni kesimden gelmişti. Bunlar merkezden

(1) Şerif Mardin "Center-Periphery Relations: A Key to Türkish Politics?", **Daedalus**, (Kış 1973), s.169-196. Türkçe tercümesi için bkz. Şerif Mardin, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler, İletişim Yay. İstanbul 1990,s.30-46.

(2) Tanzimat'a kadar Islahat Hareketleri için bkz. Niyazi Bekres, **1, Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yay. İstanbul 1978, s.41-207.

farklılaşmış ve Fransız ideolojisinin liberal fikirlerinden mülhem bir aydın bürokrat grubu, Osmanlı devlet geleneği içinde yeni bir unsuru; kişi hakları, hukukun değişmeyen ve kişilerin tasarrufu üzerinde işleyen yönünü uygulayan kavramları ülkeye getirdiler[3].

Osmanlı klâsik düzeninde, yönetilen-yöneten ekseminde, halk ile padişah arasında temelde bir İslâmî ilke "emr-i bi'lmaruf ve nehy-i ani'l-münker" yani; *iyiyi, doğruyu savun, kötülüğü men et* esasına dayanan zımnî toplumsal bir sözleşme. Bu zımnî toplumsal sözleşmenin aksine hareket edildiği zaman, halkın buna karşı tavır koyma, hatta ayaklanma hakkı kendiliğinden doğardı. Ama isyanın birinci hedefi padişahın kendisinden çok sonrasına yönelikti. Bu türden olayların doğuşu öncelikle padişah çevresindeki kapıkullarının, bürokrasinin, sözleşme ilkesine aykırı hareket ettiğinin öğrenilmesiyle başlardı. Burada önemli olan aykırı hareketin düzeni yozlaştırıcı bir hareket olarak algılanmasıdır. Bunun daha geniş kitlelere mal olması -o dönemin en önemli kitle iletişim alanları olan- çarşı-pazar ve camilerden gerçekleştiriyordu. Kamuoyu bu mekanizmayla oluşurken son hareket işin içine yeniçeriler yani askerî kesiminde dahil olmasıyla isyan/ayaklanma patlak veriyordu.

Bu bir anlamda toplumsal veya siyasî meselelerde yönetime karşı oluşturulabilir bir ittifak olgusuydu. Ancak 1826 Vakâ-i Hayriye'den itibaren bu ittifak bozuldu (bir anlamda kırıldı) asker (yeniçeri) kışlasına çekildi. Böylece Osmanlı tarihinde nadir de olsa zaman zaman yönetimin bir kısım karar veya icraatlarına karşı oluşmuş bir toplumsal tepki mekanizması darbe aldı[4].

Lale Devri'ni sona erdiren Patrona İsyanı (1730) ve ıslahatçı

(3) Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayünü", **Belleten**, XXVII/112 (Ekim 1964), s.614-622.

(4) Tevfik Çandar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Yay. Ankara 1995. 14-15 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**. Çev: Matin Kıratlı, Ankara, 1984, 2. baskı. s. 71-72.-Taha Akyol, **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet** Milliyet Yay. İstanbul 1999,

padişah III. Selim'i tahtından indiren Kabakçı Mustafa İsyanı (1808), Batıcılığa karşı geleneksel tepkileri gösterirler. II. Mahmud (1808-1839)'un saltanat yılları merkeziyetçiliğin güçlendirme çabalarını belirler. 1808'de taşrayı kendi idarelerinde tutan memleketin güçlü ayanlarıyla imzalanan "Sened-i İttifak"ı, siyasî iktidarın halkın temsilcileri sayılabilecek ayanlara verilmiş demokratik bir belge olarak nitelendirenler mevcuttur. Gerçekten de valilerin zulmü karşısında halkın sığındığı ayanların nüfuzu bu belge ile tastik edilmiştir. Ancak, II. Mahmud gücüne kavuştuğunda ayan hanedanlıklarına birer birer son vererek merkezin kaybolan itibarını tekrar iade etmiştir[5].

Islahatların önündeki güçlü engel Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması (1826), II. Mahmud'un haleflerinin daha rahat bir zeminde reformları yürütmesini sağlama imkânı vermişti[6].

Tanzimat Devri'ni (1839-1878) eleştirenlerin değindikleri bir nokta da, geleneksel olanla Batılı olanın bir senteze girişilmeden yan yana bırakılması olmuştu[7]. Halkın reformlar karşısındaki ilgisizliği veya soğuk tavrı, bütün bu girişimlerin alttan gelen hareketler olmadığı, yönetici elitin kendi içinden ürettiği tespiti, bu eleştiriye ilave olarak belirtilebilir.

Batılaşma, geniş halk kitlelerinin gözünde manevî değerler açısından yabancılaşma, maddî yönden de fakirleşme ile eş

---

adlı eserinde (s.187); Osmanlı klâsik düzeninin daha doğrusu Osmanlı Devleti'ni üç temele dayandırıyor. Bunlardan ilki; **ilmeyi**, yani ülema: Bunlar Osmanlı hukuk düzenini temsil ediyorlardı. İkincisi **seyfiye**, yani ümera: Askeri güç, savaş ve gerektiğinde iç düzen için kullanılan ordu. Üçüncüsü **kalemiye**, yani bürokrasi: Vergi, adlî hizmetler, kayıt ve tesciller, ferman ve hükümlerin tatbiki. Akyol, devamla; devletin yapılanmasında aşiretlerin, Avrupa'daki gibi aristokratların, özerk kentlerin temsilcileri yoktur. Osmanlı'da "reaya" yani vergi mükellefi ahali, sadece yönetilendir demekte ve Halil İnalcık'ın reyanın devlette temsil edilmediğini, devlette temsilcilerinin bulunmadığı tespitini aktarmaktadır.

(5) Stanford J.Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, cilt 2, İstanbul 1983.s. 26-27.

(6) Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, 1000 Temel Eser: 10, İstanbul 1969, s.227-228.

(7) Hilmi Ziya Ülker,**Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay. İstanbul 1979, 2.baskı. s.47

anlamlı idi. İnsan haklarıyla ilgili çağdaş uygulamaların, halktan çok Tanzimat Devri siyasî elitlerin padişah karşısında kendi geleceklerini garantiye alma kaygısına karşılık geldiği söylenebilir[8]. Halk tepkisini - merkezin merkeziyetçi uygulamalarını kendi varlıkları için tehlike olarak gören ayanlar vasıtasıyla - ancak dolaylı yollardan ifade edebiliyorlardı.

Batılaşmaya belli bir zaviyeden muhalif olanların bile halk kesimlerini temsil ettiğini ifade etmek zordur. 1865'de ilk defa bir grup olarak ortaya çıkan "Yeni Osmanlılar", Tanzimata yönelttikleri eleştirilerle dikkati çekerken, onları çevre güçlerinin sesi olarak görmemizi mümkün kılmamaktadır. Yine de, Tanzimatçıları (Ali ve Fuad Paşa), padişahın yetkilerini parlamento vasıtasıyla kısıtlamadıkları, lâik tavırların yanında İslâmı ihmal ettikleri, Batılı kaldıkları... vs. yolundaki eleştirileri belirlemek gerekmektedir[9].

Yeni Osmanlılar ve bu gruba sempatiyle bakan Mithat Paşa gibi devlet adamlarının gayretleriyle, demokrasi tarihimizin ilk parlamento ve Anayasası 1876'da yürürlüğe girmiştir.

1876 Anayasası (Kanûn-ı Esâsî) ilanı ile ilk Osmanlı Parlamentosu (Meclis-i Mebusan ve Meclisi Ayan) iki dönem toplanmış ve her dönem için ayrı ayrı seçim yapılmıştır. Anayasa öncesi hazırlanan geçici (muvakkat) bir talimatnameye göre yapılan seçimler sonrasında birinci dönemde 116 mebus (68'i müslim 48'i gayri müslim) ikinci dönem 106 mebus (59'u müslim 47'si gayri müslim) Meclis-i Mebusana seçilmiştir[10]. Bu netice, bir yerde Batılılaşmış Osmanlı bürokratik elitin bir kanadının tem-

(8) Şerif Mardin, "Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci". **Felsefe Yazıları**, 5. Kitap, İstanbul 1983. s.22.

(9) Yeni Osmanlılar için bkz. Ebüziyya Tevfik. **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Cilt: I-III, İstanbul 1973. İhsan Sungu. "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar". **Tanzimat I**, İstanbul 1940. s. 789-857. Çavdar, **a.g.e.** s.25-41.

(10) Servet Armağan, "Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri, **Kanûn-ı Esâsî'nin 100. Yılı Armağan**, Ankara 1978. s.153-155. İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi** cilt I, T.B.M.M. Vakfı Yay. No: 14 Ankara 1998 ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın ilk dönemi: 13

sıll rejim özleminin tahakkukundan başka birşey değildi. Dolayısıyla 1877-78 Parlamentosu Yeni Osmanlılar açısından bir gerçeği de ortaya çıkardı. Arzu edilen temsili rejim, modernleşme taraftarı bürokratların Sultan karşısındaki iktidarlarını değil, yöresel eşrafın bütün devlet temsilcileri karşısındaki iktidarını arttırmaktaydı. Ki, parlamento çoğunlukla eşraftan ulemadan ve gayr-i müslim cemaat temsilcilerinden oluşmuştu. Temsili rejimi getiren bu siyasî elit, çevrenin merkeze karşı ayrıcalığının korunmasını isteyen üyelerin muhalefeti ile karşılaştı[11].

1878'de Parlamentoyu dağıtan II. Abdülhamid, merkez güçlerle kenar güçler arasında ortalama bir yol izlemeye çalıştı. Asıl gücünü, küçük din adamlarının ve alt kesimlerin desteğinden alıyordu. Yürürlüğe koyduğu reform politikası, memurlar zümresinin tabanını genişletmekle -daha çok sayıda yetişmiş insanla- devlet idaresini çağdaş yönetim ilkeleri ışığında yönetmeyi amaçlıyordu. Özellikle eğitim alanında yoğunlaşan reformların yeterli ölçüde tamamlanamamasını, yeni açılan ve yetiştirilen askerî okullarda yetişen talebelerin muhalefetine yol açtı[12]. Daha sonra, Meşturiyeti geri getiren cemiyet olarak şöhret bulan İttihat ve Terakki'nin nüvesi, bu okullarda atıldı[13]. Muhalefetin gerekçesi -çoğu taşradan gelip, modern bir eğitimden geçtikten sonra- devlet görevine getirilmeyi bekleyen kişilerin "*ehliyet*", "*liyakat*" kriterine göre değilde

---

Mart - 28 Haziran 1877, ikinci dönem 13 Aralık (Kanûn-ı evvel) - 14 Şubat 1878 tarihleri arasında toplanmıştır. Her iki toplantı dönemi için -Anayasa da dört yılda bir seçim va'z etmesine rağmen, ayn ayn seçim yapılarak parlamento yenilenmiştir. Birinci ile ikinci toplantı dönemleri arasında en bariz fark müslim mebusların katılım yüzdesi ilkine nazaran azalması, gayr-î müslimlerin ise artmasıdır. Daha geniş bilgi için bkz. İlbar Ortaylı, "İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili" Armağan Kanûn-ı Esâsînin 100. Yılı Ankara 1978. s.172.

(11) Ergun Özbudun, **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara 1975. s. 30. Şerif Mardin. "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri", **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 6. sayı 54. s. 1699.

(12) Şerif Mardin, "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", **Çağdaş Düşünce Açısından Atatürk**, Eczacıbaşı Vakfı Yay. İstanbul 1983. s.33-36.

(13) Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yay. İstanbul 1980. s. 16-19.

"*sadakat*"a göre ödüllendirilmesi, "*alaylı*"ların kendilerinin önüne geçirilmeleriydi. Hülâsa Jön Türklerin dünya görüşü, reform anlayışının eksikliklerine olan düşmanlıklarını, siyasî ideoloji olarak pozitivist-biyolojik materyalist bir felsefe üzerinde temellenmişti [14].

Bu görüşler kendiliklerinden demokratik bir katılmacılık açısından "halkçı" sayılamazdı. Daha çok siyasî seçkinleri yücelten ve halk dışında bir siyaset anlayışını savunuyorlardı[15]. Pratikte ise, yurt içi ve yurt dışı muhalif Jön Türk basını, Abdülhamid idaresine karşı halkı ayaklanmaya çağıran bildiriler kaleme aldılarsa da bu bilinen sebeplerden dolayı, etkili olamadı. Soyut bir halk sevgisi ile somut bir "cahil" halk edebiyatı bu dönemde yan yana gitti[16].

Jön Türkleri, Osmanlı halkıyla ilgilenmeye iten başka sebepler de vardı. Balkanlardaki özellikle Pan-slavizm akımının tesiriyle belli ırktan kişilerin oluşturduğu toplulukların aynı milletin çatısı altında toplanmaya gittiğini ve bu milletlerin güttükleri milliyetçiliğin arkasında bir kültür bütünlüğünü ortaya çıkarma gayretlerinin yattığını farketmişlerdi [17].

Jön Türkler devrinde gelişen ve en mühim ideoloji milliyetçilikti. Zamanla Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların yaptıkları bağımsızlık mücadelesinin zoru altında ve ona karşı bir tepki olarak doğdu. Türklerin hakim olduğu ve Türk millî özelliklerine göre düzenlenmiş bir Osmanlı Devleti meydana getirmek İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında Jön Türklerde hakim bir siyaset idiyse de Balkan Harbi'nden sonra belirginleşmiş şekilde milliyetçilikle ilgili düşünceler ağırlıklı olarak Turancılığa döndü. Bu bir yerde

(14) M.Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981 s. 5-28.
(15) Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)** İletişim Yay. İstanbul 1983, s.220.
(16) Ş.Mardin. a.g.e. s.48.
(17) Ş. Mardin "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri" s.31-33.

bu amacı gerçekleştirmek için girilen Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti arkasından pekçok yeni devlet bırakarak tarih sahnesinden çekildi. Başka bir ifade ile dönemin temel siyasî ilkesi olan Osmanlılık, bu gelişmelerin karşısında veya Batı'nın güçlü emperyalizmine yenik düştü.

1908 seçimleri ile kendi adaylarını Meb'usan Meclisine sokan İttihat ve Terakki, kültür cemiyetinden fırkalaşmaya yöneldi. Meclis-i Mebusan içinde ve dışında bu partinin merkeziyetçi-lâik uygulamalarına duyulan tepkiler fırkalar hâlinde örgütlenmişti[18]. Prens Sabahattin grubu gibi diğer muhalif gruplar da bir halk temeline sahip değillerdi ve daha çok merkez-içi farklılaşmanın ürünleriydiler. 1908'de hürriyet (Meşrutiyet İdaresi) ilanından sonra, fikir tartışmaları daha sistemli bir şekilde işlenmeye başladı. Hiç şüphe yok ki, bu fikir cereyanları (İslâmcılık, Garpcılık, Türkçülük) devletin "*beka*"sına çare bulma arayışlarıydı. Bu cereyanların içinde bulunan İttihat ve Terakki, bunların gelişme seyrini Osmancılığı Türkçülüğe, İslâmcılığı Lâikliğe, Türkçülüğü de Turancılığa dönüştürmede en önemli rölü oynamıştır [19].

İkinci defa Meşrutiyet rejimini getiren Jön Türkler hareketi ve bu döneme imzasını atan İttihat ve Terakki Cemiyeti, başlangıçta amacı Avrupâî tarzda parlamenter-meşrutî bir rejimi kurmaktı. Bunu da 1908 hareketinden sonra 1910 yılına kadar kısmen gerçekleştirdiği söylenebilir. Ancak, 1913'den sonra kendi "*Merkezi Umumî Rejimi*"ni kurdukları bilinir. Parlamento ise, isteklerine demokratik bir görüntü getirmiştir [20].

(18) İkinci Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan çeşitli fırka ve cemiyetler için bkz. Tarık Zafer Tunaya. **Türkiye'de Siyasi Partiler,** İstanbul 1952, s.233-321.

(19) T.Z.Tunaya, "İkinci Meşrutiyet'in Siyasal Hayatımızdaki Yeri", **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı.** (Hazırlayan) Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara 1976, s.75. Ayrıca bkz. Peyami Sefa. **Türk İnkilabına Bakışlar,** Ankara 1981, s. 21-69.

(20) T.Z. Tunaya, **a.g.m.** s.115.

İttihat ve Terakki rejiminin merkeziyetçi ve otoriter yönlerine muhalif güçler, gerek parlamento içi gerekse dışı kurulan fırkalarda teşkilatlanmışlardır. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarından itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısında yer alan liberal muhalefet, Ahrar ve Mu'tedil Hürriyetpervaran Fırkalarıdır. Liberaller, parlamenter demokrasiyi, lâikliği, osmancılığı ve adem-î merkeziyetçiliği savunuyorlardı. Diğer taraftan İttihad-ı Muhammedî Fırkası nezlinde İslâmcılar, gerek iktidarın gerekse liberal muhalefete laiklik hususunda karşıydılar[21]. Ancak bu iki muhalif kanadın "*31 Mart Vak'ası*"nda sergiledikleri işbirliği, daha sonra "*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*"nda devam etmiştir. İttihat ve Terakki merkeziyetçiliğine rağmen, muhalefete nazaran çevre ile irtibat kurmada daha başarılı olmuştur. Muhalefet ise kenar-çevre partisi olmaktan çok, bir elit partisi görünümünden öteye gidememiştir [22].

İttihat ve Terakki ile çevre-eşraf ilişkisi geçici itimatlara dayalı idi ve her iki taraf siyasî beklentileri çeşitli zeminlerde belirginleştikçe, karşılıklı güven kayboldu. Meşrutiyet Parlamentosunda eşrafın adem-i merkeziyetçilik yönündeki tasarıları, İttihatçıların devletin idarî yapısının daha merkezileştirilmesi, yöresel eşrafı daima şüphe ve güvensizlikle bakması, eşrafın da muhalefetini gizlememesi kayda değer ana çizgilerdir[23].

Tanzimattan itibaren reformların uygulayıcısı olarak Türk siyasî hayatında ön safha çıkmış Batılılaşmış bürokratik elit -Osmanlı aydını- Batı aydın tipinden farklı bir yönde yönetimde

(21) T.Z. Tunaya, a.g.e. s.239-254. İttihat ve Terakki İktidarı karşısında Jön Türkler arasında ayrılan muhalif kanatlar özellikle iktidarın merkeziyetçi eğilimleri, kültürel (Türkleştirme) siyaseti, idarî ve ekonomik (liberalizm yerine devlet kontrollü bir iktisadi yapı, millî iktisad-siyaseti idi. Özbudun. **a.g.e.** s.32.

(22) Özbudun, **a.g.e.** s.33.

(23) Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jön Türkler)**, Çevr.: Nuran Ülken, İstanbul 1971. s.201.202

rol oynamıştır. Osmanlı aydını-münevveri-Batı entelektüelinin tersini belirli bir sınıf ürünü olarak ortaya çıkmamıştır. Batı aydını yükselen burjuvazinin 18.yy'dan itibarenki tarihi içinde onun sözcüsü ve ideoloğu olarak halkla bütünleşmesi söz konusudur. Osmanlı aydınının çözümleri "*halk dışında, halk için, halka rağmen*" ilkesi doğrultusunda tecelli etmiştir. Batı aydını devlet dışında oluşurken, Osmanlı'da aydın, bizzat devlet içinde ve devlet tarafından oluşturulmuş ve sonuna kadar da içinde kalmıştır. Batı aydını çıkışından itibaren iktidarla zıtlaşma içinde iken, Osmanlı aydını ise Devlet-i Aliyye mitosu içinde bütünlükler peşinde koşmuştur[24].

I. Meşrutiyet bir kenarda tutulursa Osmanlı aydınının iktidara geldiği II. Meşrutiyet dönemi yukarıdaki tasnifi alt üst edecek nitelikten uzaktır. Çünkü her ne kadar rejimin zâhiren anayasalı olmasına karşılık, yukarıda da zikredildiği gibi işler, geleneksel osmanlı merkeziyetçiliği ve tepeden inmecilik anlayışı içinde yürümüştür.

Her şeye rağmen II. Meşrutiyet devri oluşum ve politikaları, Cumhuriyet döneminde de varlığını geniş ölçüde sürdürmüştür. Bir tarihçimizin deyimiyle bu dönem bir "siyaset laboratuvarı" karekterine haizdir[25]. Özellikle İttihat ve Terakki'nin merkeziyetçi ve lâik unsur olarak oynadığı rol, Cumhuriyet döneminde CHP tarafından üstlenilecektir.

Osmanlı Devleti, 1914'de girdiği son savaşından yenik çıkarken, Batı ile imzaladığı son andlaşma "*Mondros Mütarekesi*" ile elinde kalan son toprak parçası Anadolu'yu

(24) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şerif Mardin. "Tanzimat ve Aydınlar". **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e**... Cilt 1. Fasikül 2.s. 46-54. M.Ali Kılıçbay, "Osmanlı Aydını" **a.g.e.** s.55-60

(25) T.Z.Tunaya, **a.g.m.**s.75. İttihat ve Terakki 1913'den sonra gerçekleştirdiği uygulamaları için bkz. Feroz Ahmad. **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul 1986. s.34-81.

Batı'nın emperyalist devletleri karşısında savunamaz hâle gelmişti.

Anadolu'nun haksız işgali ve bu işgalin nihâî sonucuna gören Osmanlı genç zabitleri, kurtuluşun topyekün bir millî mücadeleyle sağlanabileceğini biliyorlardı. İstiklâli söz konusu olduğunda her zaman kendini ispatlamış Türk insanı, işgaller karşısında "*Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk*" cemiyetleri çatısı altında yerini alırken, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesiyle gelişen Millî Hareket ile kaynaştı. Bu bir yerde çevre güçleri ile memur-asker ittifakını da doğurmuştur.

Anadolu'daki Millî Mücadele her şeyden önce, bir askerî hareketi ve başlangıçta Kuvvayi Milliye müfrezelerinin yürüttüğü bir çeşit gerilla savaşı, daha sonra düzenli ordu ile yürütülecek ve zafere ulaşacaktır. Bu savaşı yürüten güçler, asker-sivil aydın zümre öncülüğünde Anadolu tüccarı ve eşrafıdır. O günün şartlarında kurulan bu ittifak, daha sonraki gelişmelere de damgasını vuracaktır[26].

Millî Mücadelenin ideolojisi esas olarak milliyetçilikti. Anadolu'nun en köklü ideolojisi olan İslâmın yanı sıra sosyalizm sempatisi (bu yıllarda Sovyet Rusya ile kurulan iyi ilişkiler yoluyla), bu akıma, kontrollü teşkilatlanma imkânı vermişti. Osmanlı Devleti'nin resmî ideolojisi olan İslâm, bu mücadele yıllarında ikili hükümet yapısının herbirinde farklı bir amaçla kullanılmıştır. Mustafa Kemal, İslâmı birleştirici-bütünleştirici bir araç olarak, millî mücadelenin başlarında kullanırken, amacın Saltanat ve Hilafet'i kurtarmak olduğunu belirtmiştir. İstanbul Hükümeti ise, otoritesini Ankara'ya kaptırmamak amacıyla İslamı karşı hareket olarak kullanmıştır.

---

(26) Erdoğan Teziç, "1023-1938 Döneminde Siyasal Parti Programlarında Sosyal ve Ekonomik Görüşler". **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları,** İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunlan Derneği Yay. İstanbul 1977. s.66.

Bu amaca rağmen Amasya-Sivas hattında çizilen tabloda, hareketin aslî unsurunun "millet olduğu, millet iradesine dayanma" ilkesi, kendiliğinden demokratik bir nitelikti.

Konumuz açısından Türkiye'de demokrasinin en güçlü işaretleri bu dönemde konuldu. 1919 seçimleriyle son kez toplanan Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı, Müdafaa-i Hukuk Hareketi ilkeleri doğrultusunda çıkarttığı kararlar, bir yerde Ankara-İstanbul yönetimlerini aynı çizgi üzerine getirmesi, İşgâlci İtilaf Devletlerin 1920 Martında İstanbul'u fiilen işgalleri ile bu Meclis'in dağılmasına, kurulan işbirliğinin Ankara'ya kaymasına sebep oldu. 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi, çevre güçlerinin en fazla temsil edildiği bir çatı olma karakterini dönemin sonuna kadar muhafaza etti. Bunun açık bir göstergesi, I. Büyük Millet Meclisi'nin sosyal yapısındaki çok renklilikte görülmektedir[27]. Bu görünüm içinde 'millî egemenlik' tezine bağlı sayıca küçük bir grup dışında, zaman zaman egemenlik ve üstünlük kazanmış olan Osmancılık, İslâmcılık ve Türkçülük akımlarının temsilcilerini bu Meclis içinde görebiliriz. Büyük Millet Meclisi azalarının tamamına yakını aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasî bir grubu mahiyetinde olmasına rağmen, azaları bir arada tutan, asıl gayenin tahakkuku yani fiili işgâlin kaldırılması ve bağımsızlığın kazanılmasıydı.

1921 Teşkilat-ı Esasiye (Anayasa)nın ilk maddesinden itibaren farklı bir dünya görüşünü hâkim kılmasıyla Meclis-içi hizipleşmelerin başlangıcını oluşturdu. Çünkü: Resmen "*hakimiyeti bilâ kayd-u şart milletindir*" ile Saltanat ve Hilâfet, meşrû otorite olmaktan çıkıyordu. Tek otorite millet ve onun Meclisi idi.

(27) Fredrick Frey, The Turkish Political Elite, Cambridge 1965. s.311-323. T.Z.Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul 1981, 2.bas. s.212-213.

Bu Meclis dönemi, özetle Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nin gerçekleştirildiği, bağımsız ve millî bir Türk Devleti'nin temellerinin atıldığı devredir. Devlet kurucularının karşılaştıkları anayasa meseleleri bu devre boyunca olabildiğinde tartışılmıştır. İcra organı olarak temsili bir demokrasinin benimsenmesi ve "Meclis Hükûmeti" tarzının uygulanması millî iradenin kazandığı seviye ile devre sonunda tekâmül edecek devlet ve rejimin hukukî miras olarak intikâli gerçekleşecektir. Bu dönem kısaca karakteri itibarıyla kuruculuk vasfına haiz bir devredir[28].

Mustafa Kemal önderliğindeki asker-sivil kadronun bir bölümü, hareketi daha ileri götürmek eğilimindeydiler. Mustafa Kemal, kendinden önceki reformculardan farklı olarak, ülkenin siyasal yapısını değiştirerek, halkı, uyandırıp onu Fransız İhtilâli ile doğan ve şimdi Batı Avrupa'nın birçok ülkesinde gelişen millî egemenlik kavramıyla ilgilenmesini sağlamak istiyordu.

İktidar öncülüğü meselesinin, ittifak içinde bazı ayrılıklara yol açmasının sebebi, 1921 Anayasası ile gelen egemenlik ilkesi idi. Mecliste "birinci" ve "İkinci" grup olarak bilinenlerden ilki, Mustafa Kemal'in de içinde bulunduğu yenilikçiler, diğeri ise, daha çok ittifakın diğer kanadınca desteklenen muhafazakârlar idi. Bu Birinci Grubun, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adı altında teşkilatlanması ileride kurulacak fırkaların öncüsü ve kaynağı olarak bu cemiyete, topluma hâkim olma imkânı da tanıyordu.

Saltanatın 1922'de kaldırılması, daha önce 1921 Anayasası ile ortaya konan tavır ve ölçü, rejimin süratle Cumhuriyet yönüne doğru kaymakta olduğunu gösteriyordu. Zaten Mustafa

(28) T.Z. Tunaya, a.g.e.. s.208

Kemal'in de sonradan belirttiği gibi, 1921 Anayasası, gerçekte Cumhuriyetin ilânı idi. Saltanatın kaldırılması Anadolu'daki ikili hükümet yapısını teke indiriyordu. Sevr'in geçersizliğini ispat etmiş olan Ankara (Büyük Millet Meclis'i) Hükümeti, Lozan'da Türk Milletinin tek temsilcisi olarak Batılı devletlerden Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak tanınmasını sağlıyordu.

Bunun çok kolay elde edildiğini sanmak olayın ciddiyetini hafife almak olur. Bilakis Lozan müzakerelerinde, Batı hukuku ve normlarına göre haklı olduğumuz pek çok hususta dahi, gâlip devletler -ki, özellikle İngiltere- bir kısım dayatmalarla gerçekleri siyasetin imkânlarıyla örtmeye çalışmışlardır. Bu müzâkerelerin en can alıcı, Türk kamuoyunun duyarlı olduğu konusu, hiç şüphesiz Musul Meselesi olmuş, bu meselenin çıkmaza girdiği ortamlarda bir taraftan barışın elde edilmesi uzak görünürken diğer taraftan da; Meclis içi dengelerin değişmesine sebep olmuştur.

Musul, uluslararası hukuka aykırı olarak Modros Ateşkesinden sonra Anadolu'da ilk fiili işgale uğrayan, Misak-ı Millî hudutları dahilindeki bir yerdi. Anadolu'da verilen millî mücadele ise, bağımsızlı Misak-ı Millî sınırları içinde elde edilebilecek bir vatana sahip olmayı amaçlayan bir hareketti. Bu durum ve ölçü içinde Musul Meselesinde kamuoyu gibi Meclisin tüm üyeleri de Lozan'daki gelişmeleri bire bir takip etmiş, hükümet ve temsilcilerin konu üzerinde etkin ve sonuca yönelik gayretlerinden tatmin olmayanlar muhalif kanat (2. Grup) etrafında giderek yoğunlaşmışlardır. İktidardaki I. Grup Meclisdeki siyasal ve sayısal üstünlüğünü, beklentilere verilmesi gereken cevabın gecikmesiyle, giderek kaybetmiş, muhalefetteki II. Grup, Meclisin tamamını etkiler boyutlara gelmeye başlamıştır. Bu ise bir anlamda savaşın tekrar gündeme gelmesi, daha da önemlisi

dahili siyasî yapının gelecek için tasavvur edilen özelliklerinden bir müddet uzaklaşılması, bir ölçüde ise de o ana kadar bu alanda elde edilmiş kazanımların kaybedilip, hâlihazırdaki -Anayasal Meşrutî- siyasal modelin devamına imkân veriyordu.

Meclis'teki muhâlif meb'usların oldukça fazla olduğu bir ortamda, düşünülen siyasî yapı değişikliğine gidebilmenin imkânı yoktu. Bunun için Birinci Meclis'in aritmetiğinin Birinci Grup lehine değişmesi, yani seçime gidilmesi gerekiyordu. Nisan 1923 seçim kararı bu doğrultuda çıkarılmış ve Meclis, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk adaylarının ekserisi (büyük çoğunluğu) ile ikinci yasama yılına başlamıştır. Bu cemiyet, "Dokuz Umde"lik bir programla ortaya çıkarken ileride hem yapısı ve hemde bu ilk program ile Halkçı Fırka'ya dönüşecektir. Bu Dokuz Umde, yönetici elitin ekonomik ve sosyal görüşlerini yansıttığı için önemli bir belgedir[29], Dokuz Umde'nin muhtevâsı daha önce gerçekleştirilen 1923 İzmir İktisat Kongresi çalışmaları dikkate alınarak hazırlanmış denilmekte ama, ekonomik politika açısından aşağı yukarı etkin güçlerin istekleri yönünde olmasına karşılık, sosyal yönden bu kongre kararları gerisinde kalmıştır[30].

Mustafa Kemal öncülüğündeki asker-sivil kadroya karşı iktidar kavgası, Cumhuriyetin ilanından (29 Ekim 1923), Hilâfetin kaldırılması (3-4 Mart 1924) ve 1924 Anayasasının hazırlanışı sırasında da devam etmektedir. 1924 Anayasası klâsik liberal anlayışa bağlı olarak mülkiyet anlayışını getirmekte, Meclisin üstünlüğü ilkesini korumaktadır. Fakat, bu gelişmelerin doğurduğu hoşnutsuzluk nihayet Meclis içinde Terakkîperver

(29) 9 Umde'nin tam metni için bkz. T.Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasi**... s.580.
(30) Bu kongre hakkında geniş bilgi için bkz. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar.** A.Ü.S.B.F. Yay. Ankara 1968.

Cumhuriyet Fırka muhalefetini çıkarmıştır. Fırkanın kurucusu Mustafa Kemal'in silah arkadaşı ve İzmir İktisat Kongresi'nin başkanı Kazım Karabekir'dir[31].

İlk olarak hükûmet icraatlarından, iskân ve maarif işlerinden başlayan ve rejim (yönetim)'in istibdâda dönüştürüldüğünü ileri süren eleştiriler, basın ve çeşitli çevrelerde etkili olmuştur. Halkçılar, önce bu fırka (Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası) kurulma aşamasında Cumhuriyet kelimesini Halk Fırka adının başına geçirmiş, bir biri ardından istifâ eden (sayısı on üçü bulan) CHP'li meb'uslar yeni fırkaya geçince, benzeri istifâları durdurabilmek için bazı zorlayıcı tedbirleri nizamnamesine eklemiştir.

Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası, değişimlere karşı bir tepkinin ürünüdür. Fırka programında (madde 6): "*Fırka, efkar ve itikadı diniyeye hürmetkârdır*", yani dini fikir ve inançlara saygılı olduklarını ifade ederken, iktidarın hışmına bu noktadan yakalanmıştır. Çünkü bu keyfiyetin CHP'ce tefsiri; irticâ, istismar ve yayılma fırsatı yarattığı şeklindedir[32].

Muhalif Fırka ekonomik alanda, tamamen liberal görüşe bağlıdır. Programın 9. maddesinde, "*Vezaif-i Devlet haddi asgariye tenzil edilecektir*" denilirken diğer maddelerde, yönetimde "*idâre ademi-merkeziyeti*" ve ülke kalkınmasında "*dış ser-*

(31) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hakkında geniş bilgi için bkz. T.Z. Tunaya, a.g.e.. s.606-622. Ahmet Yeşil, Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Ankara 1992. Basılmamış doktora Tezi.

(32) T.Z. Tunaya, a.g.e.. s.611. Partinin kapatılmasına ait İstiklâl Mahkemeleri (Ankara-Diyarbakır) ve hükümet karar metinleri için bkz. Yeşil, a.g.e. s.489-495. Ayrıca bkz. Erick Jan Zurcker, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası,** Ankara 1992, s. 120-121. Nevin Yurtsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.** İstanbul 1994 s.278 vd. (Okuyucu bu eserde partinin kapatılmasına ait basında çıkan yazıları bulabilir.)

mayenin gerekliliği" belirtilmektedir. Fırka, "*Umumi hürriyetlere şiddetle taraftar*" olduğunu ilan etmekte, sosyal plânda ise: "*Amelerin temettüe iştirak ettirilmesine taraftarız*" deniyor, dolayısıyla bu fırka siyasal söylem açısından olmasa da İzmir İktisat Kongresi'nin ulaştığı noktaya sosyal yönden ulaşamıyordu[33].

Şubat 1925'de patlak veren Doğudaki Şeyh Said Ayaklanması ile Hükümet "*Takrir-i Sükûn Kanunu*" çıkartarak geniş yetkilerle donanmıştır. İşte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bu kanunun hükümete verdiği yetkilere dayanarak irticai desteklediği gerekçesiyle, Vekiller Heyeti kararı ile kapatıldı[34].

Takrir-i Sükûn Kanunu, bu dönemin iktidar kavgasını noktalayan bir işlemdir. Böylece, yenilikçi asker-sivil bürokratik kadro, iktidarını bir süre rakipsiz sürdürecektir. 4 Mart 1929 yılına kadar yürürlükte kalan bu kanun, toplumdaki kıpırdanmaları bir süre önledi. Atatürk İnkılapları olarak bilinen ve daha çok temel sosyal nitelikli toplumsal değişiklikleri içeren kanunların çıkartılmasında ve uygulamasında yönetime büyük ölçüde rahatlık sağladı. Fakat, tek partili devlet yönetiminin resmî ideolojisi henüz ortaya konabilmiş değildir.

1923-1925 devresinde üç fikir Cumhuriyetin temel prensipleri olarak belirlendi: Milliyetçilik, Lâiklik, Halkçılık. Milliyetçilik, rejimin temeli sayılıyordu. Lâiklikte milliyetçiliğin gayeleri sayılan modern, millî egemenliğe dayanan, millî bir devleti, Türkiye Cumhuriyeti'ni, gerçekleştirmek için yegane yol olarak görünüyordu.

(33) E.Teziç. **a.g.m.**, s.69.
(34) T.Z. Tunaya, **a.g.e.**, s.614

Gerek Birinci Dünya Savaşı, gerekse Cumhuriyetin ilânı ve Halifeliğin kaldırılması ve daha başka gelişmeler Türk Milliyetçiliği anlamını genişletmiş ve biricik hakim ideoloji hâline getirmiştir. Turancılık ve İslâmcılığın gerçekleşemeyeceği anlaşılmış ve artık siyasî bir önemi kalmamıştı. Büyük oranda Hıristiyan azınlığın ülkeyi terk etmesi, Türkiye'yi kültürel bakımdan bir bütün hâline getirmiş, böylece, millî bir devlet yaratmak ve Türkler'de millî bir şuuru kuvvetlendirmek çok kolaylaşmıştı[35]. Cumhuriyet Türkiyesi'nin bu yeni milliyetçilik anlayışı Ziya Gökalp'in dine, tarihe ve geleneksel topluma dayandırdığı milliyetçiliğin yerini akılcı ve lâik bir milliyetçilik almıştı. Din devletten tamamıylâ ayrılmış ve devlette üstün bir duruma girmişti. Artık, Batı; maddî ve kültürel her türlü yenileşmenin biricik kaynağı olarak kabul edilmişti[36].

Bu iki fikrin yanında yeni bir fikir, bu döneme damgasını vuran Halkçılıktı. Millet Meclisi'nin temelinde "halkın egemenliğine dayanan bir hükümet" fikri vardı ve bu fikir ifadesini Halkçılıkta buluyordu. Aslında teoride kalan bir egemenlikti. Çünkü, halkın elinde bu egemenliği tesirli bir şekilde yürütecek ve hükümeti değiştirmekte kullanabilecek vasıtalardan hemen hiçbiri yoktu[37].

1930 yılına kadar gerçekleştirilen "İnkılâplar"ın büyük bir bölümü temelde üretim ilişkilerini halkın yararına değiştirecek, halkın ekonomik ve sosyal durumunu düzenleyecek nitelikte değildi. 1923'ten sonra, uygulanan ekonomi politikası liberal bir karakterde idi. Millî Mücadele'nin ideolojisi, anti-kapitalist olmaksızın anti-emperyalistti. Savaştan sonra, çağdaşlaşmak,

(35) K.Karpat, **a.g.e.**, s.48.
(36) K.Karpat, **a.g.e.**, s.49.
(37) Geniş bilgi için bkz. Zafer Toprak. "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu". **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları**, İktisadi ve Ticarî İlimler Akademisi Mezunları Derneği Yay. İstanbul 1977, s.13-31. Ayrıca aynı yazarın "II Meşrutiyette Solidarist Düşünce: Halkçılık", **Toplum ve Bilim**, Sayı 1 (Bahar 1977) s.92-123.

yani Batı gibi olmak için, kapitalist ülkelerin ekonomik anlayışıyla hareket etmek tabii sayıldı. Buna savaş sonrasindaki ittifakın yanı sıra Lozan Anlaşması'nın hükümleri Türk hükûmetine âdeta liberal bir ekonomiyi empoze etmişti[38]. Yani 1929'a kadar gümrük tarifelerini değiştirmemek yükümlülüğü getirmişti[39]. Bunun sonucu olarak Cumhuriyetin ilk beş yılında dış ticaret açığının büyümesi, yabancı sermayenin azalması ve savaş sebebiyle yurt dışına kaçan azınlık müteşebbisin yarattığı boşluk dolayısıyla, bu yıllarda ister istemez *"himayecilik"* politikası izlenmiş, bunun tabiî bir yansıması olarak millî bir burjuvazînin ortaya çıkması istenmişti. Bu siyaset, anlaşılan odur ki Jön Türk programının Cumhuriyet dönemine intikal eden mantıkî bir sonucudur[40].

Dış ticaret ilişkileri iyi olmayan, Batı devletlerine bağımlı olan Türkiye'nin, genelde geliri tarım ürünleri ve hammadde ihracatına dayanmakta idi. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan ihracat hacmi daralma yoluyla etkilenen Türk ekonomisine, aynı yılda başlayan Osmanlı borçlarının taksitleri ağır darbeler vurmuştur. Bu gelişmelerin toplum hayatındaki tesirleri mevcut tek-parti yönetimine olan güveni sarstı ve hoşnutsuzluk hissedilmeye başladı. Bu hoşnutsuzluğun kaynakları genel olarak: 1922-1930 yılları arasında gerçekleştirilen inkılâpların yarattığı tepki[41], izlenen ekonomi politikası, bazı tekellerin kurul-

(38) Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**. Yurt Yay. Ankara 1981, s.185. Atatürk'ün yabancı sermaye görüşü için bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** cilt II, s.109. Beşir Hamitoğulları, "İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Andlaşması'nın Etkileri" Lozan'ın 50. Yılına Armağanı, İ.Ü.H.F. Yay. 1978 s.164-188.

(39) Bkz. Lozan **Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler),** Çev: Seha L.Meray, Takım II. cilt 2. A.Ü.S.B.F. Yay. Ankara 1973, s.78-88.

(40) Doğu Ergil "Birinci Dünya Savaşından Sonra Toplumsal ve Siyasal Temsil Sorunu", **Türk Parlamentoculuğun İlk Yüzyılı,** s.461-462.

(41) 1924-1930 yıllarında toplam 17 iç ayaklanma olmuştur. Geniş bilgi için bkz. M.Tuncay, **a.g.e.**, s.127-128.

masi[42], 1928-1929 tarımında elde edilen düşük üretim ve 1929 Ekonomik Buhranının tesirleri, bütün bunlara ilâveten bazı yöneticilerin basiretsizlikleri ve durumdan istifade etmek isteyen karaborsacıların belirmesi de sıralanabilir[43].

Ortaya çıkan bu durumu hâlletmekte yönetimin elinde iki tercih vardı. Biri rejime karşı oluşan hoşnutsuzluğu giderebilmek için ya rejimi daha ılımlı hâle sokmak veya tam baskı rejimine geçmekti. Bunlardan ikinci yol sonuçları tahmin edilemeyen idi. Hükümetin icraatlarını ve politikasını açıktan açığa tenkit edebilecek teşkilatlı fakat "denetimli" bir muhalefete izin verilmesi kararlaştırıldı[44]. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı olan (o günlerde Paris büyükelçisi) Ali Fethi (Okyar) (aralarında yapılan bir çeşit anlaşma sonucu), Cumhuriyet tarihinin ikinci büyük muhalefet partisi olan "*Serbest Cumhuriyet Fırkası*"nı 12 Ağustos 1930'da kurdu. Liberal ve demokrat ruhlu biri olarak bilinen ve 1924'deki başbakanlığında bunu ispatlayan Fethi Bey, fırkasının programını bu karaktere uygun olarak tanzim etti[45].

1923'den beri izlenen liberal ağırlıklı politikaların savunuculuğunu yapmak bu parti için ters bir pozisyon yaratmış olsa bile, Halk Fırkası'nın devletçilik ağırlıklı politikalarının uygulayabilmesinde tarihî bir görev de üstlendiği açıktır. Sınırlı bir muhalefet partisi olmasına rağmen, aradaki ilişkilerden habersiz halk tarafından çok kısa bir zamanda bu parti yakın ilgi ile karşılandı[46]. İlk

(42) Ahmet Hamdi Başar. **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye,** A.İ.T.İ.A. Yay. No: 155, Ankara 1981, s.9.
(43) A.H.Başar, **a.g.e.,** s.8-9.
(44) Parti'nin kuruluş görüşmeleri için bkz. Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam,** Tercüman Yay. İstanbul 1980, s. 377-438. Samet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları,** İstanbul, 2.Bas. Nebioğlu Yay. s.1-29. Çetin Yetkin. **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı,** Karacan Yay. İstanbul 1982. s. 29-39.
(45) Parti programı için bkz. T.Z.Tunaya a.g.e., s.622-635. **Türkiye'de Siyasi Dernekler II.** (Hazırlayan: T.C. İçişleri Bakanlığı) Ankara 1950, s.73-84.
(46) Cumhuriyet 6 Eylül 1930.

belediye seçimlerinde ise bu durum açıkça görülmüştür. Rejime ve yönetime karşı hoşnutsuz kitlenin, kendisinin temsilcisi olarak gördüğü Serbest Cumhuriyet Fırkası, daha kuruluşunda partiler arası ilişkilerde tarafsızlığını istediği Mustafa Kemal'den verilmiş olan vaadin ortadan kalktığını gördüğü zaman, kendisini fesh etmiştir. Aslında bu fesih kararının arkasında yatan gerçek, asker-sivil bürokrasisinin iktidar öncülüğünü, Millî Mücadele'den itibaren süregelen ittifakın diğer kanadına teslim etmemesidir [47].

Kuruluşundan doksan yedi gün sonra (17 Aralık 1930) kapanan Serbest Cumhuriyet Fırka (denemesi) ve 1929-1930 ekonomik buhranı, siyasî ve ekonomik liberalizmi Türkiye'de itibardan düşürdü. Bu yıldan sonra izlenen yolun özelliği tek-parti idaresinin kuvvetlendirilmesi ve lâik-milliyetçi reformların derinleştirilerek genişletilmesi idi. Daha doğrusu bu denemeden sonra tek-partililiğin ideolojileşmeye başladığı görülür. Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Halkçılığın yanı sıra, Lâiklik, Devletçilik ve İnkılapçılık, CHP'nin temel ilkeleri olarak 1931 Kurultayında kabul edildi[48]. Daha sonra da 1937'de bu ilkeler Anayasa'ya kondu. 1935 Kurultayında ise, Parti-Devlet bütünleşmesi hukukî bir temele oturtturuldu. Parti Genel Sekreterliğine İçişleri Bakanlığı, Valilere de partinin il başkanı görevi verildi[49].

Türkiye'de 1930'lardan 1945'lere kadar kesintisiz bir tek parti idaresi, Batı totoliter idarelerini andıracak boyutlarda olmamıştı ama, çeşitli idarî tedbirlerle toplumda muhalif güç ve düşüncelerin faaliyetlerine müsaade edilmemişti. 1934 tarihli İskân Kanunu, 1936 tarihli İş Kanunu gibi sosyal nitelikli bazı

(47) E.Teziç, a.g.e., s.71. Geniş bilgi için bkz. Ç.Yetkin, a.g.e., s.231-234.
(48) T.Z., Tunaya, a.g.e., s.570-571.
(49) T.Z., Tunya, a.g.e, s.571.

kanunlar çıkarıldı ise de bunların amacı rejimin korunmasına yönelikti[50].

Türkiye, iki dünya savaşı arasında iç rejimini bu şekilde tanzim ederken, dış politikada, siyasî bağımsızlığın ve güvenliğin temel ölçü olduğu, karşılıklı menfaatlerin esas alındığı ilişkiler korunup geliştirildi. Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında zayıflamaya başlamasından sonra (veya Avrupa'daki kuvvetler dengesi değişmesiyle), dış politikada izlenen yol, güçlü bir devletin yanında bulunmaktı. "Denge" politikası olarak tanımlanan bu yolda, 1791-1878 Rus tehlikesine karşı İngiltere ve Fransa'yla, 1888-1918 Rus, İngiliz ve Fransız tehlikesine karşı Almanya ile, Millî Mücadele'de Rusya ile, İkinci Dünya Savaşı'na kadar İngiltere ve Fransa ile ve İkinci Dünya Savaşından sonra da Amerika ile siyasî yaklaşımlar içine girilmiştir[51]. Lozan'dan arta kalan meselelerin yavaş yavaş hâlledilmesinden sonra, sosyal ve kültürel bağlarla kendini Batı âlemine yakın gören Türkiye, bu dünya ile ilişkilerin geliştirilmesinde çok yakınlaştığı bir sırada, araya giren İkinci Büyük Savaş, bir müddet Batıyla olan siyasî yakınlığın kurulmasını ertelemiştir.

Bunun yanı sıra Türkiye, Batı ile münasebetlerini geliştirirken 1939 yılına kadar dış politikasında önemli ağırlığa sahip tek ülke Sovyet Rusya olmuştur. Temelleri 1921 ve 1925 yıllarında atılan Türk-Rus Dostluğu, İkinci Dünya Savaşı arafesinde bozulmaya başlayarak harp sonrasında ise tamamen kopmuştur.

1934-1935'lerde Akdeniz'de başgösteren İtalyan tehlikesi Türkiye'yi de etkileyerek, dış politikada bu tehlikeye karşı

(50) Bunlara ek olarak 1938 Cemiyetler Kanunu ile Atatürk döneminin sonuna kadar kurulmuş bütün dernek, mason teşkilatı, ortak menfaatlere dayanan cemiyet ve siyasi parti kurulmasına izin verilmezken, mevcutların kapatılmasına gidildi. Basını genelleyebilmek amacı ile aynı yıl Basın Birliği kuruldu.

(51) Bu konuda bkz. Fahir H. Armaoğlu, **20 Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İş Bankası Yay. Ankara 1983. s.43-44.

İngiltere ve Fransa ile ittifak ilişkisine girilmiştir. Zaten Türkiye'nin bu iki devletle girdiği 1939 tarihli "Türk-İngiliz-Fransız İttifak"ı, dünyanın o zamandaki durumu göz önüne alındığında şartların getirdiği bir netice idi[52].

Eylül 1939'da bilfiil başlayan İkinci Dünya Savaşı 1939 İttifakı hükümleri uyarınca savaş Akdeniz'e 1940 ortalarında sıçradığı hâlde, Rusya ile karşı karşıya gelmekten çekinildiği için Türkiye, müttefik tekliflerini reddetmiştir. Çünkü, savaşın başında Rusya ve Almanya arasında aktedilen "Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşması", ile Mihver Devletler'in yanında Rusya'da katılmış oluyordu. Ancak bu iki devlet arasındaki ilişkiler, Almanya'nın Fransa galibiyetinden sonra Balkan üzerine sarkmasıyla bozulmuş Rusya 1940 sonlarından itibaren Müttefikler safında yer almıştır.

Tükiye savaşın başından itibaren izlemiş olduğu "üç taraflı[53] politika" yani, 1939 "Üçlü İttifak" ile İngiltere ve Fransa'nın yanında, 1941 Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması ile Almanya ile, bu savaşın başından beri güvenlik endişesi duyduğu Rusya ile gelişen olaylara göre yürütülen politika ile, "harp harici" durumunu muhafaza edebilmişti. Fakat, savaşın sonlarında Rusya'nın -yarattığı endişe- yanında yalnız kalma durumu ile karşı karşıya kalmıştı. Türkiye bu yalnızlıktan, Mihver Devletleri'ne karşı savaş ilân edip, San Fransisco Konferansı'na katılmakla kurtulmuştu. Ancak, Rusya'nın 1936 Boğazlar statüsünü kabul etmeyerek, kendi lehine değiştirilmesi,

(52) İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Belleten**, cilt XLVI (Ocak 1982). sayı: 181-184, s.370.

(53) Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca izlediği dış politika için bkz. Edvard Weisband, **2. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, Milliyet Yay. Çev: M.Ali Kayabal İstanbul 1974.

Boğazlardan üs istekleri, Türk yöneticilerine; Batılı demokratik devletlerle, özellikle İngiltere ve Amerika ile ilişkilerin geliştirme mecburiyetini doğurmuş, bir anlamda bu devletler paralelindeki politik eksende yeralma zorunluğu getirmiştir.

Nihayetinde bu savaş sonunda totaliter rejimler yıkılmış, fakat gâlip devletler, Batı demokrasileriyle Marksist bir rejimin temsilcisi olmuştur. Artık rejim olarak birbirini reddeden, asıl savaşın aralarında cereyan etmesi gereken iki siyasî sistem ve iki ideolojik blok, üçüncü bir sistemin temsilcilerini yenmişti[54].

Savaşın, barış ve özgürlük adına yürütüldüğünü ilân eden ve savaşın galiplerinden "Demokrasi Cephesi", savaş sonrasındaki geçerli rejimin adını da koyuyorlardı.

Demokratik yönetimler ve demokrasiye uygun rejimler İkinci Dünya Savaşı sonunda gerek milletlerarası teşkilat ve ilişkilerde, gerekse Batı kamuoyunda demokratik olmayan ülkelere karşı köklü bir tutum ve davranış mevcuttu[55]. Buna karşılık Türkiye'de ise rejim tek-parti ile idare olunmakta, kişi hak ve özgürlükleri kısmen sınırlanmış durumdaydı. Hatta bu durumun batı totoliter rejimleriyle çağrışım yapan özellikleri vardı. "Tek parti-tek millet-tek şef" formülü ile şekillenmiş idarî yapının yanında "Millî Şef" ünvanının "Führer", "Duçe"yi hatırlatır olması, "Şef"in değişmezliği demokratik eğilimine rağmen, Türkiye'nin monolitik yapısını ortaya koyuyordu.

Batı dünyasının o dönemdeki geçerli rejim modelinin liberal demokrasi olması, buna Birleşmiş Milletler Anayasası'nın ortaya

---

(54) T.Z.Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul 1969, 2.Bas. s.556.
(55) Ömer Kürkçüoğlu, "Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946'dan buyana)", **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, cilt 33 (Mart-Haziran 1978) No: 1-2, Ankara, s.234.

koyduğu -demokratik- ilkeler ve içte savaş boyunca izlenen siyasî ve ekonomik politika ile, savaşın doğurduğu ekonomik sıkıntılar, uzun yıllar tek-parti idaresinin yarattığı tepki ve bu dönemde uygulanan baskı yöntemi -polis rejiminin yarattığı yaygın bir hoşnutsuzluğun varlığı, bu hoşnutsuzluğun genel bir karışıklığa meydan vermemesi için bir "emniyet supabı"nın açılmasını zarûrî kılıyordu[56].

Türkiye'nin 1945-1946 yıllarından sonra çok partili sisteme geçmesinde iç ve dış şartların zorlanması yanında, Cumhuriyet rejiminin tabii bir sonucu olarak demokrasiye gidildiği söylenebilir. Demokrasi hayatını Batı ölçülerinde hiç yaşamamış Bu ülkede yüzyılların biriktirdiği otokratik kurum ve eğilimleri temizlemek, birtakım inkılaplarla ülkeyi çağdaş uygarlığa ulaştırmak için otoriter bir yola başvurulması anlaşılır bir mecburiyetti. Yaşanan iki muhalif fırka olayı, rejim karşısında tabanda var olan potansiyel muhalefetin de işaretiydi. İnkılâplar tamamlayıp, Dünya Savaşı sonrasında da geçiş için gerekli zemin oluştuktan sonra, baştaki gaye bir anlamda Cumhuriyet'e en uygun yönetim -demokrasi-e geçiş kararı tahakkuk ettirilmişti[57]. Fakat, CHP içindeki çoğunluğun (aşırıların) görüşüne göre, çok partili rejim zamanının gelmediği, bu rejim için halkın henüz olgunlaşmadığı, bu sistemin çöküş hâlindeki liberal devletin bir unsuru olduğu, ülkede sınıf kavgalarına sebebiyet vereceği ve dolayısıyla inkılâpların da tehlikeye gireceği idi[58].

Çok partili siyasî hayata geçiş kararı verildikten sonra İnönü'nün bu yeni yapıyı geliştirip korunmasında partisi içindeki

(56) K.Karpat, a.g.e., s.126.
(57) Walter Weiter, **Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and Its Aftermath,** Neterland Leiden. E.JJ.Brill, 1973, s.263-264.
(58) Recep Peker, **İnkılap Tarihi Ders Notları,** İletişim Yay. 1984, s.69-70.

az sayıda liberal görüşlü ve demokrasiye inanan yeni neslin aydınlarına güveniyordu[59]. Ancak şurası açıktır ki, 1946-1950 arasındaki siyasî hayata CHP, bir yandan muhâlif partilerle yarışırken, diğer yandan da kendi iç bünyesinde demokrasi mücadelesi vermiştir.

Türkiye'nin demokrasiye geçişte bir dış baskının olup olmadığı, döneme âit devlet vesikalarının açılmamış olması konuyu günümüze kadar gizli tutmaktadır. Ancak bu kararın verilmesinde dış gelişmelerin en önemli bir faktör olduğu inkâr edilemez. Savaş sonrasında demokrasinin milletler arası ortamda kazandığı boyut, Türkiye'nin de Rusya'dan duyduğu güvenlik endişesi ile Batı ittifakına karşı veya Batı blok'u yanında tercihini yapmış olması tarihî sürecin de ifadesidir.

Öte yandan bu savaşın bitimine imzâ atan atom silahına sahip tek Batılı ülke ABD'nin, belirmeye başlayan soğuk savaşta stratejik üstünlüğünü ortaya çıkarmıştı. Türk ordusu bu savaşta gücünü denememişti ama sahip olduğu askerî malzemenin ne kadar demode olduğunu gördü. Türkiye'nin Batılı devletlerle yakın ilişkilere girmesi salt bu ihtiyaçtan da gerekli idi[60].

1945 sonrasında hızla bağımsızlığını elde etmeye başlayan az gelişmiş ülkeler için, iktisadî kalkınma modeli olarak ya Batı tipi kapitalist kalkınma yolu veya sosyalist Rusya sistemi vardı. Türkiye, 1930'lardan sonra uygulamaya başladığı iktisadî devletçilik politikası ile özellikle Batılı devletlerce eleştirilmişti. 1939 "Üçlü İttifak"ın kurulmasından sonra, ekonomi politikası li-

(59) Walter Weiker, **The Turkish Revolution 1960-1961,** Washington 1967, Third Printing, s.5-6.
(60) Ö.Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s.225.

beral bir eğilim almış ve savaş boyunca da sürdürülmüştü. Bu savaş döneminde devlet himâyesi altında güçlenen ve artık bu koruyuculuğu ayakbağı gören ticarî burjuvazi, oluşmuştu ve bunlar Batı ile ilişkilerin geliştirilmesini istemekte idi. Çünkü Varlık Vergisi misalinde olduğu gibi, hükûmetin Batılı devletlerin uyguladığı ekonomi politikası ile gücendirmemek için bazı uygulamalardan vazgeçmesi, bu kesimi cesaretlendiriyordu.

Her ne sebep olursa olsun, bu siyasî kararı veren İnönü idi. İnönü'nün bu kararı verirken memleketin o andaki durumunu ve geleceğini göz önüne aldığı bir gerçektir. Bir anlamda iç ve dış şartlar İnönü'yü bu kararı almaya itmiştir diyebiliriz. Ama, bir empoze olduğu ise zayıf bir ihtimaldir[61]. İnönü, yıllar sonra geçiş kararının gerekçesini açıklarken, kendisi ile birlikte artık tek-parti idaresinin sona ermesini, bundan sonra milletin kendisini idâre etmesini öğrenmesi gerektiğini söylemiştir[62]. Her ne sebep olursa olsun bu kararla İnönü iktidardayken rejime damgasını vurmak istemiş olması tabiidir[63].

1946-1950 yıllarının siyasî mücadelesi gerçekte siyaset alanında Batılılaşmayı, yani çok partili demokrasi rejimini hedef tutan yeni bir reform hareketidir. Bu çalışmamızda tarihi biraz öne alışımızın gayesi, kökleri Cumhuriyetin kurulmasına kadar giden parti dışı muhalefetin özellikle savaş yıllarında şekillenmiş olmasıdır. Çok partili rejime geçiş kararından sonra, parti içi muhalefetin parti dışı muhalefetin sözcüsü olarak iktidar karşısında yeni partilerin oluşması ve 1950'de noktalanan iktidar mücadelesi kronolojik seyir içinde verilmeye çalışılmıştır.

---

(61) Asım Us hatıralarında; "İnönü'nün 1 Kasım 1945 nutkunu vermeden önce Türkiye'ye gelen Amerikan Ayan (Senato) üyesi, İnönü'ye bu tarz bir nutuk vermesini istemişlerdi", demektedir. Asım Us, **1930-1950 Hatıra Notları**, İstanbul 1966. s.658.

(62) **Kim** Dergisi, 5 Aralık 1958, sayı 28, s.9.

(63) Nihal Kara, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararı'nın Nedenleri", **Yapıt**, sayı 8 (Aralık-Ocak) 1984-5, s.74.

Görünen odur ki, Türkiye'de 1946-1950 demokrasi mücadelesi, örnek alınan Batı demokrasilerinden farklı bir yapıda oluşmuştur. Sosyal sınıfların sahip oldukları sınıf şuuruna ulaşmamış olmaları, yani kendileri için bir hürriyet rejimi kurma mücadelesine girememeleridir. Osmanlı'nın son iki yüzyılında olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de hak ve özgürlükler (ıslahat-inkılâpların kazandırdıkları), iktidarın insiyatifinde kalmıştır. 1950'de gerçekleşen iktidar değişikliği, asker-sivil ağırlıklı iktidarın sivil bürokrasiyle yer değiştirmesidir[64]. Halka dayalı bir demokrasiye geçiş, bundan sonra ulaşabilecek hedefler olarak Türkiye'nin gündemini işgal etmeye devam edecektir.

(64) Çok partili sisteme geçiş sırasında T.B.M.M.'nin meslekî dağılımında meydana gelen değişmeler (% olarak)

TBMM Dönemi:.....	VI	VII	VIII	IX
Meslekler	1939	1943	1946	1950
Devlet Hizmeti	47	47	36	22
Serbest Meslek	**27**	**31**	**15**	**45**
Ticaret	**10**	**7**	**13**	**17**
Tarım	6	7	9	10
Diğerleri	10	7	6	7

Kaynak: Fredrick Frey, **The Turkish Political Elite**, Cambridge, MIT Press, 1965, s.181.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHÂLEFETİN DOĞUŞU

I- İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI ve PARTİ-DIŞI MUHÂLEFETİN VARLIĞI

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na bilfiil iştirak etmemiş olmakla beraber, 1939-1945 yılları arasında ekonomik ve siyasî sıkıntılar geçirmiştir. Bu savaş, 1945'den sonra çok partili hayata geçilip, iktidar karşısında muhalif partilerin geniş kitlelerce rağbet görmesine, savaş yıllarında sosyal adaletsizliğin ve iktidar baskısının artmasına sebep olmuştur denilebilir.

Avrupa'da savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye'de kısmî seferberliğe gidilerek bir milyona yakın kişi (faal nüfusun en dinamik kesimi) askere alınmış, savunma ihtiyacı için bir önceki döneme oranla ülke gelirinin büyük bir bölümü ayrılmıştır[1]. Tarım ve sanayiden çekilen iş gücü toplam hasılalata etki ederken[2], dış ticaret hacminde önemli çapta daralma olmuştur[3]. Buna savaşın seyri boyunca izlenen "üç taraflı" poli-

(1) Kesin Hesap Kanunlarıyla belirlenen bütçe giderleri içerisindeki savunma giderleri (% olarak):

Yıllar	Oranı
1938	30.31
1939	43.32
1940	53.24
1941	55.44
1942	54.42
1943	52.52
1944	51.12
1945	40.88
1946	35.35

Geniş bilgi için bkz. Ertuğrul Baydar, **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay. No: 1978-198, Ankara 1978. Tablo 6.

(2) Mesela, buğday üretimi 1939'da 4.2 milyon ton iken, 1945'te 2.2 milyon tona düşmüştür. Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Savaş Yay. Ankara 1982, s.217.

(3)

Yıllar	İhracat	İthalat
1938	144.9 Milyon TL.	149.8 Milyon TL.
1939	127.3 Milyon TL.	118.2 " "
1940	111.4 Milyon TL.	68.9 " "
1941	123.8 Milyon TL.	74.8 " "

Kaynak: **Ticaret Bakanlığı ve 50. Yıl**, Ankara 1973, s.53-55, Tablo 18.

tika ile çizilen zik-zaklar[4] ve Müttefik Devletler'in Almanya ile olan ticari ilişkilerin kesilmesi için yaptıkları baskılar, savaşın sonlarında etkili olmuştur[5].

Bu gelişmeler, ülke içerisinde aramalarda, yatırım ve tüketim mallarında meydana getirdiği darlık şartları ve iç üretim üzerindeki olumsuz etkileri yanında, kamu gelirleri içerisinde önemli yer tutan ithalattan alınan vergi ve resimlerin temininde önemli azalmalara sebep olmuştur[6]. Hükümet ekonomi çarkını devam ettirebilmek, artan savunma harcamalarını karşılayabilmek için sık sık Merkez Bankası'na başvurmuştur[7]. Bu ise geçmişe nazaran enflasyon oranını en yüksek seviyeye çıkarırken, bunun tabii bir neticesi olarak aşırı fiyat artışları, hayat pahalılığı ve temel ihtiyaç maddelerinin yokluğunu yaratmıştır[8].

Piyasada aranan temel ihtiyaç maddelerinin yokluğu yanında, hükümetin ordu ihtiyaçları için elde edilen ürünün belli bir miktarına el koyması ve bunun temini için uyguladığı baskılar özellikle dar gelirli vatandaş üzerinde tesirini göstermiştir. Aranan ihtiyaç maddelerini üreten ve pazarlayan büyük çiftçi ve tüccar kesiminden bu yıllar içerisinde "savaş zenginleri", "vurguncu-tefeci", "ağalar" gibi tanımlanan şahsiyetler çıkmıştır. Bu

(4) Türk dış politikası, 1939 'Üçlü İttifak' Andlaşması ile Batılı devletlerden İngiltere ve Fransa yanında, 1941 'Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşması'yla Almanya'yla ve savaşın başından itibaren güvenlik endişesi duyduğu Rusya arasında gelişen olaylar karşısında ABD'ye yakınlaşma şeklinde seyretmiştir.

(5) S.S.C.B. Dış İşleri Bakanlığı, **Stalin-Roasevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944)**, Hawass, İstanbul 1981, s.111-113; Asım Us, **1930-1950 Hatıra Notları**, İstanbul 1966, s.599; **Dünya Savaşları Ansiklopedisi**, Görsel Yay, Cilt 9, İstanbul 1983, 2. Baskı. s.1149.

(6) Korkut Boratav, **a.g.e.**. s.217.

(7) F.Neumark, "Türkiye'de Harp Sonrası Maliye Meselesi", **İktisat Fakültesi Mecmuası** 1946-1947, No: 1-4, Cilt:8 s.73-74.

(8) Osman Okyar, "Bir İktisadi Siyaset Peşinde", **İktisat Fakültesi Mecmuası** ,1946-1947, No:1-4, Cilt 8, s.95

gibilerin yönetimden bazılarıyla irtibat hâlinde olması vatandaşın hükümete olan güvenini önemli ölçüde sarsmıştır[9].

Olağanüstü durum dolayısıyla uygulanmakta olunan "*Harp Ekonomisi*"nin tabii neticesi olarak hükûmet, önceki yıllardan devralınan müdahaleci kanunların yanında bu yılların özel ihtiyaçlarına cevap verecek yeni kanunî yetkilere de gerek duymuştur. Mesela bunlardan 18 Ocak 1940'da kabul edilen "*Millî Koruma Kanunu*" hükûmete olağanüstü geniş iktisadi yetkiler veriyordu[10].

Bu yıllara başka bir açıdan bakılırsa Türkiye'de yeni bir tür elyasi "*elit*"in geliştiği görülür[11]. Bu yeni elit, serbest meslek sahipleri, iş adamları gibi küçük şehir ve kasabalarda oturan diğer "*orta sınıf*" mensuplarından oluşmaktaydı[12]. 1935'lere kadar Millî Mücadele ile başlayan asker-sivil-eşraf "ittifak"ı iktidarın iktisat politikasını tayinde etkili olmuştu[13]. Savaş sonuna kadar uygulanan devletçilik, rejimin karmaşık yapısından ve çok yanlılığından dolayı sınırlı alanlarda tatbik imkânı bulurken, bu grupların güçlenmesine mani olmamıştı[14]. Bu dönemin karakteristik bir özelliği de iktidarın, çıkarlarına dokunmayan reform-

(9) Ş.Süreyya Aydemir, **İkinci Adam,** Cilt 2, 4. Baskı, İstanbul 1979, s.344-345.

(10) 18 Ocak 1940 tarih ve 3780 sayılı bu kanunla hükümete verilen yetkiler esas olarak kararnamelerle icrasını öngörmektedir. Kanunun uygulaması hakkında geniş bilgi için bkz. K.Boratav, a.g.e., s.245-255; Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945),** Ankara 1986, s.248-258. Serdar Turgut, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi,** Ankara 1991.9.128.

(11) Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** Çev: Metin Kıratlı, T.T.K. Basımevi, Ankara 1984, 2. Baskı, s.465-466; Kemal H.Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi,** İstanbul 1967. s.373; Metin Heper, **Bürokratik Yönetim Geleneği,** O.D.T.Ü. İ.İ.Fak. Yay. Nu: 23, Ankara 1974. s.122; ayrıca Türkiye'de sosyal sınıflar tartışması için bkz. Aydın Yalçın, "İçtimai Sınıflar Meselesi", **İ.F. Mecmuası.** 1946-1947 Nu: 1-4, s.3-45

(12) K.Karpat, a.g.e., s.102. 373; M.Heper, a.g.e., s.122.

(13) Gündüz Ökçün (Haz.), **Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar,** A.Ü.S.B.F.Yay. Nu: 471, Ankara 1968. s.169-170, 375.

(14) İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul** 1982, 8. Baskı, s. 269;

larla yetindiği sürece bu grupların iktidara ortak olma istekleri yoktu [15].

1939'da başlatılmış olan "İkinci Beş Yıllık Plan", savaş sebebiyle askerî harcamalardaki aşırı artış ve hammadde kıtlığı yüzünden tatbikattan kaldırılmıştı. Bu dönemdeki yatırımlar daha çok ordu taleplerine göre ayarlanmıştır. Kumaş, cam, şeker gibi gerekli ihtiyaç maddeleri, krom, linyit gibi stratejik öneme hâiz hammaddeler ve silah yapımı gibi sahalarda önemli gelişme olmuştur [16].

Savaş yıllarında uygulanan iktisat politikası ile bir yönden özel teşebbüse sınırlamalar getirilirken, bir yönden de bazı tedbirler getirilerek himaye ediliyordu. Bu yıllarda sermaye özel ellerde birikmeye başladı. Bunda mevcut vergi sisteminin payı (brüt kazançlardan tespit edildiği için) bu birikmeyi kolaylaştırdı[17]. Sabit gelirlilere oranla bu kesim, daha rahat bir hayat sürdürmeleri en alt kesimlerden -Millet Meclisi oturumlarında bile- çeşitli tenkitlere yol açmaya başladı[18].

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1942'de Millet Meclisi'ni açış nutkunda yönetiminin düşüncesini açıklarken, savaş ortasındaki memleketin manzarasını gayet açık bir biçimde göz önüne seriyordu: "*Şuursuz bir ticaret havası, haklı*

Yahya S.Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950),** Yurt Yay. Ankara 1982, s.229.

(15) M.Heper, **a.g.e.,** s.118.

(16) Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı,** Ankara 1973. s.156.

(17) K.Karpat, **a.g.e.,** s.85 ve 31. dipnot: Koçak a.g.e., s.251.

(18) Türkiye'de otuz kırk bin kadar harp zengini olduğu, bunların bazıları henüz milyoner değilse bile, yüzbinlerce liralık servetleri vardır. Bu kimselerin aileleri ile birlikte sayılan yüz bini buluyordu. Bu zenginlerin ölçüsüz harcamalarına bakarak memlekette hayat seviyesinin arttığı söylenemezdi. Bu konuda Hikmet Bayur'un konuşması için bkz. **T.B.M.M. T.D. Dönem 7,** Cilt 20. s.119-120.

sebepleri çok aşan bir pahalılık belası vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor. Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakçı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metâ'ı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politik ihtirası için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir miletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır.

Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu vardır. Ticaret ve iktisadî faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız"[19] *diyordu.*

Bu nutuktan on gün sonra Mecliste kabul edilen 11 Kasım 1942 tarih ve 4305 sayılı "Varlık Vergisi Kanunu"[20], iktisadî şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazanç elde ettikleri hâlde, elde ettikleri kazançları ile orantılı vergi vermeyenlere yönelikti. Uygulama alanı, genel olarak dışa dönük İstanbul tüccarı ve özellikle de azınlık tüccar oldu[21].

Atatürk'ün ölümünden sonra partiyi güçlendirmek amacı taşıyan ve partiye hakim olan küçük bir bürokrat grup[22], savaş yıllarında geriştiği ekonomik tedbirler yüzünden bu yeni ekonomik grupları tedirgin etti[23]. Bir yerde Millî Korunma Kanunu ile savaşın başından beri çeşitli maddelerin dağıtımı,

(19) Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri (1919-1946)**, Cilt 1, İstanbul 1946, s.368; Kadri K.Kop, **Millî Şef'in Söylev-Demeç ve Mesajları**, İstanbul 1945. s.135-137.

(20) **T.B.M.M. Z.C.**, Dönem 6, Cilt 28. s.20, 30; C. Koçak, **a.g.e.**, s.530-534. S.Turgut, **a.g.e.** s.129.

(21) Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yay. İstanbul 1951, s.810; K.Boratav, a.g.e., s.262.

(22) K.Karpat, **a.g.e.**, s.125.

(23) K.Karpat, **a.g.e.**, s.106.

ihracat-ithalat imkânları yaratma ve özellikle de fiyat düzenine yapılan müdahaleler, bu grupların daha da güçlenmesine sebep olmuştur[24]. Ama Varlık Vergisinde olduğu gibi, 1943 Haziranında çıkartılan "*Toprak Mahsülleri Vergisi*"de tarım ürünlerinden elde ettikleri aşırı kazançla orantılı vergi vermeyenleri daha doğrusu Varlık Vergisinden uzak kalan Müslümanları hedef aldı. Bu kanun uygulamada beklenilen neticeye ulaşmaması yanında büyük çiftçilerin tepkisine yol açmıştır[25].

Tarım kesiminde daha çok küçük çiftçi ve dar gelirli çiftçi ailelerini türlü sıkıntılara sürükleyen en önemli gelişme 23 Temmuz 1938 tarih ve 3491 sayılı kanunla kurulmuş olan "*Toprak Ofisi*"dir[26]. Buğdayın gittikçe kıtlaşması sebebiyle Toprak Ofisi'nin, toprak mahsullerini toplayabilmek için 18 Ocak 1940 tarih ve 3780 sayılı Millî Korunma Kanunu gereğince zorlayıcı kararlar alınmıştır[27]. Kuruluş amacı ülke tarım ürünlerinin devlet eliyle dengeli dağıtımını sağlamak ve çiftçiyi desteklemek iken, savaşın gerektirdiği özel durum sebebiyle devlet, vatandaşa elde ettiği ürünün belirli bir miktarını Ofis'e satma mecburiyeti getirmişti[28]. Bu ise, tarım kesiminde var olan sosyal dengesizliği küçük çiftçiler aleyhine arttırmada etkili olmuştur[29].

(24) Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946),** Doğan Yay., Ankara 1971, s.231.
(25) K.Karpat, **a.g.e.**, s.95.
(26) **T.B.M.M. Z.C., Dönem 8,** Toplantı 2, Cilt 12, s.35-45.
(27) Bu kararlar için çıkartılan kararnameler hakkında bkz. **Resmi Gazete,** 5 Aralık 1940. 2/14710, 2/14713: 6 Ocak 1941, 2/14486; 14 Şubat 1941, 2/15164.
(28) Namık Zeki Aral, "1950 Yılında Toprak Mahsulleri Ofisi", **Vatan,** 16 Kasım 1951.
(29) Memleket ihtiyaçları önceden kestirilemediği için eldeki mahsul stokları dış ülkelere satılırken, Karedeniz bölgesindeki halk arasında açlıktan ölenler olmuştur. Zikreden K.Karpat, **a.g.e.**, s.95; Yakup Kadri Karaosmanoğlu yayınlanan hatıralarında o günlere ait memleket manzarasını şu şekilde çizmektedir: "Bir gazete kapatılıyordu...: Naziliği savunduğu için değil, filan bakanın aleyhinde bulunduğundan, falan devlet memurunun herhangi bir suistimalinden bahsettiğinden... Zeytinyağı piyasasını inhisarı altına alan Bakan mı istersiniz, karaborsacıları koruyan Vali, umum müdür vesaire mi istersiniz...

Savaşın iç bünyede yarattığı olumsuz gelişmeler, diğer yandan bu durumu kontrol altına almak, sıkıntıları hafifletmek amacıyla başvurulan tedbirler genel olarak vatandaşta tek-parti iktidarına olan güvenin yavaş yavaş azalmasına ve gittikçe de ortadan kalkmasına sebep olmuştur[30].

Avrupa'da savaş kesin olarak Müttefikler (Demokrasi) Cephesi[31] lehine değişirken, otoriter rejimlerin üstünlüğü imajı yerini (özellikle İngiltere ve Amerika'nın teşviki ile) hak, hürriyet, barış ve özgürlük kavramlarına bıraktı.

Tek-parti iktidarı boyunca çeşitli faktörlerin etkisi ile 1924 Anayasası'nın ruhuna uygun bir yönetim kurulamamış olmakla birlikte, hariçteki dikta rejimlerinden farklı bir Kemalist ideoloji yaratılmıştı[32]. Kemalist ideolojinin en bariz vasfı; çeşitli sosyal sınıfların varlığını kabul etmesine rağmen, sınıf mücadelesini reddetmiş olmasıdır[33]. Denilebilir ki, Atatürk'ün şahsiyeti ile mevcut sınıflar ve aydınlar üzerinde tam bir otorite ihdas edilmiş, sınıf mücadelesinin fikri planda yayılması önlenmişti[34]. Atatürk'e nazaran daha "*tutucu*", "*idare adamı*", "*dengeci*" olan İsmet İnönü, iktidarı boyunca bu ideale bağlı kalmıştır denilebilir [35].

Görüldüğü kadarıyla 1947'lere kadar uygulanan Devletçilik,

Bu yüzden memleket öylesine bir ekonomik buhran içine düştü ki, bir lokma has ekmekten, bir avuç şekerden tutun da bir kilo çiviye kadar bütün 'zaruri havayiç' altın pahasına elde edilebilir. Lüks maddeler sırasına girmiş ve geçim sıkıntısı harp hâlindeki memleketlerde bile görülmeyen bir vahamet arz etmeye başlamıştır...", Y.K.Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl,** Bilgi Yay. Ankara 1968. s.169-170.

(30) K.Karpat, **a.g.e.**. s.95.

(31) A.Us. a.g.e., s.600.

(32) Maance Duverger, **Siyasi Partiler.** Çev: Ergun Özbudun, Ankara 1974, 2.Baskı, s.359.

(33) T.Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasi...** s.565.

(34) T.Z. Tunaya, **aynı yer.**

(35) Emre Kongar, "İsmet İnönü'nün Tartışılan Kişiliği", **Milliyet,** 16 Ocak 1975; M.Heper, a.g.e., s.108.

çevre güçleriyle merkez ilişkisinde bir kopma meydana getirmemiş, bilakis bu grupların güçlenmesini sağlamıştır. Daha doğrusu tek-parti rejiminin, hürriyetlerin kısıtlanmasını öngören monolitik felsefesi, toplumun çeşitli sosyal ve siyasî ihtiyaçlarının karşılanması hususunda tamamen yetersiz kalmıştır[36]. Bu, savunulan devletçilik politikasının bir zaafından çok, orta sınıfın güçlenip geliştirilmesi, dolayısıyla inkılâpların sağlam bir tabana oturtturulması amacından kaynaklanıyordu[37]. Fakat, bu ilişki bir bütünleşmenin ifadesi olmaktan çok, geçici bir çıkar birleşmesi niteliğini taşıyordu. Öyle ki, bu iki unsur kendilerine has kimliklerini, dünya görüşlerini önceliklerini ve davranış farklılıklarını muhafaza etmişlerdir[38]. C.H.P. iktidarı boyunca çevre güçleri, potansiyel hoşnutsuzluk bölgeleri sayıldığından sürekli gözetim altında tutulmuş, hatta -bu yüzden- vilâyetlerdeki mahallî liderlerin büyük bir kısmının parti saflarında yer alması sağlanmıştır[39].

C.H.P.'nin alt kesimlere bakış açısını, altı ilke içerisinde yer alan ve 1924 Anayasası'nda da hukukileşmiş olan "Halkçılık" ilkesi göstermektedir[40]. Halkçılık ilkesi ise, ekonomik veya siyasî liberalizmden çok, plesibitci bir demokrasi anlayışını ifade etmekle beraber; devleti, kendisiyle halk arasında "ara grupları" ortadan kaldırmakla görevli sayıyordu[41]. Uygulanan ekonomik ve siyasî politika C.H.P.'nin yukarıda da belirtildiği gibi halka inemediğini gösterdi. Bu politikanın yarattığı genel hoşnutsuzluk yanında, savaş yıllarında çekilen sıkıntılar bir yandan yeni

(36) K.Karpat, **a.g.e.**, s.372.
(37) Şerif Mardin, "Türkiye'de Orta Sınıfın Üç Devri", **Forum**, 1 Şubat 1957, sayı 69. s.11; Şerif Mardin. "Center-Periphery Relations: A key to Turkish Politics", **Daedalus** (Winter 1973), s.183.
(38) Ergun Özbudun, **a.g.e.**, s.37.
(39) Ş.Mardin, "Center-Periphery Relations...", s.182.
(40) T.Z. Tunaya, **a.g.m.**, s.571.
(41) Ş.Mardin, **a.g.e.**, s.182-183.

ekonomik gruplarda, diğer taraftan geniş kitlelerde hükümete karşı parti-dışı muhalefeti doğurdu[42]. Bunun sonucu olarak doğrudan doğruya üretici olan ve tüketim alanlarında çalışan orta sınıf mensupları Cumhuriyetin ilk dönemlerinin aksine iktidara karşı mücadelenin öncüleri oldular[43]. Özellikle savaş yıllarında serpilip gelişen ticarî kesim, ülkenin siyasî kuvvet dengesini bir ölçüde değiştirmekte artık kendinde yeterli güç görüyordu. Ama bu gücün yeterli bir güç olmadığı tartışmalıydı. Bu değişikliğin sebebi hiç şühpesiz iktidarı ellerinde tutan askerî-sivil bürokrasinin, bu kesimin ulaştıkları gücün farkına vararak, onlara bakış açılarını değiştirmiş olmalarında yatmaktaydı[44].

Savaş yıllarında alt kesimlerde yaşayan türlü sıkıntı ve yaygın hoşnutsuzluğun iktidarı zorlayacak siyasî bir harekete dönüşmemesinde mevcut kanunî mevzuatın engel olması yanında yüzyılların bu kesimlere kazandırdığı gelenekselleşmiş devlet otoritesine bağlılık yatmaktaydı[45]. Fakat, her an siyasî bir harekete dönüşebilecek, potansiyel bir güç olarak duruyordu. Bu potansiyelin değerlendirilmesi ise, ülkenin siyasî kuvvet dengesini değiştirmek arzusunda olan yeni ekonomik güçlere kalıyordu.

2. PARTİ-İÇİ MUHÂLEFETİN DOĞUŞU

Savaş yıllarında Türkiye önceleri ihtiyatlı bir tarafsızlık politikası ile "*harp harici*" durumunu muhâfaza edebilmişti[46]. Bu

(42) E.Özbudun, **a.g.e.**,s.37-38.
(43) K.Karpat, **a.g.e.**, s.373.
(44) B.Lewis, **a.g.e.**, s.466.
(45) B.Lewis, **a.g.e.**,s.471.
(46) Dışişleri Bakanı Ş.Saraçoğlu 13 Ocak 1940'da Türkiye'nin bitaraf değil "harp harici" olduğunu ilan etmiştir. **Ayın Tarihi**, Nu: 74 (Ocak 1940), s.252; R.Salim Burçak, **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)**, İstanbul 1946, s.111.

durumu koruyabilmek için zaman zaman çizilen politik zik-zaklar müttefik devletlerce hoş karşılanmamış ve Türkiye, kendisi için bir güvenlik endişesi yaratan Rusya karşısında yanlızlığa itilmişti. Halbuki Türkiye'nin siyasî ve ekonomik menfaatleri kesinlikle Batılı devletler yanında yer almakla sağlanabilirdi. Bu menfaatleri geliştirmenin yolu Batıya daha fazla yaklaşmaktı.

Türkiye, savaşın sonlarında bu yakınlığı sağlamak ve içine düştüğü yalnızlıktan kurtulmak amacıyla Batılı devletlerin politikası paralelinde önce Mihver Devletleri ile münasebetlerini kesti ve bu devletlere karşı 23 Şubat 1945 tarihinde savaş ilân etti. Bir gün sonra da Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzaladı[47].

Bütün bu gelişmeler elbetteki Türkiye'nin bir anda Batılı devletler safında yer almasına yetmeyecekti. Çünkü savaşın nihai amacının demokrasiyi dünyaya hakim kılmak olarak belirleyen Batılı demokratik devletleri İtalya ve Almanya benzeri tek-parti idarelerle ortak dayanışma içerisine girmeyecekleri açıktı. Bu savaşla birlikte otoriter devletlerin tek-parti idarelerinin de ortadan kalkması Türkiye'de tek-parti rejiminin temellerini sarstı[48].

Bir yandan savaş yıllarında alınan çeşitli sosyal, siyasî , ekonomik tedbirlerin memleket içinde doğurduğu hoşnutsuzluk, diğer yandan haricî gelişmeler paralelinde Batıyla bir kısım taahhütlere girilmesi, mevcut rejimin demokratik esaslara göre düzeltilmesini gerekli kılıyordu[49].

---

(47) Gotthard Jaschke, Die **Türkei in den Jahren 1942-1951,** Wiesbaden 1955, s.40-42.
(48) K.Karpat, **a.g.e.**, s.126; R.Galip Okandan, **Umumi Amme Hukuku,** İ.Ü.H.Fak.Yay. Nu: 250, 1966, s.420.
(49) Demokrasiye geçiş kararı için bir önceki bölüme bakınız.

İçte yaygın hoşnutsuzluğun genel bir karışıklığa meydan verebileceği durumu, dışta Rus tehlikesi karşısında Batılı devletlerce kabul edilme endişesinin varlığı, C.H.P. bürokrasisini çözümü zor bir problemle karşı karşıya bıraktı. C.H.P. ilke olarak bağlı olduğu halkla tek-parti iktidari boyunca geliştirilen fakat, savaşın sonunda siyasî bir güç karakteri gösteren yeni elit-ticarî burjuva arasında bir tercih yapmak dorumunda kaldı. İzlenecek yolda, sonuçlar göz önüne alınırsa, gelecekte de iktidar olma ve inkılâpların tamamlanabilmesi için halkın tercih edilmesi daha uygundu.

1944 yılı başında Başbakan Şükrü Saraçoğlu Türk siyasî rejiminin harp sonrasında bütün memleketler için örnek olabileceğini beyan ederken, bir yıl sonra ise yine aynı kişi eski rejimi korumak maksadı ile alınmış olan şu veya bu tedbirlerin yeniden gözden geçirilebileceğini söylüyordu[50]. Bu hiç kuşkusuz iç ve dış baskıların altında Halk Partisi'nde yavaş yavaş görüşlerin esastan değişmeye başladığının bir ifadesiydi. Zaten 1945 baharında San Fransisco Konferansı'na katılan Türk heyetinin başkanı Hasan Saka, dünya kamuoyuna, Türk Anayasası'nın en ileri memleketler anayasaları ile kıyaslanabileceğini, hatta demokratik karakteri yönüyle bazılarından daha üstün olduğunu belirtmesi ötesinde, harpten sonra Türkiye'de her türlü demokratik cereyanların gelişmesine müsaade edileceğini söylemişti[51]. Cumhurbaşkanı İnönü birkaç gün sonra - 19 Mayıs günü "*Memleketimizin siyasî idâresi, Cumhuriyetle kurulan halk idâresinin her istikamette ilerlemeleri ve gelişmeye devam edecektir. Harb zamanlarının ihtiyatlı ted-*

(50) Saraçoğlu, 6 Ocak 1944 tarihinde Ulus'ta yazdığı başyazıda "halkçılık ilkesini gerçekleştirmek amacıyla hürriyetin kısıtlanabileceğini" belirtmekteydi. Değişiklik için bkz. **Ulus**, 6 Eylül 1945.

(51) **Vatan, Cumhuriyet,** 17 Mayıs 1945; Tarihi.Nu: 138 (Mayıs 1945), s.633; K.Karpat, **a.g.e.**, s.126.

birlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir... Millet Meclisi, ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemadiyen ilerletmiştir"[52] diyordu.

Memleket idaresinde demokratik prensiplerin bundan sonra geçerli olacağını müjdeleyen bu ilk resmî beyanatın, İnönü tarafından verilmesi, yaygın olan kanaate göre dış gelişmelerin memleket menfaati açısından Batılı demokratik idarenin seçilmesini mecbur bıraktığı ve savaş yıllarında çekilen sıkıntıların ciddi bir hoşnutsuzluk doğurduğu, çâre olarak aynen 1930 örneğinde olduğu gibi sınırlı ve izinli bir muhalefetle bir "emniyet supabı" açılması gerekli görülmüştü[53]. Gerek İnönü'nün bu beyanatı ve gerekse San Fransisco'da imzalanan Birleşmiş Milletler Anayasası, parti-dışı muhalefeti cesaretlendiren gelişmelerdi[54].

1945 yılı başlannda, savaş öncesi yıllarda hazırlanmış olan fakat İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla neticeye ulaşılmamış "Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocaklarının Kurulması" hakkındaki kanun tasarısı Meclis Komisyonlarına sevkedilmişti. Bu tasarının Meclis ve komisyon tartışmaları ile Birleşmiş Milletler Anayasası'nın Meclisteki tasdiki sırasında tek-parti rejim ve iktidarına karşı olanlar hem kendi temsilcilerini bulurken, hem de uzun bir süreden sonra ilk defa "parti-içi" muhalefetin varlığı da ortaya çıkıyordu[55].

(52) **Ulus, Cumhuriyet,** 20 Mayıs 1945.
(53) B.Lewis, **a.g.e.**, s.314; K.Karpat; **a.g.e.**, s.126.
(54) K.Karpat, **a.g.e.**, s.127.
(55) Basında yer alan haber ve yorumlarda tasarıya karşı olan milletvekillerinin parti-içi muhalefeti doğurduğu ve sosyal adaleti ve dengeyi sağlamak açısından ise, geç bile kalındığı yazılmıştır. **Cumhuriyet, Tan, Tasvir,** 16 Mayıs 1945; **Akşam,** 18 Mayıs 1945.

a) Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

1945 Toprak Reformu çalışmaları savaş sonrası ortaya çıkmış bir mesele değildir. Cumhuriyet döneminde ülkedeki toprak-insan ilişkilerinin doğurduğu sosyal, ekonomik ve siyasî meseleleri çözümlemeye dönük çalışmalara 1933-34 yıllarında başlanılmıştır[56]. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise Toprak Reformu gibi sosyal yapıyı bir anda değiştirebilecek bir harekete girişmek imkânsızdı. Bunun başlıca sebebi, büyük toprak sahiplerinin desteği ile kazanılmış bir Millî Mücadeleden sonra onların aleyhine olabilecek bir girişimde bulunmak isteğinin olmaması veya başka bir ifade ile o dönemde ekonomik güç arzeden bu kesimin, sahip oldukları geniş nüfuzları ile, rejim ve inkılâplar için siyasî bir güç ile yönetimin karşısına geçmeleri istenmemişti. Ayrıca Cumhuriyetin, ilk yıllarında ülke nüfusunun az, toprağın bol olduğu düşüncesi yaygındı[57]. 1927 Ziraat sayımında ortaya çıkan tablo bu düşüncenin doğruluğunu göstermekteydi[58].

Toprak Reformuna ait ilk çalışmaların 1933-1934 yıllarında başlatılması, aynı yıllarda "devletçilik" uygulamasının başlamış olması, bu çalışmaların yapılmasını gerekli kılıyordu. Ancak İkinci Dünya Savaşı dönemine kadar girişilen bütün çalışmalar yarım kaldı[59]. Bunun sebebi, daha tasarı hazırlık safhasında iken ya

(56) Abdi Özbek, "Türkiye'de Toprak Dağılımı-Tarihsel Gelişme ve Bugünkü Durum", **Toprak Reformu ve Ekonomik Gelişme,** Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Yay. İstanbul 1971, s.9.

(57) Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın,** Tekin Yay. Cilt I. İstanbul 1982, s.353.

(58) A.Özbek, **a.g.e,** s.9. (Sayıma göre Türkiye'de 1927'de mevcut 231.5 milyon dönüm arazinin, 1.781.000 çiftçi ailesi tarafından, 43.6 milyon dönümü yani ancak 1/6'sı işlenmektedir.)

(59) 1923-1934 arasında; 2.6.1929 tarih ve 1505 sayılı Kanun (Şark Manatıkı Dahilindeki Muhtaç Çiftçiye Tevzi Edilecek Araziye Dair). **T.B.M.M. Z.C. Dönem 4.** Cilt 23. s.143-144 ve 14 Haziran 1934 tarih 2510 sayılı Kanun ile 7 milyon dönüm civannda toprak dağıtılmıştır. Ö.Lütfi Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi, (Toplu Eserleri),** Gözlem Yay. İstanbul 1980. s.455 (Cetvel I).

çiftlik sahibi bazı mebuslarca engellenmiş, ya tasarı konuyla ilgili olmayan bakanlıkça hazırlandığı için geri dönmüş, veyahut da 1924 Anayasasına ters düşmüştü[60].

Son olarak 1945 ocağında Meclise sunulan Toprak Kanunu tasarısının fikir sahibi Atatürk'tür. Atatürk, 1936 ve 1937 1 Kasım Meclis açış nutuklarında, Toprak Kanunu'nu artık bir neticeye ulaştırmalarını üyelerden isterken, bir çiftçi ailesinin geçinebileceği toprağın hiçbir sebep ve surette bölünmez olmasını ve büyük çiftlik arazîlerinin büyüklüklerinin memleket, bölge ve verim esasına göre sınırlandırılmasını emretmişti[61].

Bu direktifler doğrultusunda 1937 yılı sonlarında Ziraat Vekâletince hazırlanan ve ilgili mercilerce incelenen tasarı, muhteva olarak Atatürk'ün belirttiği gibi, arazî mülkiyetinin dağılımını düzenlemek ve çiftçilerin geçinebileceği miktarın[62] parçalanmamasını temin etmek üzere hazırlanmıştır[63]. Tasarı üzerinde çalışmalar devam ederken, İkinci Dünya Savaşı başlamış ve Türkiye'nin savaşa girmesi söz konusu olduğu bir dönemde, sosyal bünyeyi etkileyebilecek bir tasarrufun, tarım ürünlerinde yaratacağı etkinin yanında siyasî , ekonomik ve sosyal ilişkileri büyük ölçüde tesir altına alabileceği endişesiyle tasarı, savaş sonuna bırakılmıştı[64].

Halkın büyük bir çoğunluğu %82'si (faal nüfusun) tarımla

(60) A.Özbek. **a.g.e.**, s.9. Ş.S.Aydemir. **a.g.e.**, s.337-338.
(61) Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt 1. Ankara 1981. s.389-394.
(62) Bir çiftçi ailesinin geçimini temin edebilmesi için ortalama 10 hektar araziye ihtiyacı bulunmaktadır. K.Karpat, **a.g.e.**, s.92.
(63) 1937'de İnönü'nun yerine atanan Celal Bayar'ın Hükümet Programında da aynı direktiflere rastlamak mümkündür. **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri (1923-1960)**, Başbakanlık Yay. Nu: 11, Cilt 1, Ankara 1978, s.66. Ayrıca bkz: Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, Ak Yay. İstanbul 1968. s.175.
(64) Y.S.Tezel. **a.g.e.**, s.351.

meşgul olan, millî gelirinin %52'si ile, ihracaatının %93'nü tarım ürünlerinden elde eden Türkiye, ekonomik bakımdan tamamıyla tarıma dayalı memleketti[65]. Yani, ülkede en büyük sosyal grup köylülerdi[66]. 1945 Toprak Kanunu tasarısı, toprak mülkiyetini üç grupta toplamaktadır[67]. Bu gruplar:

Dönüm olarak	Mülk Sahipleri	Mülk Sahiplerinin %'si
5000'den yukarı	418	0.01
500-5000 arası	5764	0.24
500'den aşağı	2.493.000	99.75

Bu rakamlar sıhhatli olmasalar bile tarım kesiminin dengesiz sosyal yapısını ortaya koymaktadır. 500 dönümden az toprak sahibi olanların içerisinde hiç toprağı olmayan (ortakçı-yarıcı-tarım işçisi) ve yeteri kadar toprağı bulunmayan ailelerin sayısı iki milyona yakın olup, bu rakamlar ise, toplam tarımcı aile sayısının %85'ini ifade etmektedir[68].

Tasarının güttüğü amaç, topraksız olanlara ve toprağı yetmeyenlere yeterince toprak verilmesi, arazilerin sayılı ellerde toplanıp aşırı derecede büyümelerini önlemek olduğu kadar, yetersiz hâlde küçülmelerinin de önlenmesi, ayrıca işletme bakımından yetersiz olanlara kuruluş, onarım ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş verilmesi ile yurt topraklarının sürekli ve verimle olarak işlenmesiydi[69].

Komisyon çalışmaları üç ay kadar süren tasarının, bazı mad-

(65) Ö.L.Barkan. **a.g.e.**, s.449-450.
(66) K.Karpat **a.g.e.**, s.70.
(67) Ö.L.Barkan, **a.g.e.**, s.479 (Cetvel 3).
(68) Ö.L.Barkan, **a.g.e.**, s.477.
(69) **T.B.M.M.Z.C., Dönem** 7. Toplantı 2, Cilt 17, S.Sayısı: 97 (Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Gerekçesi).

delerinde değişiklik yapılmakla birlikte[70], ana prensipler olduğu gibi kabul edilmiştir. Fakat, görüşmelerin bitiminden sonra geçici komisyonun son toplantısında hükûmetin müdâhalesi ile[71] tasarıya 17. maddenin[72] değiştirilmiş şekliyle konması, o ana kadar Mecliste sessiz görünen büyük çiftlik sâhiplerini bu madde ile birlikte muhalefet safının temsilcisi yapmıştır. Çünkü, büyük çiftlik sahiplerini müşterek harekete sevkeden en önemli husus, bu madde ile toprakların elli dönümüne kadar olan bölümü devletin kamulaştırma yetkisi içerisine alınması idi.

Dağıtıma tâbi arazi, hazine vakıf ve belediyelere ait topraklarla, 5000 dönümden büyük çiftliklerden istimlak yolu ile elde edilecekti. Bu topraklar, ihtiyacı karşılamazsa 2000 dönümlük yani, orta büyüklükteki çiftliklerde istimlak edilebilecekti (md.14, 15, 16). Nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde devlet, vakıf ve belediye toprakları ihtiyacı karşılamazsa, yarıcılar ve tarım işçi (ırgat)lerinin işlediği 2000 dönüm veya daha az mülklerin de kamulaştırılabileceği (md.17) hükmü orta mülk sahibi kesimin ortadan kalkması anlamına geliyordu[73].

14 Mayıs 1945'te Meclis müzakereleri başlar başlamaz Meclis üyeleri iki gruba ayrılırlar. Tasarısının lehinde olanlar

(70) Komisyon çalışmalarında 2000 dönümü aşan toprakların kamulaştırılması, düzenli işletmeler hariç tutularak değiştirilmiştir. Tasarının bu hâli için Cavit Oral 'zararsız' idi derken, tasarının kabullenebileceğini söylemişti. **T.B.M.M.Z.C., Dönem 7.** Cilt 17. s.6365.

(71) Ş.S.Aydemir. **a.g.e.**, s.349; F.Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar (1939-1954),** Milliyet yay. İstanbul 1977. s.293-294.

(72) 17. Madde; *"Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi ve bölgede 39.md. gereğince, dağılmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak arazi elli dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15. ve 16. maddelerin hükümleri işlemez, geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz. İşçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder"* demektedir.

(73) K.Karpat, a.g.e., s.108; T.Timur. a.g.e., s.254.

meseleye sosyal entelektüel açıdan bakan sivil askerî bürokrat kökenli üyelerdi. Tasarının 17. maddesi hariç toprak reformuna karşı olmayan diğer grup ise, büyük toprak sahibi ve bazı sivil bürokratlardan oluşmaktadır. Muhalif milletvekilleri tasarının 17. maddesini eleştirirken, toprağın bölünmesi yerine sistemin muhafazasını ve ziraat usüllerinin geliştirilmesini savunuyorlardı. Bu muhalif görüşe göre; Mülkiyet hakkı Anayasa ve Medenî Kanunca garanti edildiği için, şahsi mülkler yerine devlet, kendi topraklarından dağıtmalıydı. Bu grup milletvekilleri, kanun müzakeresinde, parti disiplinine ve nizama aykırı da olsa, savundukları hususlar için mücadele ettiler[74].

Bir yazarın belirttiği gibi, Toprak Kanunu müzakereleri Adnan Menderes adında bir politikacıyı sahne ışıkları önüne çıkardı[75]. Menderes, gerçekten de kanun üzerinde, en uzun konuşmayı yaparken, özellikle hükümetin son anda tasarıya müdahalesini şiddetle eleştirmiştir. A.Menderes konuşmasında: "*Savaş bittiği ve gerek millî, gerekse milletlerarası yaşayışın demokratik esaslara ve millî egemenlik ilkelerine göre yeni baştan düzenlenmesine dünyaca uygulanmakta olduğu bu günlerde olayların önüne geçmek gerektiği inancındayım... Memleketin selâmeti için şart olan ve son zamanlarda gelişmekte olan tartışma hürriyetinin bu kanun Meclise getirilince durdurulduğunu... tek-parti sistemi devam ettikçe Anayasa'ya aykırı olan durumun daha da esef edilecek bir hâl aldığını...*" Toprak Kanunu hakkında ise "*ekilen topraklar Türkiye yüzölçümünün %15'i kadardır. Hiç masrafsız ya da az masrafla Türkiye'de ekilen topraklar iki katına çıkarılabilir...*" diyordu.

Menderese göre; toprak sıkıntısının sebepleri arasında nüfus

(74) K.Karpat, **a.g.e.**, s.108.
(75) M.Toker, **Tek Partiden Çok Paritye**, Milliyet Yay., İstanbul 1980. s.78.

dağılımı ve büyük arazi mülklerinin geniş ve ölçüye ulaşmas sayılabilir. Yani, büyük arazi mülkiyetinin geniş bir ölçüye egemen bir oranda olmadığı memnunlukla görülür. 500 dönüm ve yukarısı işletmeleri parçalamaya gitmek üretim düşmesine, verimin azalmasına, büyük iktisadî krizin doğuşuna sebep olur. Mülkiyet islahları ile uğraşmak yerine toprakların daha iy işlemesini sağlayacak prensiplerin kanuna hâkim olması da büyük faydalar sağlardı. Menderes, uzun konuşmasının diğer bir bölümünde tasarıda yer alan çiftçi ocakları hakkında da "*Bu tasarı ile kurulmak istenen ocaklar geri bir zihniyete dayanmaktadır.... Bunlar Nasyonel Sosyalist rejimin (İskan Toprak Kanunu) olan Erihhof Kanunundan hemen hemen aynen alınmış düşünce ve hükümlerdir.*"[76] diyordu.

Tasarıya muhalif milletvekillerinden Refik Koraltan, "*Kim ne derse desin bu tasarının ruhu Ali'nin malını alıp Veli'ye vermektir.... Bu kanunla izlenen tek düşünce özel bir malın bir başkasına verilmesini kamu yararı prensibine yaklaştırmaktır... Demokrasi temelleri üzerine kurulan, kuruluşunun temeli ve yapısı halk için halkçılık olan bir devletin bünyesinde bu gibi görüşlere yer yoktur*[77]" diyordu.

Eskişehir Milletvekili Emin Sazak'da; "*Bu tasarı ile Türk ruhuna uymayan ocaklar kuruluyor. Belki toprak sahibi olduğum için böyle düşündüğüm sanılabilir, ama bunun memlekete yararlı olacağına inansaydım, memleketin selâmeti için canını veren arkadaşlarım gibi ben de malımı vermekten çekinmezdim... Bunu (kanunu) kabul etmiyorum. Ekonomik işler şakaya*

(76) A.Menderes'in 16 Mayıs 1945 günü Mecliste yaptığı konuşmanın tam metni için bkz. **T.B.M.M. Z.C., Dönem 7.** Cilt 17. s.111-117 ve **T.B.M.M. Z.C., Dönem 7.** Cilt 18. s.37-41. Ayrıca bkz. Halûk Kılçık (yayına haz.) **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri** cilt 1, Demokratlar Kulubü Yay. No: 3 Ankara 1991. s.5-23.
(77) **T.B.M.M. Z.C., Dönem 7,** Cilt 17. s.70.

gelmez. Şefim böyle istedi diye buraya gelmemeli..."[78] derken tasarıyı sert bir dille eleştiriyordu.

Tasarı aleyhinde konuşan milletvekili sayısı maddelerin görüşülmesi sırasında da gözlendi[79]. Araya giren bütçe görüşmeleri, Toprak Kanunu'nda şiddetli eleştirilerde bulunan Adnan Menderes, Refik Koraltan, Emin Sazak'ın yanında Celal Bayar, Fuad Köprülü, Hikmet Bayur ve Recep Peker gibi önemli şahsiyetlerinde hükümete muhalif olduklarını ortaya çıkardı[80].

Müzakerelerin başlamasından beş gün sonra İsmet İnönü'nün muhalif milletvekillerine cesaret veren 19 Mayıs nutku[81], bütçeye red oyu veren bazı milletvekillerinin gelecekte girişecekleri siyasî faaliyetlerine zemin hazırladığı gibi, haziranın ilk günlerinde müzakeresi tekrar başlayan Toprak Kanunu'nu eleştirenlere de cesaret verdi. Meclis içinde beliren muhâlefet, iktidarın kanunu meclisten çıkartabilmek için gücünü zorlamasına sebep oldu. İnönü'nün direktifiyle[82] Alaaddin Tiritoğlu ve 325 milletvekilinin imzaladığı takrir, Meclisi ikiye bölen 17. maddenin değiştirildiği şekilde geçmesini, verilmiş bulunan başka önergelerin iptalini sağladı[83]. Toprak Kanunu tasarısı, sonuçta 4753 sayı ve 11 Haziran 1945 günü kanunlaştı[84]. Çünkü, bu son teşebbüsten sonra muhaliflerin sonucu kabullenmekten başka Mecliste yapacak bir şeyleri kalmadı.

(78) **T.B.M.M. Z.C., Dönem 7**, Cilt 17, s.80-81.
(79) Tasarı aleyhinde bulunanlar: Damar Ankoğlu, Hamdi Şarlan, Ali Münif Yeğenağa, Sabit Sarıoğlu, Cavit Oral, Halil Menteşe. Tasanya olumlu oy verip tasarının eksik yönlerini belirtenler: Emin Arslan, Lütfi Ülkümen, Hıfzırrahman Raşit, Hikmet bayur, **Ayın Tarihi,** (Mayıs 1945) Nu: 138. s.29-50.
(80) **Cumhuriyet,** 30 Mayıs 1945.
(81) Ayın Tarihi, (Mayıs 1945) Nu: 138. s.51-53; **Cumhuriyet, Vatan, Ulus,** 20 Mayıs 1945.
(82) F.A.Barutcu. **a.g.e.,** s.292; Ş.S.Aydemir. **a.g.e.,** s.350; **Vatan,** 5 Haziran 1945.
(83) Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939-1945),** Ankara 1974. s.363.
(84) **Resmî Gazete**, Sayı 6032. 15 Haziran 1945: **Cumhuriyet,** 12 Haziran 1945.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945 Gençlik ve Spo Bayramında "...***Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzun gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fiki hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren idâreyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemadiyen ilerletmiştir***[85]" derken, geçmişe nazaran bazı kapıların aralandığının işaretini veriyordu. Bu, özellikle basında ve aynı günlerde müzakereleri devam eden Toprak Reformu ve Bütçe[86] Kanuna karşı olanların düşüncelerini daha rahat sergilemesinde açıkça görüldü. Yıllardan beri oybirliği ile kabul edilen bütçe, bu yıl 7 muhalif rey'le tasvip edildi[87]. Yine bu seneye kadar yalnız parti Meclis Grubunun kapalı oturumlarında kendini gösterin muhâlefetin varlığı, ilk defa kamuoyu karşısında ortaya çıkmış oluyordu[88]. Bu vesileyle ortaya çıkan muhâliflerden bazıları hem iç, hem de dış gelişmelerin kendilerine kazandırdığı güvenle önce partide bir dizi liberal tedbirler öne sürecekler, daha sonra da öne sürdükleri ve olması arzu edilen gelişmelerin içinde yerlerini alacaklardır. İşte gelecekte tek-parti iktidarı karşısında DP'nin kuruluşuna zemin hazırlayan meşhur dörtlü takrir, sancılı bir devrenin karakteristik özelliğini taşımaktadır.

b) Dörtlü Takrir [89]

CHP Meclis Grubunun parçalanması ve yakın gelecekte

(85) **Ayın Tarihi**, Nu: 138 (Mayıs 1945). s.53: **Cumhuriyet, Ulus**, 20 Mayıs 1945.
(86) Mali yılbaşı sene sonuna alınması ile 1945 bütçesi yedi aylık olarak hazırlanmıştır.
(87) İlk oylamada (A.Menderes, C.Bayar, R.Koraltan, F.Köprülü ve E.Sazak), 5 red oyu verilmişken, Başbakan Ş.Saraçoğlu bütçelerin aynı zamanda Meclisin güveni de olduğunu belirterek, oylamanın bu yönde tekrarlanmasını istemiştir. İkinci oylamada red oylar (R. Peker ve Hikmet Bayur'un katılmasıyla) 7'e çıkmıştır. **Ulus, Cumhuriyet, Vatan**, 30 Mayıs 1945; F.A.Barutçu, **a.g.e.**, s.296-297.
(88) K.Karpat. **a.g.e.**, s.129.
(89) Dörtlü Takrir'in tam metni için bkz. **EK-1'**, F.Giritlioğlu. **a.g.e.**, s.169-171; R.S.Burçak. **a.g.e.**, s.241-244.

CHP'ne karşı en güçlü muhalefet partisinin kurulması, siyasî tarihimizde "Dörtlü Takrir" adını alan olayla başlar. 7 Haziran 1945 tarihli takrir (önerge), İzmir Milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuad Köprülü ve Aydın Milletvekili Adnan Menderes imzasıyla CHP Meclis Grubu Başkanlığına verildi[90]. Dörtlerin lideri Celal Bayar idi. Bayar, son iki önemli kanun müzakerelerinde adından hiç bahsedilmeyen ve görüş beyanında bulunmayan kişiydi[91]. Takrircilere Celal Bayar'ın katılması parti içinde mevcut Celal Bayar hizbi ve nüfuzunun siyasî platformda değerlendirilmesi demekti[92]. Takrir verme fikri ilk defa F.Köprülü ve A.Menderes'ten gelmiş[93], Celal Bayar'dan da tasvip görmüş, o da R.Koraltan'ın katılmasını sağlamıştı[94].

CHP Grup Başkanlığına verilen takrir temel olarak, artık harp bittiğine, köylüler ve aydınlar demokrasiye hazır hâle geldiklerine göre; Millet Meclisi'nin hükümeti fiilen kontrol etmesini, kişiye Anayasa'da yazılı hak ve hürriyetlerin tanınmasını ve birden fazla partiye müsaade olunmasını istiyordu. Bunların gerçekleşmesi için CHP program ve tüzüğünde tadilât yapılması şart koşuluyordu. Takririn son cümlesinde ise, halkın desteğini sağlamak amacıyla[95], verdikleri takririn Meclis açık oturumunda tartışılması belirtiliyordu.

Takrir, CHP üst kademesinde şiddetle tenkid edildi.

(90) Fuad Köprülü, "Demokrasi Yolunda (1945-1950), Dörtlü Takrir", **Vatan**, 23 Kasım 1957; Hilmi Uran, "Tek Partiden Demokrasiye, DP'nin Kuruluşuna Yol Açan Dörtlü Takrir". **Dünya**, 4 Kasım 1958.

(91) Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, Kaynak Yay. İstanbul 1982. s.42.

(92) C.Bayar bütçeye olumsuz oy vermesi haricinde. Atatürk'ün ölümünden sonra aktif politikaya katılmamıştı.

(93) Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, Bir Soru, Baha matb. 1972, s.85.

(94) **Aynı yerde.**

(95) K.Karpat, **a.g.e.**, s.130.

Takrirciler bu tarz bir ıslahatı istemekten ziyâde, partiden ayrılmayı kararlaştırmış olmakla suçlandı. İstekler ise, düşüncelerinin bahanesi olarak değerlendirilirken[96], üst yönetimin bazılarına göre de parti içinde hizip yarattıkları için susturulmaları lâzım geliyordu. İnönü ise, bu iki görüş yanında parti genel kurulunda takrirciler hakkında, "Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler teşkilâtlarını kursunlar ve ayrı parti olarak mücadeleye girsinler"[97] derken, birgün sonra grupta görüşülecek takrire karşı alınacak karârı da belirtiyordu[98].

CHP Meclis Grubunun 12 Haziran 1945 tarihindeki kapalı oturumunda görüşülen takrir, takrircilerin oyu hâriç bütün CHP'lilerce reddedilirken[99] aynı gün basına red sebebi olarak, kanun değişikliğine ait teklif yerinin Meclis, tüzük değişikliğine ilişkin tekliflerin ise kurultaylar olduğu ve bu sebeple grubun takriri görüşme imkân ve gereği duymadığı[100] açıklandı.

19 Mayıs nutkunun ruhuna taban tabana zıt olan bu netice iki farklı mütalaayı beraberinde getirmiştir. İlki, CHP bünyesinin henüz serbest münâkaşa seviyesine ulaşmamıştı. Yani, otoriter tepki alışkanlığı sürdürülüyordu. İkincisi ise, parti içinden muhâlif bir parti çıkarmak amaçlanıyordu[101].

Dörtlerin partiden hemen çıkarılmamaları ikinci görüşün geçerliliğini zedelediği gibi, neticenin bu tarz olmasına bilhassa özen gösterilmiştir. Takrirle takrirciler, CHP'nin tarihî ideolojisi

(96) H.Uran. **a.g.m.**, **Dünya,** 4 Kasım 1958.
(97) M.Toker. **a.g.e.**, s.91.
(98) F.A.Barutçu. **a.g.e.**, s.307; M.Goloğlu, **a.g.e.**, s.35.
(99) F.Köprülü. "Demokrasi Yolunda 4'e karşı 400", **Vatan**, 25 Kasım 1957.
(100) **Ayın Tarihi**, (Haziran 1945), Nu: 139. s.13.
(101) K.Karpat. **a.g.e.**, s.130; M.Toker, a.g.e., s.91-92.

temel hedef alınmıştır[102]. Ama, dörtlerin yeni bir parti kurma düşünceleri de yoktu[103]. Maksatları, değişen dünya şartlarında, iç, sosyal ve ekonomik zorlukları gözönüne alarak partiyi liberalleşme yönüne çevirebilmekti.

Netice beklenen gibi olmayınca, dörtlü bir hizip görünümünde kalan takrircilerin yapabilecekleri iki yol vardı: Biri, partiden ayrılıp müstakil çalışmaktı ki, bu siyasî hayatlarının sonu olabilirdi. Nitekim Celal Bayar bile İsmet İnönü'nün karşısında muhalefet yapmayı tehlikeli buluyordu. Bayar bu konuda, "*Ben bu işleri bilirim, adamı ipe kadar götürür*" derken sanki on beş sene sonrasının kehanetinde de bulunuyordu[104].

Takririn grupta görüşülmesinde bazı milletvekilleri de[105] takrircilerin politika ve görüşlerini benimsemelerine rağmen-siyasî endişelerden dolayı-oylamada müspet oy kullanmadılar. Bunun başlıca sebebi 19 Mayıs nutkuna rağmen, İnönü'nün takip ettiği siyasetin ne olduğu üzerinde şüpheler mevcuttu. Diğer yol ise, parti içinde kalarak gelişen dahilî ve haricî olaylara karşı tavır almaktı. Bu yolla bazı muhaâlif milletvekilleri ile daha yakın ilişkide bulunabilirdi. Parti içinde kurulmuş olan Müstakil Grup tam manasıyla bir murakabenin (kontrolün) şartlarını sağlamadığı için[106], takrircilerin parti içindeki mevcûdiyeti üst kademelerce, demokrasi için-olumlu bir gelişme olarak Batı kamuoyuna lanse edilebilirdi.

---

(102) F.Köprülü. **a.g.m.**, Vatan, 25 Kasım 1957.
(103) R.S.Burçak. **a.g.e.**, s.59.
(104) Sabahattin Selek. "İnönü Demokrasiye Geçiş", **Hürriyet,** 1 Ocak 1975, (Tefrika 5).
(105) Takririn grupta görüşmesi sırasında, Hamdullah Suphi yapılan eleştirilerin ağırlığına dayanamayarak, "*Daha düne kadar yıllarca baştacı ettiğimiz bu takrir sahipleri vatanperverane bir takrir verdikleri için nasıl bu insafsızca hücumlarınıza maruz kalıyor*" demiştir. Fuat Köprülü, **a.g.m., Vatan,** 25 Kasım 1957.
(106) T.Z.Tunaya. **a.g.e.**, s.562-563; F.Giritlioğlu. **a.g.e.**, s.249.

c) San Fransisco Konferansı ve Birleşmiş Milletler Anayasası'nın Meclisteki Onayı

Savaş sonu dünya sulhunu belirli garantiler çerçevesinde korumak amacıyla toplanan San Fransisco Birleşmiş Milletler Konferansı'nda Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Hasan Saka (heyet başkanı) ve Nihat Erim, Feridun Cemal Erkin, Hüseyin Ragıp Baydur'dan oluşan kırk kişiye yakın bir heyet temsil ediyordu[107]. Şurası anlaşılıyor ki; heyet, Türkiye'den ayrılmadan önce demokrasiye geçileceğine ait kararlarla donatılmıştı. Heyetten Feridun Cemal Erkin bu konuda şunları anlatıyor: *"1945 Nisan ayının başıydı. Sovyetler Birliği, aramızda mevcut tarafsızlık ve saldırmazlık paktını vadesinden evvel feshetmiş ve esasen gayet zengin olan ilişkilerimize yeni bir belirsizlik unsuru katmış... O günlerde Türkiye adına gitmekte olduğumuz San Fransisco Konferansı dolayısıyla İnönü bana şu kayda değer sözleri söyledi: Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı bizlere sorabilirler. Böyle bir soruya şu cevabı verirsiniz. Türkiye Cumhuriyet tarihinde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra gitmek istiyordu. Harbin çeşitli tehlike ve sorunları buna imkân vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanı'nın en aziz arzusudur"*[108].

Bu hatırayı doğrulayacak başka bir beyanat da heyet başkanı Hasan Saka'nın konferans devam ederken Reuters Ajansına verdiği demeçtir. Hasan Saka bu demecinde, *"Cumhuriyet rejimi, siyasî bir müessese olmak sıfatıyla modern demokrasilerin*

(107) Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Ankara 1974. s.371.
(108) Feridun Cemal Erkin. "İnönü Demokrasi ve Dış İlişkiler". **Milliyet**, 14 Ocak 1974.

çok üzerinde, azimle gelişmektedir. Anayasamızın en ileri demokrat anayasalarla mukayese edilebilir ve başkalarını çok geride bırakır"[109] diyordu.

Konferans, hiç şüphesiz kendisini 1936'lara göre daha güçlü hisseten ve öteden beri Türkiye üzerine beslediği emelleri gerçekleştirmek isteyen Rusya'nın, ilk plânda süresi 1945 Kasımında sona erecek olan 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı verdiği nota ile[110] tek taraflı iptal etmek istemesi, Türkiye açısından bir kere daha önem kazandı[111].

26 Haziran 1945'de imza edilen Birleşmiş Milletler Anayasası, savaştan galip gelmiş devletlerin yanında, Türkiye gibi son anda savaşa iştirak etmiş ve tarafsızlığını muhafaza etmiş demokrat ve demokratik yolda olan ülkelerce onaylandı[112].

Birleşmiş Milletler Anayasası'nın Büyük Millet Meclisi'nde onaylanması[113], yakın geçmişte vukuu bulan Meclis tartışmalarına bir yenisini ekledi. Onay, basına açık olan Mecliste yapılacağı için daha önce takrir vererek dikkatleri üze-rine çekmiş olan dörtler, takrirle elde edemedikleri müspet ortamı yakalamayı umuyorlardı[114]. Buna mukâbil CHP üst kademesinin Çankaya'da yaptığı görüşme öncesi toplantıda, takrircilerin bu vesile ile yıpratılmaları kararlaştırıldı[115].

(109) **Vatan, Cumhuriyet,** 17 Mayıs 1945; K.Karpat. a.g.e., s.126.
(110) Sovyet Rusya 19 Mart 1945 tarihli notasında 1925 anlaşmasının uzatılmayacağını bildirmiştir. A.Halûk Ülman. "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etmenler", **A.Ü.S.B.F. Dergisi,** Cilt XXIII. Eylül 1963. s.260: M.Toker. a.g.e., s.74
(111) Halûk Ülman. "Sovyetler Birliği ve Türk Boğazları", **Forum.** I Ocak 1961. Cilt.13. sayı 161. s.6
(112) İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmalar,** Ankara 1964. s.297-349. San Fransisco'ya davet edilmemiş olan ülkeler Arjantin, Portekiz, İspanya, İsveç ve İsviçre idi. M.Toker. **a.g.e.,** s.73-74.
(113) **T.B.M.M. Z.C. Dönem 7.** Cilt 19. s.156.
(114) Fuad Köprülü, "Meclis'te Bir Hadise". **Vatan.** 27 Kasım 1957.
(115) F.Ahmet Barutçu. **a.g.e.,** s.308-309.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nda olduğu gibi Birleşmiş Milletler Anayasası'nın T.B.M.M.'indeki müzakerelerinde de dikkatleri üzerine çeken yine Adnan Menderes'ti. Fuad Köprülü ise, Menderes'e yöneltilen suçlamalara cevap verdi. Menderes uzun konuşmasında özellikle Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabulüyle dünyanın yeni bir istikamete doğru yöneldiğini ve Türkiye'nin kendi iç bünyesini de demokratize etmesi gerektiği görüşünü savundu. Menderes, bu hususta şöyle diyordu; **"Birleşmiş Milletler Anayasası'ndaki taahhütler, bir yandan milletlerarası ihtilaflarda, Güvenlik Konseyi kararlarının, hakem ve uzlaşma gibi barış usullerinin kabulünü ve herhangi bir saldırıya karşı, Birleşmiş Milletler'in birlik hareket etmesini, öte yandan da Birleşmiş Milletler topluluğundaki her memlekette demokrasi prensiplerine uygun olarak vatandaşın ferdî hürriyet ve dokunulmazlığı ile siyasî haklarının saklı tutulmasını gerektirmektedir.** Birleşmiş Milletler Anayasası'nın yepyeni ve çok önemli özelliği budur. Bu Anayasa her üye milletten, eski Milletler Cemiyeti Andlaşması gibi, sadece dış ilişkilerinde ve siyasetlerinde barışın esas tutulmasını istemekle yetinmiyor; aynı zamanda her milletin iç yönetiminde de, millî hakimiyetini istiyor ve siyasî hak ve hürriyetlere uymayı karşılıklı taahhüde bağlıyordu[116]..." Anayasamızın ruhu tamamen millî hâkimiyet esasına dayanmakta bulunduğundan Birleşmiş Milletler Anayasası'yla tam uygunluk hâlinde bulunduğunun bu fırsattan faydalanarak bir kere daha sevinçle ifade edebiliriz[117]" diyordu.

Menderes'in bu sözleri CHP sözcülerince, bir dış meseleyi ölçü alarak iç bünyeyi eleştirdiği için şiddetle yerildi[118]. Sonuçta

(116) **T.B.M.M. Z.C.**, Dönem 7, Cilt 19. s.170.
(117) a.g.e., s.171.
(118) **a.g.e.**, s.175 (Mümtaz Ökmen'in konuşması).

Birleşmiş Milletler Anayasası Mecliste onaylandı, ama bu vesileyle CHP'nin içinde özellikle de takrircilerle demokratik telakkîler bakımından derin görüş farklılıklarının varlığı bir kere daha ortaya çıkmış oldu[119].

Mecliste cereyan eden bu hadiseler özellikle İstanbul basınında geniş ilgiyle takip edilirken, Meclis görüntüsüne paralel olarak, muhalefet ve iktidar yanlısı olan gazetelerdeki karşılıklı söz düelloları da hiç şüphesiz kamuoyunun yakın ilgisini sağlamıştır. **Ulus** gazetesinden F. Rıfkı Atay, **Vatan** gazetesinden A.Emin Yalman "gazete savaşında" dikkatleri üzerlerine çekenler olmuşlardı[120]. İnönü'nün direktifleriyle Ulus gazetesinde çıkan makâlelerde, F. R. Atay, CHP'nin temel ilkelerine bağlı kalacak muhalif bir partinin kurulmasının zamanı geldiğini ve Celal Bayar'ın bu tip bir teşebbüste en güvenilir kişi olduğunu belirtiyordu[121].

Basın üzerinde hükümet baskısının önemli derecede azalması, giderek daha ateşli yazılar yayınlanmasına yol açıyor ve demokrasi tartışmalarının yanında anti-demokratik kanunların mevcudiyeti de hükümete hatırlatılarak, demokratik bir hayat için bazı kanunların, özellikle de yazılarda hükümete gazete kapatma yetkisi veren Basın Kanunu'nun 17. ve 50. maddelerinin değiştirilmesi isteniyordu[122].

(119) R.Salim Burçak. **a.g.e.**, s.31.
(120) **Ulus**, 15 Ağustos 1945. **Vatan**, 17 Ağustos 1945.
(121) **Ulus**, 15 Ağustos 1945 (Başyazı: F.Rıfkı Atay).
(122) K.Karpat. **a.g.e.**, s.131-132.

3- MUHÂLİF PARTİLERİN KURULUŞU

a- Millî Kalkınma Partisi'nin Kuruluşu

İktidara karşı var olan muhâlefet ortamında, Cumhuriyet tarihinde üçüncü defa çok partili rejime geçildiğini belgeleyen ilk siyasî parti olma vasfını, Millî Kalkınma Partisi kazandı. 18 Temmuz 1945'de kuruluşuna izin verilen bu parti[123], İstanbul sanayicilerinden iş adamı Nuri Demirağ ile Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rıfat Atilhan tarafından kuruldu[124]. Siyasî hayatta çoğunun tecrübesi olmayan ve birbiriyle çelişen kişilerden oluşan bu yeni parti, devletçiliği reddetmekte, Rus taraflısı bulduğu CHP'yi tenkit etmekte, dış politika sahasında İslâm Birliği-Şark Federasyonu projesinin tahakkukunu istemekteydi[125].

Millî Kalkınma Partisi'nin görüşlerini basına aktarmak gayesiyle düzenlediği "kuzu ziyafeti", basının bu partiyi "kuzu partisi" olarak adlandırmasına sebep olurken, CHP karşısında güçlü bir muhâlef olamayacağı kısa zamanda anlaşılmış oldu[126]. Bunun en temel sebebi; Millî Kalkınma Partisi'nin handikapı, Meclis dışından oluşu idi. Bu yüzden, iktidarın dikkatini çekecek bir sosyal tabana sahip olmadığı gibi hitap da etmiyordu. Ama Mecliste sergilenen ancak parti merkezinden farklı düşünceler asıl muhâlefet olarak algılanmaktaydı.

---

(123) T.Z. Tunaya. **a.g.e.**, s.638. **İçişleri Bakanlığı, Türkiye'de Siyasi Dernekler II,** s.105.

(124) Geniş bilgi için bkz. **Türkiye'de Siyasi Dernekler II.** s. 105-126; Tank Zafer Tunaya. **a.g.e.**, s.638-Y640; **Vatan,** 19 Temmuz 1945. **Cumhuriyet,** 19 Temmuz 1945.

(125) T.Z. Tunaya. **a.g.e.**, s.638-640. Bu partinin müşahhas meseleler üzerinde tafsilatlı bir programı yoktu ve faaliyetleri şahsi düşüncelerinin dışına çıkmıyordu. K.Karpat. **a.g.e.**, s.133.

(126) **Cumhuriyet,** 2 Haziran 1945.

b- Takrircilerin Partiden İhrâcı ve Yeni Parti Kurma Çalışmaları

Verdikleri takrirle dikkatleri üzerine çeken dörtlerin yanında, CHP yönetim kademelerinde son zamanlarda yapılan değişiklikler de basında yeni dedikodulara, yorumlara sebep oldu. Basın, sürekli olarak CHP içinden çıkacak yeni bir parti için namzetler yaratarak[127], mevcut atmosferin sürekliliğini sağladı. Celal Bayar'ın Basın Kanunu'nda değişiklik yapılmasını öngören kanun tasarısını hazırlayıp Meclise vermesi[128], Adnan Menderes ve Fuad Köprülü'nün **Vatan** gazetesinde yayınlanan makaleleri[129], CHP kademelerinde takrirciler hakkında kesin tavrın alınmasına zemin hazırladı.

Parti'nin bilgisi dışındaki faaliyetlerin direkt olarak parti disiplinini zedeleyici özellikte olduğu gerekçesiyle, A.Menderes ve F.Köprülü, basında çıkan yazıları dolayısıyla parti disiplin kurulu-na verildiler. Disiplin Kurulu, iki milletvekiline 21 Eylül 1945'te toplanacak olan parti grup toplantısında savunmalarını yapmaları için birer mektup gönderdi[130].

21 Eylül salı günü parti grubunun kapalı[131] toplantısında, Adnan Menderes ve Fuad Köprülü'nün parti disiplinine aykırı hareketten ihrâçları kararlaştırıldı[132]. Refik Koraltan, **Vatan**

(127) CHP'den ayrılıp yeni bir parti kuracakları hakkında söylenti çıkaranların başında, Tevfik Rüştü Aras, Nevzet Tandoğan, M.Şevket Esendal ve Recep Peker gelmektedir. Fakat bu söylentiler, bu şahıslarca yalanlanmıştır. **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1945.

(128) Basın Kanunu'nun 17. ve 50. maddeleri, hükümette basın üzerinde geniş yetkiler tanımakta, bu yetki gazete kapatmaya kadar genişleyebilmekte idi. C.Bayar'ın Meclise sunduğu kanun tasarısı için bkz. **Vatan**, 14 Haziran ve 29 Eylül 1945.

(129) A.Menderes, "Başbakan'ın Demeci Münasebetiyle", **Vatan**, 13. 14 Eylül 1945. F. Köprülü. "Demokrasinin Ruhu", **Vatan**, 18 Eylül 1945.

(130) T.Z.Tunaya. **a.g.e.**, s.648.

(131) F.Köprülü. "Demokrasi Yolunda (1945-1950), CHP'den Çıkanlışımız" **Vatan**, 2 Aralık 1957.

(132) A.Menderes, CHP Genel Sekreterliğinin 6 Eylül tarihli soruşturmasına cevaben

gazetesinde CHP'nin ihraç kararını eleştirerek, *"Ben ve üç arkadaşım demokrasi esaslarının ve parti prensiplerinin kuvvetlenmesine çalışmaktan başka bir şey yapmadık. Prensiplerden ayrılan biz değil, iki arkadaşımız hakkında ihraç kararı verenlerdir. Başbakan Saraçoğlu 'bir çatlak ses' tabiri ile grup arkadaşı Adnan'ı nasıl hırpalayabilir."*[133] diyordu. Bir süre sonra bu demecinden dolayı o da, iki arkadaşı gibi aynı akibete uğradı ve partiden ihraç edildi[134].

Dörtlerin lideri pozisyonu durumundaki Celal Bayar'ın ise, takrir hadisesinden sonra Meclise sunduğu Basın Kanunu'na ait değişiklik tasarısı, parti içinde hoş karşılanmamış ama Bayar'ın üzerine de gidilmemişti[135]. Bayar, son ihraç hadiseleri üzerine, önce milletvekilliğinden[136], daha sonra 2 Aralıkta CHP üyeliğinden istifa etti[137].

c-Demokrat Parti'nin Kuruluşu

İkinci Dünya Savaşı sonunda, çok partili siyasî rejimi hürriyet teminatı addeden demokratik ülkelerin Birleşmiş Milletler camiasını kurmak üzere çalıştıkları sırada, memleket içinde uzun bir zamandan beri iktidarda bulunan CHP'ne karşı muhalefetin üçüncü defa kümeleştiği ve hadiselerle donanmış bir siyasî havanın mevcudiyeti yukarıda bahis konusu edilmiştir. Basın, muhalefet mensuplarının fikirlerini açıklamasında ve geniş kitleleri etkilemesinde gayet mühim ve tesirli olmuştur.

"Meclis toplantılarındakl hareket tarzlarında ne parti tüzüğü ne de parti programına aykın hareket etmedim" diyordu. **Vatan**, 22 Eylül 1945.

(133) **Vatan**, 2 Ekim 1945, "Refik Koraltan'ın Not Defteri", **Milliyet**, 16 Mayıs 1983.

(134) **Vatan**, 28 Kasım 1945; T.Z.Tunaya. **a.g.e.**, s.649; K.Karpat, **a.g.e.**, s.131.

(135) C.Bayar üzerine ciddi bir şekilde gidilmedi. Çünkü Bayar, Atatürk'ün son başvekili idi ve ölümünden önce memleketi ona emanet etmişti. Bu yüzden İ. İnönü, Atatürk hayatta olsun olmasın Bayar'a cephe almamış veya almayı göze alamamıştır.

(136) T.Z.Tunaya. **a.g.e.** s.649 (Dipnot 12).

(137) **Vatan**, 4 Aralık 1945.

Millî Kalkınma Partisi'ne izin verilerek çok partili rejimin yeniden açılmasından sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 TBMM'de açış nutkunda partileri demokratik rejimin zarurî bir şartı olarak nitelendirdi. İ. İnönü bu nutkunda, *"Türkiye'de demokrasi usullerinin geçmişe ait hesapları yaparken, büyük devrimlerin 1923'ten 1939'a kadar meydana geldiği ve altı seneden beri de bir Cihan Harbi içinde bulunduğumuz unutulmamalı. Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak itham edilmiştir. Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisi karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka bir partinin kurulması mümkün olacaktır"*[138] diyordu. Cumhurbaşkanı'nın bu nutku, bir yazara göre, Bayar ve arkadaşlarına partilerini kurmaya açıktan davetti[139].

Basın, İnönü'nün nutkundan sonra yeni bir partinin kurulacağını kesin bir göz ile bekliyordu. Hatta yeni partinin şekil ve muhtevası hakkında yazılar yayınlamaya başladı. **Tanin**'de H.Cahit Yalçın "Yeni Parti" başlıklı yazısında; *"bir demokraside en az iki parti olmazsa murakabe vazifesinin ifa edilmesine imkân bulunamazdı. Bunun için en iyi çarenin mevcut fırka içinden bazı zat'ların ayrılarak esas programda müttefik kalmakla beraber bir kontrol partisi vücuda getirmeleri olacağı... İşte şimdi*

(138) **T.B.M.M. Z.C. Dönem 7.** cilt 20. s.7. **Ulus, Vatan, Cumhuriyet,** 2 Kasım 1945.
(139) M.Toker, **a.g.e.** s.103.

bu yeni partiyi biz böyle bir kontrol partisi mahiyetinde telâkkî ediyor ve doğuşunu istikbal hakkında bir müjde gibi görüyoruz[140]" diyordu.

Rejimi şiddetle eleştiren **Vatan** ve **Tan** gazeteleri farklı siyasî görüşere sahip oldukları hâlde muhalefetle ortak bir cephe oluşturdular. Tan'a bağlı **Görüşler** Dergisi, iktidar partisine ve onun dış politikasına Sovyet taraftarı bir tutumla karşı çıkınca 4 Aralık 1945'te başta **Tan, Görüşler, Yeni Dünya** ve **La Turqie**, Bernak ve ABC kitapevleri basıldı[141]. "*Tan olayı*" olarak da bilinen bu hadise hükümetin beğenmediği herhangi bir muhalefet grubunu gerektiğinde kunun dışı da olsa susturması olarak nitelendirildi[142].

Aralık ayının ilk günlerinde, daha önce yeni bir parti kurma hazırlıklarını açıklamaktan sakınan dörtlerden Celal Bayar, açıktan açığa bir parti kurma faaliyetlerinin olduğunu, basına açıkladı[143]. Ankara'da yoğunlaşan münasebetlerde, kurulacak yeni partinin tabanda herhangi bir sınıfa bağlı kalmaksızın CHP benzeri bir "*Merkez Partisi*" olması kararlaştırıldı[144]. Anayasa ile bütünlük sağlanması ve CHP'nin fazlaca tepkisine mahal vermemek için altı ilkenin de kurulacak parti programına alınması benimsendi [145].

4 Aralıkta İ.İnönü'nün yemeğine davetli olan C.Bayar, kurulması düşünülen yeni parti hakkında bazı ilkeler çerçevesinde

(140) **Tanin**, 5 Aralık 1945.
(141) K.Karpat, **a.g.e.**, s.133-134. Olaylar için bkz. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, İstanbul 1968, s.259-261.
(142) K.Karpat, **a.g.e.**, s.134.
(143) **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1945.
(144) Fuad Köprülü, Demokrasi Yolunda (1945-1950). "Demokrat Parti'nin Kuruluşu", **Vatan**, 6 Aralık 1957.
(145) F.Köprülü, **a.g.m.**, **Vatan**. 6 Aralık 1957.

nihai izni sağlamış oluyordu[146]. Bu görüşme ileride kurulacak partinin CHP'den farklı olmayan yapısı yüzünden zaman zaman "*muvazaa partisi*" iddialarının tekrarlanmasına sebep olacaktır.

Öte yandan Halk Partisi de iki sebeple böyle bir muhalif partinin kurulmasını teşvik etmekteydi. İlki, bir muhalif partinin kurulmasıyla totoliter bir parti olduğu tenkidini karşılamış olacaktı. ikincisi, Halk Partililer, partiyi içerden zayıflatan bazı gayri memnun unsurlardan kurtulacaklardı[147].

Nihayet Demokrat Parti adıyla 7 Ocak 1946 günü dört takrircinin önderliğinde yeni bir siyasî parti kuruldu[148]. Böylece geçmişteki bir çok parti gibi Demokrat Parti de doğrudan doğruya Millet Meclisi içinden koparak meydana çıktı[149].

Demokrat Parti'nin kuruluşu iktidar çevrelerince de olumlu bir gelişme olarak tasvip görürken, aynı çevreler yayınlanan parti programını CHP'den daha farklı olması gerektiğini savundular[150].

Demokrat Parti Programına göre; Demokrasi-Hürriyet-Liberalizm gibi bazı ana prensip[151] noktalarından hareket eden ana meseleler daha ziyade bir vaatler topluluğu görünümündedir. Programda rey sahibi oldukları tasavvur edilen bütün

(146) **Cumhuriyet,** 5 Aralık 1945. Celal Bayar bu yemekte İnönü'ye dış politika ve lâiklik hususlannda iktidarla itilafa düşmeyecekleri vaadi vermiştir. F.Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.173-174.

(147) K.Karpat, **a.g.e.**, s.345.

(148) **Ulus, Vatan, Cumhuriyet, Tanin, Tasvir...**, 8 Ocak 1946. **Türkiye'de Siyasi Dernekler II.** s.145.

(149) K.Karpat. **a.g.e.**, s.135. Bayar Milletvekilliği'nden daha önce istifa ettiği için, yeni partinin Meclisteki temsilci sayısı üçtür.

(150) **Ulus,** 8 Ocak 1946 (Başyazı), **Akşam,** 8 Ocak (Başyazı).

(151) DP Programının tam metni için bkz. **Cumhuriyet,** 8 Ocak 1946. **Türkiye'de Siyasi Dernekler II,** s.159-181.

gruplar gözönüne alınmış[152], CHP gibi bir kitle partisi olma hüviyeti benimsenmiştir. DP, CHP'ne benzemesine rağmen savaş yıllarının darlıklarıyla boğuşan halkın kısa zamanda sırf iktidar alternatif olarak göründüğü için tasvibini ve sempatisini kazanmıştır.

Demokrat Parti'nin, dört senelik muhalefet devresinde, yirmi üç senelik Halk Partisi'nin tabanından önemli ölçüde oy kazandığı ve ülke dahilinde meydana gelen hazır parti dışı muhalefet potansiyelini iyi değerlendirdiği 1950 seçimlerinde iktidarı devralmasıyla görülecektir.

Siyaset sosyolojisi açısından Demokrat Parti'yi destekleyen kuvvet ise, en başta köylü kesimidir. Yüzlerce seneden beri en düşük hayat seviyesinde bulunan ve Halk Partisi'nin (şu veya bu sebepten hayat seviyesini yükseltmediği köylünün zihninde, Demokrat Parti, iktidar partisine karşı yönelip bu partinin yapmadığı şeyleri yapacak ve köylü için çalışacağını vaadeden, son derece cazip bir "fikir-kuvvet" teklif eden, parti olarak yer alıyordu[153].

Diğer önemli bir güç ise Cumhuriyet Türkiyesi'nde büyük şehirlerin dışındaki Anadolu şehirlerinde Cumhuriyet inkılâplarıyla gelmiş yenilikleri beğenmeyen ve bunlara karşı kendi dar taşra zihniyetlerine sıkı sıkıya sarılan bir insan grubunun mevcuduyeti idi ve CHP'ye nazaran bu gruplar DP'nin esnekliğine güveniyorlardı[154].

Atatürk İnkılâplarının Türkiye'de parlamenter bir demokrasiyi ilk elden kurulmamış olmasını eskiden beri tenkid eden aydınlar

(152) Şerif Mardin, "Siyasi Vaadler ve DP", **Vatan**, 2 Aralık 1957.
(153) Şerif Mardin, "DP'nin Dayandığı Kuvvetler", **Vatan**, 29 Kasım 1957. s.2.
(154) **Aynı yerde.**

ve hürriyet taraftarları, Demokrat Parti'yi destekleyen unsurlar arasında önemli bir yer işgal ediyordu. Bunlardan başka, tek-parti devrinde meslekî bilgilerini kullanarak, diğer memleketlerdeki benzerleri gibi, birtakım menfaat ve mevkileri elde edemeyen bir grup da söz konusu isteklerine yeni partinin karşı koyacağını düşünüyordu[155].

Cumhuriyet Halk Partisi devrinde serbest ticaret ve sınaî gelişmeye konan tahditler dolayısıyla, ticaretle, sınaî teşebbüs sahasında veya ziraatte malik oldukları müteşebbüs zekâsını sermayeyi veya araziyi lâyıkıyla kıymetlendiremediğine inananlar da DP'yi destekledikleri anlaşılmaktadır [156].

Son olarak, Demokrat Parti'yi, bu partinin kurucu üyelerinden biri yoluyla izah gerekirse; Adnan Menderes, 23 Mayıs 1946 **Vatan** gazetesinde yayınlanan beyanatında partisini şu şekilde tarif etmektedir: "Demokrat Parti'nin en bariz vasfı, tek partili idareye son vermek isteyen hareket ve cereyanı temsil eden siyasî bir hareket olmasıdır."

(155) **Aynı yerde.**
(156) **Aynı yerde.**

İKİNCİ BÖLÜM

PARTİLER ARASI DENGE

1- DEMOKRAT PARTİ'NİN GELİŞMESİ ve CUMHURİYET HALK PARTİSİ

İktidar Partisi (CHP) karşısında Temmuz 1945'te Millî Kalkınma Partisi, Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla "çok partili siyasi hayat"ın başlaması ve buna zaman zaman yeni partiler[1] katılmasına rağmen, 1950'ye kadar olan iktidar mücadelesi sadece iki büyük parti (CHP ve DP) arasında geçmiştir. Nihayet bu mücadele, 1950 seçimleriyle geniş bir halk muhâlefetini partisine kanalize etme başarısını gösteren DP'nin zaferiyle son bulmuş ve CHP muhâlefet saflarına itilmiştir. Bu gelişme, bazılarına göre Cumhuriyet tarihinde gerçekleşen ilk "kansız-beyaz ihtilal"dir[2].

Cumhuriyet Halk Partisi karşısında Millî Kalkınma Partisi'nin ciddi bir muhâlefet yapamayacağı görüldükten sonra[3] özellikle basın; Demokrat Parti'nin kuruluşundan beri sütunlarını olabildiğince açarak, kamuoyunun dikkatlerini DP üzerine çekmişti. Basında çıkan bir kısım haber ve yorumlarda Demokrat Parti'nin tıpkı Serbest Cumhuriyet Fırkası'na benzetilmesi, bu partinin de kısa zamanda siyasî hayattan çekileceği endişesini doğurdu. DP'nin "muvazaa" yani danışıklı parti olduğu iddiaları bu endişeyi güçlendirince, kurulması arzu edilen demokratik

(1) 1945-1950 yılları arasında kurulmuş olan diğer siyasi partiler hakkında kısa bilgiler için bkz. **Bölüm IV.**

(2) 1950 Seçim sonuçlarını "kan dökülmeden" gerçekleşen büyük bir inkılap olarak gören ilk kez Z.Velidi Togan'dır. bkz. Z.Velidi Togan, **Tarih'te Usûl**. İstanbul 1981 3. Baskı s.XXIV (Önsözden). Cem Eroğlu, **Demokrat Parti'nin Tarihi ve İdolojisi**, Ankara 1970. s.54; Celal Bozkurt. Siyaset Tarihimizde CHP, Ankara 1968. s.70.

(3) Cumhurbaşkanı İ.İnönü 1 Kasım 1945 Meclis açış nutkunda iktidar karşısında bir muhâlefet partisinin (DP) olmasını arzu ederiz derken, daha önce kurulmuş MKP'ni ciddiye almadığını ifade etmekteydi. **T.B.M.M. Z.C. Dönem 7.** Cilt 20 s.7; T.Z. Tunaya bu parti için: "MKP, DP ve CHP diyaloğu içinde kendi yerini bulamadı. Her şeyden evvel parti içerisinde liderler kadrosunda bir ideolojik uyuşmazlık vardı" demektedir. T.Z.Tunaya, **a.ge.**, s.642-643. H.Topuz, H.Ünsal, **Cumhuriyetin Beş Dönemeci**, İzmir 1984, s.112.

düzenin, henüz başlangıcında sekteye uğramaması için, iktidar ve demokratlar bu iddiaları yalanlama yoluna gittiler[4].

1939'da CHP içinde kurulan Müstakil Grup ile yine aynı partiden ayrılanlarca kurulan DP, aynı kökten ve aynı partinin saflarından oluşlarıyla birbirine benziyordu. CHP'nin yeni partiye bakış açısı, Müstakil Grubun tam manasıyla gerçekleştiremediği murakabeyi müstakil bir partinin yapması şeklindeydi[5]. DP'nin kuruluşunu takip eden ilk aylarda Halkçıların gösterdiği samimi, dostça tavrın kaynağı buydu. Bu yüzden, DP'nin kuruluşunu olumlu karşılamaktaydılar[6].

Fakat DP'nin ilk üç aydan sonra, memleket sathında giderek hızlanan ve çoğalan teşkilatları[7], Halkçıların ummadığı bir gelişme idi. DP büyüdükçe vatandaş bu partiyi gerçek muhâlefet partisi olarak benimsiyordu[8].

Vatandaşın yeni partiye ilgisi[9], programında yer alan vaatlerden çok, iktidar karşısında muhâlefet edebilmesinden, duruşundan kaynaklanıyordu[10]. Çığ gibi büyüyen muhâlefet yeni partiye gösterilen sevgi endişe verici idi[11]. Bu yüzden

---

(4) **Cumhuriyet,** 6 Mart 1946 (Ş.Saraçoğlu'nun beyanatı). **Cumhuriyet,** 14 Mart 1946 (C.Bayar'ın beyanatı)
(5) H.Topuz-H.Ünsal, a.g.e. s.113 (S.H.Ürgüplü ile yapılan mülakat).
(6) **Ulus, Cumhuriyet, Vatan,** 7,8 Ocak 1946
(7) **Cumhuriyet, Vatan,** 1 Şubat 1946 (Aydın Şubesi) **Cumhuriyet, Vatan,** 4 Şubat 1946 (Ankara Şubesi) **Cumhuriyet, Vatan,** 15 Şubat 1946 (İstanbul Şb.) v.s. C.Bayar 13 Martta Cumhuriyet'e verdiği beyanatta; **"Partisi'nin 16 Vilayet merkezinde, 36 kasabada ve yüzden fazla köyde teşkilatlandığını"** belirtmektedir. Cumhuriyet 14 Mart 1946.
(8) K.Karpat, a.g.e., s.136.
(9) **Tanin,** 8 Temmuz 1946 tarihli başyazıda *"Kasaba ve köylerde vatandaşlar bir araya gelip D.P şubesini açıyor, parti genel merkezi ancak daha sonra haberdar oluyor"* görüşü yer almaktadır.
(10) K.Karpat a.g.e. s.136.
(11) O.Cemal Fersoy, **Bir Devre Adını Veren Başvekil: Adnan Menderes,** İstanbul 1971. s.120.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk aylarda gösterdiği ılımlı tavırlar yavaş yavaş değişti[12].

DP'nin kurucularından olan Adnan Menderes, iktidarın değişen tavrının sebeplerini bir konuşmasında şu şekilde dile getiriyordu: *"Partimizin ilk kuruluş zamanında iktidar partisi yumuşak ve samimi göründü. Kısa bir müddet sonra, partimizin yurdun her tarafından teessüs etmeye ve kuvvetlenmeye başladığı görülünce, bu durum birden bire değişti... Anlaşılıyor ki, Halk Partisi'nin kuruluş zamanlarındaki oldukça yumuşak ve tahammüllü harekete partimizin hükümet ve iktidar partisi karşısında bir türlü yetişemeyeceği, inkişaf edemeyeceği ve kuvvetlenemeyeceği kanaatinden gelmekte imiş. Halk Partisi uzun seneler milletin kendisi ile beraber olduğuna, yaptığı kesif propagandalara kendisi dahi o kadar inanmış bulunuyor ki, partimizin birkaç vilayet merkezinden başka hiçbir yerde teessüs edemeyeceğine, azasının pek mahdut sayıda kalacağına, kasabalara, hele köylere asla giremeyeceğine kendileri de inanmış bulunuyordu"*[13].

Demokrat Parti'nin siyasî hayatta kalabilmesi veya iktidarın tahammül sınırını aşmaması "Millî Şef"in üzerinde hassasiyetle durduğu iki hususa bağlı idi. Bunlardan biri, irticanın başkaldırmasına meydan vermemek[14]; diğeri ise, hükümetin dış politikası üzerinde farklı yol izlememekti[15]. Nitekim D.P.'de

(12) Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, (Der: İsmet Bozdağ). İstanbul (Tarihsiz). s.50. Daha önce açılan D.P. Şube haberleri Radyo ve Anadolu Ajansı bültenlerinde yer alırken, sonra kaldırılmış ve F.Rıfkı Atay'ın D.P.'yi hedef alan demeçlerine yer verilmeye başlanmıştır. M.Toker, a.g.e., s.124.

(13) Şükrü Esirci, Menderes Diyor ki. Demokrasi Yay, İstanbul 1967, s.55-56.

(14) C.H.P. daima inkılaplara karşı olan -çevre-muhafazakâr güçlerden şüphelenmiştir. Bu güçler potansiyel muhâlefet bölgeleri olarak görülmüş ve sürekli kontrol edilmiştir. Ş.Mardin. "Center-Prephery". s.182.

(15) M.Toker. a.g.e., s.127; S.Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes, İstanbul 1967, s.49.

kurulduğu andan itibaren bu hususlara bağlı kalarak, muhâlefetini rejim içi bir çizgide tutmaya büyük itina gösterdi. Bundan başka olarak komünizmin önüne geçilmesi ve eğitim seferberliği politikasında iktidarla aynı paralelde hareket etti[16]. Bütün bunların yanında D.P. çeşitli yönlerden kaynaklanan baskı ve haksızlıklara karşı mücadelede hiçbir zaman kanun yolundan ayrılmamayı prensip edindi[17].

D.P.'nin yurdun her tarafında büyük ilgi görmesi yanında, bunun siyasî yapıya yansıması ancak tedrici olarak gerçekleşti. Başlangıçta parlamentoda yeni partiye ilhaklar beklendiği gibi olmadı. Mesela, müstakil muhâlifcilerden Hikmet Bayur sonunda C.H.P.'den ihraç edildiği hâlde D.P.'ye de girmedi[18]. İlk ilhak, Antalya milletvekili Fuat Tunca ve Eskişehir milletvekili Emin Sazak partilerinden istifa edip, D.P.'ye girmesi ile gerçekleşti. Parlamento dışında ise (geçmişte C.H.P. yöneticiliği yapmış) eski bakanlardan Y.Kemal Tengirşek ve R.Şevket İnce de vardı. Ama, buna benzer gelişmeler, C.H.P. tabanının esaslı bir surette D.P.'ye kaydığını göstermesine rağmen, tavan yerinde duruyordu[19].

D.P. kurmayları, partinin geleceğini demokrasi kurumunun sıhhatli işletilmesinde görüyorlardı. Bu yüzden, gerek parti programı, gerekse sözcülerin nutukları demokratik nizamın gerçek hürriyeti üzerinde yoğunlaşıyordu. Demokrasi tutkusu, D.P. muhâlefetinin birliğini kuvvetlendiren "tılsımlı bir güç" olarak görünüyordu[20]. Bütün sıkıntıların çözümü için evvela demokrasinin bulunması şarttı.

(16) C.Eroğlu. **a.g.e.**, s.55-56.
(17) S.Ağaoğlu, a.g.e., s.51, 55-56.
(18) **Ulus**, 24 Ocak 1946.
(19) R.S.Burçak, a.g.e., s.65.
(20) Nadir Nadi. "Anahtar". **Cumhuriyet**, 12 Ocak 1947.

Buna karşılık Halk Partisi, kendisine demokratik bir imaj yaratmak için çok yakındaki 21 Nisan 1946 ara seçimlerinde adayların parti merkezince tespit edilmeyeceğini açıkladı[21]. Fakat, muhâlefetin katılmadığı bu seçimlere vatandaşın ilgisi az oldu[22]. Bu netice, CHP'nin tabanda büyük bir gelişme gösteren D.P. hakkındaki endişelerini daha da arttırdı[23].

D.P.'nin özellikle iktidara karşı hoşnutsuz kitleyi saflarına çekmesi, siyasî çatışma sahasını merkezden çok taşraya kaydırdı. Çünkü, taşra bürokrasisinin kademelerini oluşturanlar C.H.P.'li taşra yöneticileriydi. Bunlar hem parti, hem devlet adamı olmaları sebebiyle[24], yönetimin nimetlerinden birinci dereceden faydalanıyorlardı. Ve demokratik süreci, önceki imtiyazların ellerinden gitmesi şeklinde yorumluyorlardı. D.P. teşkilatlanma safhasında karşılaştığı en büyük güçlük bu kesimden geldi. Zaten bu parti kuruluşundan itibaren yayınlamış olduğu bildiri ve sözcülerin beyanatlarında yer alan şikâyetlerin merkezinin bu kesim olması, siyasî yapılanmadaki mevcut durumu ortaya koymaktadır[25].

D.P.'nin, bu ilk dönemde, üzerinde özellikle durduğu konuların başında idarenin tarafsız olması, Devlet Başkanlığı ile parti

(21) **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1946.
(22) **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1946.
(23) C.H.P., D.P.'nin hızlı gelişmesi karşısında: Ülkeyi 23 bölgeye ayırarak, her bölgeye en mutemet partilileri tayin etti. Bu parti müfettişleri kanalıyla, 'daha dünya barışının kurulmadığı, milletçe birlik ve beraberlik içinde olmak günleri yaşandığı... D.P.'nin iktidarın teşviki ile kurulduğu, tıpkı Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi bir süre sonra kapatılacağı ve o zaman vatandaşın çok güç bir duruma düşeceği...' şeklinde propaganda yapılıyordu. O.C.Fersoy, **a.g.e.**, s.120. **Başvekillm Menderes.** s.51.
(24) T.Z. Tunaya. **a.g.e.**, s.572. Parti-devlet bütünleşmesi C.H.P.'nin 1935 ve 1939 Büyük Kurultay kararları ile resmileştirmiştir. Bunun sonucunda vazife başında bulunan pek çok idarîamirinin ayrıca parti (CHP) ilçe ve vilayet başkanları olmuşlardır. Ş.S.Aydemir, **a.g.e.**, s.449.
(25) **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1946; N.Sevgen (haz.) **Celal Bayar Diyor ki**, İstanbul 1951. s.115-130; **Vatan**, 10 Temmuz 1946; **Tasvir**, 16 Temmuz 1946 (Fuat Arna'nın ifşaatı).

başkanlığının birbirinden ayrılması ve Halkevlerinin her iki partinin de hizmetine açık olacak şekilde bağımsız hâle getirilmesi geliyordu[26]. Basında enine boyuna tartışılan bu konulara çözüm mercii mevcut yapıya göre yine C.H.P'nin kendisi olduğu için mesele iktidarın insiyatifinde idi. Fakat idarenin tarafsızlığı sağlanmadıkça demokratik hayat için şart olan siyasî partilerin serbest faaliyet göstermesi mümkün olamayacağı gibi, seçimlerde millî iradenin ortaya çıkması beklenemezdi. Aynı yıl yapılması beklenen mahallî seçimlerine Türkiye, tek-parti idaresinin demokratik olmayan bir ortamı içerisinde giriyordu.

2- 1946 SEÇİMLERİ

a- Belediye Seçimleri

Türkiye'de Birinci Meşrutiyet'ten bu yıla kadar iki dereceli ve çoğunluk esasına dayalı bir seçim sistemi uygulanmıştır[27]. Meb'uslar önceleri basit çoğunluğa göre seçilirken, daha sonra bunun yerini mutlak çoğunluk sistemi almıştır[28]. Bu sistem[29], vatandaşın seçimlerde aktif bir rol oynamasına engel olurken, 1946 yılına kadar "millî irade" ancak dolaylı şekilde ortaya çıkabilmiştir[30].

---

(26) Asım Us. "Cumhurbaşkanığı ve Parti Başkanı", **Vakit**, 20 Eylül 1945; R.S.Burçak, **a.g.e.**, s.70

(27) Hüseyin Nail Kubalı, "Siyasi Seçimler ve İki Dereceği Seçimin Mahiyeti", **Cumhuriyet**, 10.13 Nisan 1946; T.Z.Tunaya. **a.g.e.**, s.546.

(28) 1876 tarihli "Meb'usan Kanunu", 14 Aralık 1942'de 4320 sayılı "Meb'us Seçimi Kanunu" ile bazı maddeleri değiştirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. T.B.M.M. Kütüphane ve Dökümasyon Müdürlüğü, **Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamaları**, Ankara 1982. s.88-90.

(29) İki dereceğli seçim sistemi için bkz. **Seçim, Seçim Sistemleri**... s.25-32; T.Z.Tunaya. a.g.e., s.59-60.

(30) Tuncer Karamustafaoğlu, **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**, Ankara 1970, A.Ü.H.F. Yay. Nu: 262. s.107.

Bir önceki bölümde de belirtiğimiz gibi, liberalleşme konusunda iktidarın attığı adımlar, San Fransisco'dan başlayarak İsmet İnönü'nün 19 Mayıs nutku ile resmileşmişti. İnönü, 1 Kasım Meclis açış nutkunda da, demokrasinin bir sistem olarak gelişmesine engel görülen bazı kanunların değiştirilebileceğini belirttikten sonra, 1947 yazında yapılması gereken seçimlerin tek dereceli olmasını ve aradaki zamanın antidemokratik kanunların kaldırılması için hazırlık devresi olmasını arzu ettiklerini beyan etmişti[31].

C.H.P. üst yönetimi, dahilî rejimin demokratik esaslara göre idaresini ilke olarak benimsemesine rağmen, demokrasiye geçişte kendi istekleri dışında çalışan engelleyici bir siyasî mekanizma ve -demokrasi açısından- olumsuz bir mirasla karşı karşıya bulunuyordu. Tabiatıyla bu durum, C.H.P'nin yeni sistem karşısındaki tavrını, halk ve muhâlefetle ilişkilerini önemli ölçüde etkiliyordu.

Buna karşılık, D.P. ilk üç ayda vatandaşın sevgisini kazanıp, belirli sayıda teşkilata ulaşınca, iktidar karşısında kendini güçlü hissetmeye başladı. Gelişme seyri bu tempoda devam ederse 1947 seçimlerinden başarı ile çıkabilirdi. D.P. lideri Bayar, 22 Nisan 1946 **Tasvir** gazetesine verdiği, beyanatta, iktidar, Seçim Kanunu başta olmak üzere demokratik nizama ters düşen diğer kanunları değiştirip, idârenin tarafsızlığını sağlarsa, partisinin yapılacak seçimlere hazır olduğunu, hatta seçimlerin öne alınması hâlinde bile bu kararda olduklarını söyledi[32]. Bu beyanat, C.H.P. tarafından muhâlefet erken seçim istiyor

(31) **T.B.M.M. Z.C. Dönem 7.** Cilt 20. s.8-9; **Ayın Tarihi.** Nu:144. (Kasım 1945). s.16-25.
(32) C. Bayar'ın bu beyanatı olduğundan daha kısa ve bazı yerleri çıkarılarak yayınlanmıştır. Beyanat için bkz. **Tavsir,** 23 Nisan 1946. Değişiklik için bkz. M.Toker. **a.g.e.,** s.136.

şeklinde yorumlandı[33] ve öncelikle 25 Nisan'da C.H.P. grubunda alınan bir kararla Belediye Seçimlerinin 1946 Eylül ayından Mayıs'a alınması benimsendi[34]. Aynı amaçla hazırlanan kanun tasarısı dört gün sonra da Mecliste kabul edilerek kanunlaştı[35]. Kanunun Meclisteki müzakeresi, iktidar partisi ile muhâlefet arasında açık bir çatışmaya sebep oldu. Muhâlefet, belediye seçimlerinin erken tarihe alınması ile D.P.'nin teşkilatlanmasının geciktirilmek istendiğini iddia etti. Ayrıca seçimlerin dürüst yapılmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasını, Basın, Cemiyet, Polis Teşkilât Kanunları gibi anti-demokratik uygulamaların değiştirilmesi üzerinde durdu[36]. Halkçıların bu eliştirilere karşı tavrı ise oldukça dikkat çekiciydi. Onlar, muhâlefetin iş başına geçmeye kalkışmadan önce olgunlaşması gerektiğini söylüyorlardı[37].

Belediye seçimlerinin öne alınması, genel seçimlerin de 1946 yazında yapılacağının bir işareti oldu. Çünkü, iki dereceli bir seçimle iş başında bulunan C.H.P. iktidarını tek dereceli seçimle yenileyip, bir yandan bu yeni düzende daha fazla söz sahibi olmak, dışarıda da Türkiye'nin gerçekten demokrasi yolunda olduğunu göstermek, diğer yandan da vatandaşın partisine olan ilgisini ölçmek ve teşkilatını bu yeni düzene intibak ettirmek amacındaydı[38].

Belediye seçimlerinin öne alınması ve genel seçimlerinde öne alınacağı aşağı yukarı belli olmasından sonra, muhâlefet

(33) M.Toker. **a.g.e.**, s.137.
(34) **Ulus, Cumhuriyet,** 26 Nisan 1946.
(35) **T.B.M.M. Z.C. Dönem 7.** Cilt 22. s.233.
(36) Muhâlefet sözcülerin görüşleri için bkz. **T.B.M.M. Z.C. Dönem 7.** Cilt 33: s. 216-217 (A.Menderes'in konuşması) ve Emin Sazak'ın konuşması için bkz. **a.g.e.**, 217. R.Koraltan'ın konuşması için bkz. a.g.e. 222-223. **Cumhuriyet,** 30 Nisan 1946.
(37) **T.B.M.M. Z.C. Dönem 7** Cilt 22. s.217 (R.Peker'in konuşması)
(38) K.Karpat. **a.g.e.**, s.136.

(D.P.), iktidarın bu kararı karşısında belediye seçimlerine girmeme kararı aldı[39]. Celal Bayar partisinin bu kararını açıklarken, *"...eğer bu tip tertiplere devam edilirse genel seçimlere de girmeyeceklerini..."* bildirdi.

b- CHP Olağanüstü Kurultayı

C.H.P. Genel Başkanı İsmet İnönü, son gelişmeler üzerine, partisini 10 Mayısta olağanüstü kurultaya çağırdı[40]. Bu kurultay hiç şüphesiz çok partili hayata geçildikten sonra, bu yeni düzene uyum gösterip göstermediği tartışılan C.H.P.'nin durumunu tayin etmek amacı gütmekteydi[41].

10-11 Mayıs tarihlerinde çalışmalarını tamamlayan C.H.P. Olağanüstü Kurultayı, birisi program, diğeri nizamnameye ait iki mesele üzerinde bazı tadilatlarla noktalandı[42]. Programdaki tadilat, seçim[43] ve cemiyet kurma hürriyetleri ile alâkalı idi[44]. Nizamnamenin 4. maddesi değiştirilerek "Değişmez Genel Başkanlık" ve "Millî Şef" ünvanları kaldırıldı. Parti başkanlığının "Genel Başkanlık" olarak değiştirilmesi ve Genel Başkan'ın da kurultaylarca seçilmesi prensibi getirildi[45]. 1938 Olağanüstü Kurultayı'nda parti içinde teşkil edilen "Müstakil Grup" muhâlif

(39) **Cumhuriyet, Vatan**, 9 Mayıs 1946.
(40) **Ulus, Cumhuriyet**, 27 Nisan 1946.
(41) T.Z. Tunaya, **a.g.e.**, s.575.
(42) **Ulus, Cumhuriyet, Vatan**, 12 Mayıs 1946. T.Z. Tunaya. **a.g.e.**, s.575.
(43) Kurultay'da seçimlerin tek dereceli olması ve 1946 yazında yapılması benimsendi. İnönü Kurultay açış nutkunda bu hususta: "Esasen seçimi (genel) tabii olarak 1947 için düşünüyorduk. Dış ve iç politika gerekleri memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi..." demiştir. **Ulus, Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1946.
(44) Sınıf esasına göre demek ve parti kurulabileceği benimsenmiştir.
(45) Atatürk'ün ölümünden sonra toplanan C.H.P. Olağanüstü Kurultayı'nda(1938); Atatürk'e "Ebedî Şef", İnönü'ye "Millî Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" ünvanları verilmişti. T.Z. Tunaya, **a.g.e.**, s.572-573. Bu ünvanlar parti içinde mevcut farklı görüşlerin ve temayüllerin çıkmasını önlemek amacıyla İnönü'ye verilmiş yetkilerdendir. K.Karpat, **a.g.e.**, s.335. **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1946.

partiler mevcut olduğu için lağvedildi. Müstakil Grup, parti içerisindeki yapısından dolayı gerçek bir murâkabe ortamı yaratamamış, tabii olarak Genel Başkan'ın politikası doğrultusunda çalışmıştı.

CHP Olağanüstü Kurultayı geçmişe nazaran CHP'ni belli ölçüde demokratikleştirmişti ama, bunun yeterli olmadığı da ortadaydı. Bir kere, İsmet İnönü'nün bazı sıfatları kaldırılmıştı fakat, hâlâ İ. İnönü iki görevde birden bulunuyordu. Hem Cumhurreisi hem de parti başkanı. İkincisi, tek dereceli seçim esası benimsenmiş olmasına karşılık, teknik olarak "açık oy - gizli tasnif" usulü kabul edilmişti. Üçüncüsü ise, diğer antidemokratik kanunlar hakkında hiçbir çalışma yapılmamıştı. Bu anlayış, yapılacak seçimlerin güvenirliği ve emniyetini zedeleyebilecek bir husus idi[46]. Özetlemek gerekirse CHP Kurultayı, tek parti sisteminin devamına imkân sağlayan mevzuatta önemli bir değişiklik getirirken, zihniyette esaslı bir değişiklik olmamıştır.

Kurultayın muhâlefet açısından önemli bir yanı, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün açış nutkunda, muhâlefet partilerini hedef alarak seçimlere katılmayan partilere karşı alınacak tavır yanı tehditkâr bir üslûp ile söylemesiydi. İnönü nutkunda "... *Şüphe etmek istemem ki, muhâlif partiler, seçime parti olarak gireceklerdir. Partilerin ve bağımsızların, bir bahane bularak seçime girmekten kaçınacaklarını farzetmek istemem. Son zamanlarda, bazı memleketlerde seçime iştirak etmemek taktiği görülmüştür. Bunun manası yabancı devletlere karşı memleketin iç idaresini itham etmektir. Kendi iç idaresini yabancı memleketlere karşı kötülemek teşebbüsünü Türkiye'de vatandaşların hoş karşılamayacaklarına eminim... İktidara karşı siyasî*

(46) Halûk Ülman. "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz", **A.Ü.S.B.F. Dergisi.** cilt 12. Haziran 1957. s.45.

parti teşkil edip, sonra halkı sandık başına gitmekten alıkoymak, vatandaşları meşrû mücadele yolundan ayırmak demektir."[47] demişti. Bu açıkca, eğer DP herhangi bir sebepten seçime katılmayacak olursa vatan hainliği ile suçlanacağı, seçime katılmayıp sempatizanlarını sandık başına gitmemesi yolunda çalışmada bulunursa, gayr-ı meşrû hareket sayılacağı ve meşrû yoldan ayrılmış bir partinin de kapatılacağı demekti. DP'nin de bu beyanattan anladığı buydu[48].

c- 1946 Erken Genel Seçimleri

DP, çeşitli defalar beyan ettiği gibi, ileri sürdüğü demokratik değişiklikler yerine gelmediği sürece seçimlere katılmayacağını, mayısta yapılan Belediye seçimlerinde açık bir şekilde gösterdi[49]. Diğer muhâlefet partisi olan Millî Kalkınma Partisi, önce seçimlere katılacağını açıklamasına rağmen[50], seçim günü seçimlerden çekildiğini ilan etti[51]. Bu seçimlerde, adayların eskisi gibi Halk Partisi Genel Merkezi tarafından gösterilmeyip, ilk defa adaylar serbest bırakıldı[52]. Muhâlefetsiz yapılan seçimlere katılma oranı da düşük oldu[53]. Bu gelişme, CHP içindeki aşırılarca sert dille eleştirildi. İnönü'nün Kurultayda sarf ettiği sözlerin yerine getirilmesini istemekteydiler. Nihat Erim gibi ılımlı

(47) **Ulus, Cumhuriyet, Vatan**, 11 Mayıs 1946.
(48) **C. Bayar**, Başvekilim A.Menderes, s.54-55. Kurultay'da DP'ye yapılan sert eleştirilerin bir kaynağı da F.Köprülü'nün iki yabancı gazeteye (New York Times ve Chicago Tribune) verdiği demeçle iç bünyeyi yabancılara karşı ifşa ettiği bunun milliyetçilikle bağdaşmadığı belirtildi. Bu suçlamalar, Kurultay sonrasında basında da devam etti. **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1946. Nihat Erim. "Çirkin Bir Taktik", **Ulus**, 17 Mayıs 1946, H.Cahit Yalçın, "Çirkin Muhâlefet". **Tanin**, 19 Mayıs 1946.
(49) **Vatan, Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1946
(50) **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1946.
(51) **Vatan, Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1946
(52) **Cumhuriyet, Ulus**, 27, 28 Mayıs 1946
(53) **Vatan**, 28 Mayıs 1946

CHP'liler bile bu yeni çok partili rejimden, demokrasiden vaz geçilebilceğini söylediler[54].

Muhâlefetsiz yapılan Belediye Seçimleri, çok partili hayata geçilmiş olmasına rağmen tek-parti zihniyet ve idâresinde cereyan etti. Belediye Seçimlerinin öne alınması ile genel seçimlerin de öne alınacağı CHP Olağanüstü Kurultayında iyice belli oldu. Zaten CHP Genel Başkanı ve Devlet Başkanı İsmet İnönü, partisi adına Belediye Seçimleri öncesinde - vatandaşın partisine olan ilgisini ölçmek ve genel seçimlere vatandaşı hazırlamak amacıyla çıktığı yurt gezisinde yakın bir tarihte yapılacak olan Belediye Seçimleri yerine büyük (genel) seçimlerden bahsetmişti[55]. İnönü bu gezisinde Akşehir'de yaptığı konuşmada genel seçimlerin gerekçesini şöyle ifade ediyordu; *"Memleket idâresini ve politikasını içerde ve dışarda kararlı bir hâle getirmek için yeni büyük (genel) seçimlere karar verdik. Dünya vaziyeti kararsız bir karanlık olarak uzun bir sürümceme devrine girmiş görünüyor. Bu devrede Türk politikasının hangi istikâmette olduğunu içerde ve dışarda açık bir surette belli etmesi lâzımdır."*[56].

Halbuki bundan altı ay önce yani 1 Kasım 1945'te İnönü, seçimlerin normal süresi olan 1947 yılı yazında yapılacağını söylemişti. Aradan geçen zaman içinde yukarıdaki gerekçede yer alan hususlar mevcuttu. Fakat 1945'ten o zamana kadar en

(54) N.Erim."Demokrasi Gaye midir? Vasıta mıdır?" başlıklı yazısında...: "Ama şu noktayı da belirtmeliyiz ki, sosyal bünyede derin rahatsızlıklar müşahade edildiğinde bunu gidermenin yolu bir müddet için 'hürriyet ilahının üzerine bir şal örtmek' ve yukardan aşağı bir otorite tesis eylemektir" diyordu. **Ulus**, 30 Mayıs 1946. Bir süre Erim'den "Şalcı Erim" diye bahsedilmiştir. A.Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve İşittiklerim**. Cilt 4. İstanbul, 1971. s.7274.

(55) İ.İnönü'nun 5 Mayısta başlayan bu gezisi hakkında geniş bilgi için **Ulus** gazetesinin 6-9 Mayıs 1946 tarihli nüshalarına bkz.

(56) **Ulus, Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1946.

önemli gelişme hiç kuşkusuz iktidar karşısında gittikçe güçlenen bir muhâlefet partisinin varlığıdır. Belediye seçimlerine muhâlefet partilerinin katılmamış olması sebebiyle, Rusya karşısında desteğine ihtiyaç duyulan Batılı demokratik devletlerin hâlâ tekparti idâresi altında bulunan Türkiye gerekli desteği vermeyeceği tahmin edilmekte idi. Batılı demokratik devletler Türkiye'de çok partili hayata geçilmesine karşılık demokratik ilkelerin mevcudiyetinden şüphe ediyorlardı[57]. Bu yüzden Türkiye'nin dışarıdan görünecek manzarası önemliydi[58].

İ.İnönü'nün son CHP Olağanüstü Kurultayında bir ölçüde muhâlefeti tehdide varan konuşması, onların Belediye Seçimlerine iştirakini sağlayamadı ama, yapılan tehdidin gereği de hiçbir zaman gerçekleşmedi.

Bununla beraber CHP, Kurultay kararları doğrultusunda bir dizi liberalleşme hareketine girişti. İlk olarak Seçim Kanununa ait kanun tasarısını 5 Haziranda Meclisten geçirdi[59]. Aynı gün sınıf esasına dayanarak parti kurmaya imkan veren Cemiyetler Kanununun'da değişiklik yapıldı[60]. Bu değişiklik aynı zamanda sendikaların da kurulabilmesine imkân tanıyordu[61].

Yeni kabul edilen Seçim Kanunu, eskisine nazaran şu yeniliklere sahipti: İki dereceli seçim sistemi, yerini tek dereceli sisteme terk ederken, seçmenlerin temsilcilerini aracısız seçebilmelerini, adayların da istedikleri partiden veya bağımsız

(57) Halük Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)** Ankara 1967. s.103-104.
(58) M.Toker, **a.g.e.** s.148.
(59) **T.B.M.M. Z.C., Dönem** 7. Cilt.24 s.48. 5 Haziran 1946. 4918 Sayılı Kanun, **Ulus,** Cumhuriyet, 5,6 Haziran 1946
(60) **T.B.M.M. Z.C., Dönem 7,** Cilt.24. s.61-65 (4919 sayılı Kanun) Ulus, 5,6 Haziran 1946.
(61) K.Karpat. **a.g.e.**, s.101.

olarak aday olabilmeleri imkânını getiriyordu. Fakat, değerlendirme yine "açık-oy gizli tasnif" usulüne göre yapılacaktı[62].

Tek dereceli seçim esası muhâlefetin de tasvip ettiği bir değişiklik olmasına karşılık, değerlendirme usulünde demokratik nitelik yoktu[63]. Çünkü, bu tarz bir seçimde seçmen, çeşitli baskılar altında oyunu kullanmak zorunda kalacaktı. Oyların seçim sonunda yakılacak olması itiraz hakkını da ortadan kaldırıyordu. Muhâlefet, seçim emniyeti ve oy gizliliği prensibini getirmediği için kanunu yetersiz buldu[64]. Çünkü, seçimler iktidar partisinin nüfuzu altında geçecekti[65].

Seçim Kanunu'ndan sonra Mecliste 10 Haziranda seçimlerin Temmuz 1946'da yapılması kabul edildi[66]. Seçimlerin hangi gün yapılacağı hususu hükümete bırakıldı. Meclis tatile girmeden önce birkaç önemli kanun daha çıkardı. 13 Haziranda üniversitelere iç işlerinde muhtariyet tanıyan (4936 sayılı) kanun kabul edildi. Aynı gün kanunlaşan bir başka tasarı da Matbuat Kanunu'nun 50. maddesiyle alâkalıydı[67]. Değişikliğe uğrayan bu maddeye göre, hükümetin gazete kapatma yetkisi mahkemelere devrediliyordu. Ayrıca, bu maddeye bağlı olarak kısmî bir basın affı da kabul edildi. Bu kararlardan bir gün sonra iki dereceli seçimle oluşmuş olan 7. Dönem TBMM, son toplantısını yaparak dağıldı[68].

---

(62) **Seçim. Seçim Sistemleri**, s.92.
(63) Tuncer Karamustafaoğlu, *a.g.e.*, s.108.
(64) **T.B.M.M. Z.C., Dönem 7**. Cilt 23. s.246-250; **T.B.M.M. Z.C., Dönem 7**, Cilt 24. s.30-45.
(65) T. Karamustafaoğlu, a.g.e., s.108.
(66) **Cumhuriyet, Vatan** 11 Haziran 1946.
(67) **T.B.M.M. Z.C. Dönem 7**. Cilt 24. s.262 (13 Haziran 1946 tarih 4935 sayılı Kanun).
(68) **Cumhuriyet, Ulus, Vatan**, 15 Haziran 1946

Kemal Karpat'a göre genel seçimlerin öne alınması ve seçimlerin tek dereceli, fakat bazı eksikliklerle çıkması da CHP açısından bazı pratik hesaplara dayanmakta idi. Erken seçim, hem Halk Partisi'ni iktidarda bırakabilir, hem de muhâlefetin iktidara geçme heves ve heyecanını tam yok etmesi bile bir derece azaltabilirdi. Çünkü DP, bu seviyede (yâni, daha ne parti lideri ne de program ve prensipleri belirmemişken) iktidara geçerse, kısa zamanda dinci-gericiden, topraksız köylüye kadar her çeşit hoşnutsuzu içine alacak, bu da Cumhuriyet rejiminin temelini tehlikeye sokabilecekti[69].

DP'nin, Belediye Seçimlerinde olduğu gibi erkene alınan Genel Seçimleri boykot edip etmeyeceği merak konusu idi. DP'nin olmasını istediği tek dereceli seçim esası getirilmişti, ama seçim emniyeti yoktu[70].

16 Haziranda başlayıp üç gün aralıksız süren DP toplantısında uzun müzakerelerin sonunda seçimlere katılma kararı alındı[71]. Vilâyet temsilcilerinin de katıldığı bu toplantı, DP kurucularının seçime katılmama eğilimlerine rağmen, seçime katılma arzusu içinde olan vilayet temsilcilerinin arzusu paralelinde neticelendi[72]. Toplantı sonunda yayınlanan bildiride "Bütün menfî amillere rağmen seçime iştirak" kararı alınmıştır denilmekteydi. Bildirinin devamında daha önce çeşitli defalar açıklanan anti-demokratik kanunları iktidarın himaye etmesi, Cumhurbaşkanlığı vazifesinin partiler üstü statüde bulunması tekrarlanmıştır.

(69) K.Karpat, a.g.e., s.137.
(70) Halûk Ülman. "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz" **A.Ü.S.B.F.D.** Cilt 12, Haziran 1957. s.45.
(71) **Cumhuriyet, Vatan,Ulus,** Kudret, 19 Haziran 1946.
(72) Bu toplantının seyri için bkz. 16-19 Haziran 1946 tarihli **Vatan, Cumhuriyet.**

Muhâlefetin (DP) seçime girme kararında vilâyet temsilcilerinin ağırlığı yanında, önce İ. İnönü ve sonra Nihat Erim'in "gerekirse çok partili hayatın geçici bir süre askıya alınabileceği" yolundaki tehditleri de etkilidir. Ayrıca, yapılacak olan seçimlerin genel seçimler olması, dolayısıyla Mecliste temsil edilme imkânını muhâlefet partilerine tanıması da bunda rol oynamıştır denilebilir. Şurası açıktır ki, Mecliste temsil edilmeyen bir partinin, siyasî hayatta, halk arasında tutulması ve basından destek görebilmesi nadiren görülen bir hadisedir[73].

DP seçime resmen katılacağını açıklamasından sonra bütün yurtta kesif bir seçim kampanyası başlattı. CHP her yerde seçime girerken, daha teşkilâtlarını tamamlayamamış olan DP, ancak 49 ilde iştirak etti. O zamanın İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın sonradan yayınlanan hatıralarına göre, seçim öncesinde DP'nin 53 ilde ve 218 kazada teşkilatı vardı[74]. Ve seçime katıldığı illerde toplam 273 aday gösterdi[75]. Bu adaylar arasında yeralan Emekli Mareşal Fevzi Çakmak, onu seven pek çok kimseyi DP'ye kazandırıyordu. Fevzi Çakmak, 1944'de emekliye sevkedilmişti, ama kendisinin bunu kabul etmesi güç oldu. Bu yüzden emekliye ayrıldıktan sonra defalarca teklif edilen CHP milletvekilliğini reddetti[76]. Ama sonunda müstakil aday olarak DP listesine girmeyi kabul etti[77].

---

(73) K.Karpat, **a.g.e.**, s.141.

(74) Hilmi Uran, **Hatıralarım.** Ankara 1959. s.449. Celal Bayar, seçime iştirak edeceklerini söylediği basın toplantısında, partinin mevcut vilayetlerin 40'ında kazaların 200'ünde ve sayısı her gün değişen pek çok köyde teşkilatlarının bulunduğunu açıklıyordu. **Cumhuriyet,** 27 Haziran 1946.

(75) **Cumhuriyet, Vatan,** 21 Temmuz 1946.

(76) **Ulus,** 29, 30 Haziran 1946 (Saraçoğlu'nun CHP adına Mareşal'a beş defa teklifle bulunduğunu ancak bu tekliflerin geri çevrildiğini açıkladı) Fevzi Çakmak'ın emekliye ayrılması hakkında İnönü: "Görevin icaplarını artık yerine getirecek vaziyette olmadığı için" diyordu. S.Selek, "İnönü-Demokrasiye Geçiş", 2 Ocak 1975. **Hürriyet.**

(77) **Vatan, Cumhuriyet,** 27 Haziran 1946.

Bir aydan biraz fazla süren seçim kampanyası o zamana kadar ulaşılması güç boyutlarda ve pek rastlanmayan aralıkta cereyan etti. Kampanyaya renk katan muazzam kalabalıklara ulaşan DP mitingleri, bir yerde tek-parti idâresinden memun olmayan vatandaşların muhâlefet saflarında yer aldığının da göstergesiydi[78]. Bu mitingler, iktidar çevrelerinde büyük kuşku ve tedirginlik yarattı. Bunun sonucu olarak, muhâlif partilere uygulanan baskı arttı. CHP sözcülerin alışık olmadıkları bu gösterilere tepkisi, muhâlefet partisinin vatandaşı iktidara karşı isyana teşvik ettiği yolundaki iddiaları şeklinde basında yayınladı[79].

Hükümetin yayınladığı bir tebliğe göre, köylere giden politikacıların parti kartlarının kontrolünü idarî amirlere bırakınca, pek çok DP'li propagandacılar köylere giremez oldu. Hükümet bu kararı komünistlerin faaliyetlerini önlemek amacıyla aldığını ileri sürdü ise de[80] karar, muhâlefetçe, iktidarın kendilerini köylerde faaliyet yaptırmamak için yapılmış bir tertip şeklinde değerlendirdi[81].

Parti sözcüleri seçim meydanlarında partilerinin görüşlerini aktardılar. DP'liler özellikle tek-parti sisteminin yaratmış olduğu güçlüklerden, işçinin hakkını yeterince alamadığından, sıkıntıların kaynağının bir sebebinin de yanlış uygulanan devletçilik olduğundan, memleket şartlarına uygun olmayan ve zorla çıkartılan Toprak Kanunundan, köylüye zorla yaptırılmakta olan köy okul ve yollarının aslında devletin vazifesi olduğundan, anti-

(78) **Tasvir,** 24 Temmuz 1946 (başyazı).
(79) CHP yayın organı **Ulus**'ta muhâlefete karşı hücümların başını F.Rıfkı Atay çekiyordu. Atay, DP mitingleri için: "DP bir siyasi parti olmaktan çıkmıştır. Bu bir yıkıcılar ve intikamcılar hareketidir." diyordu. **Ulus**, 4 Temmuz 1946 (Başyazı).
(80) **Ulus**, 11, 12 Temmuz 1946.
(81) **Vatan,** 10 Temmuz 1946.

demokratik kanunların iktidarca himaye edildiği ve yeni düzene ters düşen bu kanunların değişmediği sürece kişi hakkından, hürriyetlerden bahsedilemeyeceği... kendilerinin iktidara geldiklerinde bütün demokratik hak ve hürriyetleri sağlayacakları, antidemokratik davranışlarla her zaman mücadele edeceklerini söylüyorlardı[82].

CHP sözcüleri ise kampanya süresince, partilerinin Atatürk'ün partisi olduğunu, Cumhuriyeti kurduklarını, inkılâplara öncülük ettiklerini, kadın haklarını sağladıklarını, ülkeyi yabancı sermayenin boyunduruğundan kurtardıklarını, dış tehlikelerle dolu bir dönemde meselenin çözümü için iktidarda tecrübeli bir partinin (yani CHP) bulunması gerektiğini, köy okul ve yollarının yapılmasında vatandaşın katkısını arzu ettiklerini fakat, köylünün payının azaltılacağını... söylediler[83].

Seçim günü yaklaştıkça artan şikâyetler üzerine İçişleri Bakanı Hilmi Uran bir genelge yayınlayarak, seçimlerde vatandaşın hiçbir engele uğramaksızın oyunu kullanabilmesi için, valileri uyardı[84]. Bunu, CHP'nin teşkilatlarına gönderdiği genelge izledi. CHP Genel Merkezi seçim kampanyası süresince muhâlefetin asılsız iddialarından kaçınılmasını, partilerin kapatılacağı tehtidinden vazgeçilmesini bu genelgeyle teşkilatlarından istiyordu[85].

(82) Geniş bilgi için **Vatan, Cumhuriyet** gazetelerinin 30 Haziran-21 Temmuz 1946 tarihleri arasındaki nüshalarına bkz.

(83) İsmet İnönü'nun 17 Temmuz 1946 radyo konuşması için bkz. **Ayın Tarihi** (Temmuz 1946). sayı: 152. s.9-16; Şemsettin Günaltay. **Ulus**, 4 Temmuz 1946; Kazım Karabekir, **Tanin**, 14 Temmuz 1946; R.Peker, **Ulus**, 16 Temuz 1946; N.Erim. **Ulus**, 22 Temmuz 1946.

(84) **Ayın Tarihi**, (Temmuz 1946). sayı: 152. s.7.

(85) **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1946.

(86) "Kenan Öner Başbakan'a Cevap Veriyor" başlıklı yazıda: Akçakoca Kaymakamı Fuat Arna'ya Bolu valisinin gönderdiği yazı ile Bolu'da CHP adayının kazanması için parti teşkilatı ve parti müfettişi ile işbirliği yapılması emredildiği belgesiyle açıklanmıştır. **Tasvir**, 16 Temmuz 1946.

Bu teşebbüslere rağmen seçimlerin tarafsız bir şekilde yapılmayacağı endişesi yaygındı. Gazetelerde CHP'li memurların muhâlefetin seçim kampanyasını yer yer engellemekte oldukları, demokrat vatandaşlara idarî haksızlık yapıldığı hatta bazı idarî amirlerce CHP'li adayları desteklediklerine ait belgeler ifşâ ediliyordu[86].

Seçim Kampanyasında, CHP'nin vatandaşın ayağına gitmekte gösterdiği çekingenliğe nazaran, DP adaylarının vatandaşla daha yakından ilişki kurabilmesi dikkat çekiyordu[87].

Seçim kampanyası iki büyük partinin gövde gösterisiyle başladı ve yeni iki büyük partinin faaliyetleri ile seçim gününe gelindi. Her iki büyük partiden adayların açıklanmasından sonra adayların sosyal durumları iki parti arasında farkın da başka bir göstergesiydi. Halk Partisi aday listesini çoğunlukla emekli asker ve tanınmış siyasî şahsiyetler yani bürokratlar oluştururken, askeri-sivil bürokrasi geleneğini koruyordu. Çok az sayıda serbest meslek sahibi bulunuyordu[88]. DP aday listesi ise daha çok orta kesim mensupları, bürokrat, çiftlik sahibi ve iş adamlarından oluşuyordu[89].

21 Temmuz günü çok partili hayatın ilk genel seçimleri seçim öncesi yükselen siyasî atmosferin aksine genelde hadisesiz

(87) A. Hamdi Başar "DP ve Muhâlefet Fikri" **Cumhuriyet**'teki 10 Ağustos 1946 tarihli yazısında: "Halk Partisi yaptıklarının tam ve mükemmel olduğunda ısrar etmesi ve millete hiçbir yenilik vaadetmemesi memlekette bütün muhâlefetin DP etrafında toplanmasına sebep olmuştu" demekte ve "Halk, DP'yi ıstırabının sesini işittiği için, konuşanların kim olduğunu, ne yapmak istediklerini bile düşünmeden onların arkasına takıldı" demektedir.

(88) **Ulus**, 20 Temmuz 1946. **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1946.

(89) **Vatan,Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1946. Bu seçimde DP katıldığı bütün bölgelerde toplam 367 aday gösterdi. Aslında bir aday birden fazla yerden aday olmuştur. Mesela: Çakmak, Ankara, İstanbul, İzmir, Erzurum'da. Bayar, Bursa, İstanbul, İzmir. Menderes, Aydın, Kütahya, Manisa'dan...

geçti[90]. Bu sûkûnet, basında görüldüğü kadarıyla sonuçlar alınmaya başlanması (bazı yerlerde sonuçların bir türlü açıklanamaması) ile bozulmaya başladı[91]. Bunun sebebi elbette ki, beklenilen sonucun olmamasıydı.

DP seçim sonuçlarına göre büyük şehirlerde elde ettiği başarıyı iktidarın kontrolünü daha kolay yaptığı küçük yerleşim bölgelerinde gösteremedi[92]. Seçimin akabinde pek çok bölgeden seçimlerde idarî amirlerinin baskı yaptığı, seçime hile karıştırıldığı, DP oylarının sayılmadığı, sahte seçim tutanaklarının hazırlandığı, bazı sandıkların kaçırıldığı... vs. yolundaki şikâyetler birbirini izledi[93]. Seçim sonuçlarına göre 465 milletvekilliğinin 396'sını CHP, 62'sini DP, 7'sini de bağımsız adaylar kazandı[94].

Fakat, şikayetlerin çokluğu seçimlere hile karıştırıldığı kanaatini pekiştirdi. İstanbul gibi Örfî İdare ve basının kuvvetli olduğu bir bölgede bile seçim sonuçlarının şüphe yaratması ve bunun ileride yayınlanacak hatıralarda yer alması o zamanki şikayetlerin haklı olduğunu düşündürmektedir[95].

Seçim sonuçlarına yapılan itirazları incelemek yoluna gitmeyen iktidara karşı vatandaşın duyduğu güvensizlik yanında, seçim sonuçlarına dair zihinlerde şüphe yaratacak yayınların İstanbul ve çevresi Örfî İdarece yasaklanması, iktidarın seçimleri yenilemek yerine örtbas etmek yoluna gittiği şeklinde yorumlandı[96]. Bu yasaklama, ilk olarak aynı gün Celal Bayar'ın seçim-

(90) **Vatan, Ulus, Cumhuriyet, Tasvir.**, 22 Temmuz 1946.
(91) **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1946.
(92) **Ulus**, 26 Temmuz 1946.
(93) **Vatan, Cumhuriyet**, 23-25 Temmuz 1946. **Yeni Sabah** 23, 24 Temmuz 1946.
(94) **Ayın Tarihi** (Temmuz 1946). Nu: 152. s.5. **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1946.
(95) **Vatan**, 25 Temmuz 1946. İstanbul seçimleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kenan Öner, **Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi**, İstanbul 1948. s.26-30; Terin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, İstanbul 1966, 2. Baskı s.311-313; M.Toker, **a.g.e.**, s.162-164.
(96) **Cumhuriyet**, 25,26 Temmuz 1946.

ler hakkındaki görüşünü aktaran **Yeni Sabah** ve **Gerçek** gazetelerinin kapatılması ile uygulandı. Ancak aynı haberi sütunlarında aktaran iktidar yanlısı **Tanin** gazetesi bu uygulamanın dışında bırakıldı[97].

Seçimlere, CHP Genel Merkezi ve Genel Başkan'ın direkt müdahalesi olup olmadığı günümüze kadar kesinleşmemiştir. Bu durum bir yerde oyların sayımdan sonra yakılma mecburiyeti ile tarihe gömülmüştür. Ancak, dönemi yaşamış olanların sonradan yayınladıkları hatıra ve mütalaalar bir yerde DP'nin iddialarını doğrulayıcı niteliktedir. Bunlardan eski CHP milletvekillerinden Fahir Giritlioğlu meşhur eserinde, "*Birçokları Millî Şefin görüş ve arzularını tespite çalıştılar. Kendilerine göre de tefsire giriştiler; seçimlerde CHP'nin kazanmasına çalışmayı vatana bir hizmet şeklinde telakki ettiler*"[98] demektedir. T.Z.Tunaya, 1946 seçimlerinin "*Meşrutiyet seçimlerini hatırlatan bir hava içinde yapıldığı*"nı ifade etmektedir[99]. A. Emin Yalman ise, "*... demokrasiye geçiş tarihimizde (bu seçimler) hileli seçim olarak adlandırılacak" demekte*[100]. Metin Toker'de meseleye değişik bir açıdan bakmaktadır. Toker, "*DP 16 ilde seçime katılmamıştı. Katıldığı bazı illerde de zayıf durumda idi. Bazı adaylar birkaç ilde birden aday gösterilmişti... CHP bu kadar çok yolsuzluğa başvurmadan da seçimi kazanacağını düşünebilirdi. Ama o hileler, tutanak değişiklikleri, etkiler yapıldığına göre, gerçek şudur ki, CHP ve özellikle idâre amirleri ile CHP örgütleri 1946 seçimlerini boşuna kirletmişlerdir*" demektedir[101]. Cihat Baban'da, "*Gerçekten de eğer Halk Partililer dürüst hareket etselerdi, belki*

(97) C.Bayar'ın beyanatı için bkz. **Yeni Sabah.** 25 Temmuz 1946. **T.B.M.M. T.D. Dönem 8.** cilt 1. s.271.
(98) F.Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.197.
(99) T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.657.
(100) A.Emin Yalman, **a.g.e.**, s.75.
(101) M.Toker. **a.g.e.**, s.172.

DP bir miktar milletvekilliği daha kazanacaktı. Fakat, demokratik hayatımıza etkileri bugüne kadar uzanan hırslı ve öfkeli bir nitelik taşımayacaktı[102]. F.A. Barutçu'da; "*1946 seçimlerindeki marifetler yüzünden... sanki her yerde seçimler öyle geçmiş gibi gösterilmeye çalışıldı...*" demiştir[103].

Konuya ışık tutabilecek en yetkili kişi olan İnönü, seçimlere hile karıştırıldığını ancak üç yıl sonra bir konuşmasında açıkladı[104]. İnönü: *"Demokratik rejime girmeye karar verdiğimiz zaman bazı zekâlar ehemmiyetli ölçüde bu seçim mekanizmasına ne ölçüde hile karışabilir; bunu keşfetmeye gayret sarfetmişlerdi... bu marifetlerin CHP'ye darbe vurduğunu... bütün ülkeyi de lekelemiştir"* derken bir ölçüde geçen zamana karşılık hakkı teslim ediyordu.

Erken seçime gerekçe, Meclisin otoritesi üzerine yapılan tartışmalar neticesinde gidilmişti, ama şimdi ortada olan Meclisin otoritesi değil meşruluğu tartışma konusu idi[105]. Demokratlar, sahte seçim tutanaklarıyla aldatılmış olmanın öfkesi içindeydi[106]. CHP, iktidarını korumuş olmanın verdiği hava ile, çeşitli yerler için verilen, itirazları yalanlamakla yetindi. İnönü, seçim sonunda yayınlanan bildirisinde halkı sükûnete davet etmekte ve *"Her şeyden evvel seçim zamanının sinirli sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatana huzur, çalışma devrinin açılması için şarttır"* diyordu[107].

(102) Cihat Baban. **Politika Galerisi,** İstanbul 1970. s.291.
(103) F.A. Barutcu. **a.g.e.,** s.385-386.
(104) **Cumhuriyet,** 1 Ekim 1949.
(105) DP daha seçimler sonuçları belli olmadan İnönü'ye çektikleri telgraf ile müdahalesini istemişler -**Cumhuriyet** 23 Temmuz 1946- fakat netice alamamışlardı. DP açıklanan seçim sonuçlarını protesto niteliğinde, İzmir, Balıkesir, Adana, Bursa ve Ankara'da mitingler tertip etti. Mitinglerde; yeni teşkil edecek, Meclisin meşruluğunun olamayacağı dile getirildi. **Vatan,** 26, 28 Temmuz 1946. R.S.Burçak, **a.g.e.,** s.90.
(106) C.Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes,** s.59; O.C.Fersoy a.g.e., s.163-165.
(107) **Ulus,** 24 Temmuz 1946.

5 Ağustos'ta toplanan TBMM'nin sekizinci döneminin ilk toplantısı bu gergin hava içinde başladı[106]. Meclisin meşruluğunu tenkit eden DP merkezi, parlamenterlerin sine-i millete dönme meyline karşılık ılımlı davranıp, gelişen olaylar karşısında hareket etmeyi kararlaştırdı[109]. Bu ise DP içinde gelecekte ortaya çıkacak olan farklı görüşlerin doğmasına ilk işaret oldu[110].

3- TEK DERECELİ SEÇİMLE OLUŞAN BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

a- Recep Peker Hükümeti

T.B.M.M.'nin sekizinci döneminin ilk toplantısı 5 Ağustosta çalışmalarına başladı. Bu Meclis Cumhuriyet tarihinde ilk tek dereceli seçimle oluşan bir Meclisti ama, bütün üyeler üzerinde var olan gerginliğin sebebi, seçimlerle doğan ve kamuoyunda tartışılan Meclisin meşruluğu meselesinin ortada oluşuydu[111]. Seçimlerden arta kalan meselelerin çözüm yeri Meclisti ve bu yeni dönemde bu konuda şiddetli tartışmaların doğacağı da beklenilmekteydi.

Mecliste ezici çoğunluğu elinde tutan CHP, kendi adayına verdiği oylar ile Meclis Başkanlığını tekrar kazanırken[112], DP'nin adayı Fevzi Çakmak sadece muhâlefetten oy alabilirdi[113].

---

108) **Cumhuriyet, Vatan, Ulus,** 6 Ağustos 1946.

(109) O.C.Fersoy, **a.g.e.**, s.166 (sine-i millete dönme fikri savunuculuğunun başını İstanbul İl Başkanı Kenan Öner çekmekte idi). S. Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes,** s.81.

(110) S. Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.80-81.

(111) T.B.M.M.'nin 8. Dönemin başlaması üzerine ortaya çıkan kuşkular için bkz. **Tasvir,** 6.16 Ağustos 1946 (Başyazı).

(112) Meclis Başkanlığı'na K.Karabekir'in getirilmesindeki amaç: Demokratların F.Çakmak'ı yanlarına almalarına karşılık bir başka asker şahsiyeti ortaya çıkarmak ve Karabekir'in DP'ye geçmesini önlemekti. K.Karpat, **a.g.e.**, s.149 **Cumhuriyet,** 6 Ağustos 1946.

(113) İnönü 388 oy alırken, F.Çakmak 59, Y.K.Tengirşek 2 oy aldı. 2 oyda boş çıktı. **Ulus, Cumhuriyet, Vatan,** 6 Ağustos 1946.

Hükûmeti kurmakla görevlendirilen kişi Recep Peker idi[114]. Recep Peker'in bu dönemde görevlendirilmesi ise manalıydı[115]. Peker'in Başbakanlığa gelmesi, DP çevrelerinde muhalefete karşı sindirme hareketinin başlayacağı endişesini de beraberinde getiriyordu. Çünkü; R.Peker, tek-partili sistem ve kuvvetli bir şef idaresi taraftarı idi. Uzlaşmaya yanaşmayan, şiddet kullanmaya meyilli biri olarak da tanınıyordu[116].

Recep Peker'in Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü ile yıldızı barışmamış olmasına rağmen, İnönü'nün onu başbakanlığa lâyık görmesi, bazı CHP'lilere de sürpriz oldu[117]. Aslında İnönü, Peker'den önce bazı kişilere başbakanlık teklifinde bulunmuş, Peker'den önce teklif ettiği kişi Hilmi Uran ise bu teklifi kabul etmemişti. Uran'a göre ise İnönü, Peker'e bu görevi istemeyerek vermişti[118]. Her ne kadar İnönü ve Peker şahsiyet açısından anlaşamaz olurlarsa da ortada duran şâibeli bir Meclis ve kamuoyunun desteklediği güçlü bir muhâlefet bulunuyordu. İnönü'nün başbakanlık teklifini reddedenler, bu dönemde şiddetleneceğini sezdikleri partiler arası ilişkilerde sorumluluk alarak-ileride Peker'in başına gelecek olan-siyasî hayattan ve partiden tamamen silinmek tehlikesine girmek istemedikleri kanaatindeyiz.

---

(114) Peker Hükümeti listesi için bkz. **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri** s. 136-137, **Ulus, Cumhuriyet,** 6 Ağustos 1946.

(115) R.S.Burçak, **a.g.e.**, s.100-101.

(116) F. Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.199-220. Ş.S.Aydemir, **a.g.e.**, s.456. M.Toker, **a.g.e.**, s.189-190. S.Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları** s.118. Peker Başbakanlığa atanmıştı ama CHP geleneğine göre Genel Başan vekilliğinde bulunuyordu. Bu sebeple partinin idaresi Peker'den esirgenmişti. Feroz ve Bedia Turgay Ahmat. **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)** Ankara 1976. s.24 F.Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.199

(117) F.Giritlioğlu, Peker için "Onun sert tabiatlı bir insan oluşu, 1946 yılı siyasi bünyemiz için uygun düşmüyordu" demektedir. **a.g.e.**, s.199.

(118) Hilmi Uran, **a.g.e.**, s.456-458; F.Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.199.

Öte yandan Peker'in başbakanlığa getirilişi CHP içinde uzun zamandır muhâlefete karşı sert tedbirler alınmadığından şikayetçi olan aşırılarca memnunlukla karşılandı. Bu atama, bir yerde CHP içinde hürriyet ve siyasî partiler hakkında farklı görüşlerin iki ayrı grupta temsil edilmesine fırsat tanıyordu. Bunlardan ilki, Peker'i destekleyen ve çoğunluğu yaşlı-eski mebus olan, otoriter usullere bağlılıkları ve hükümete karşı yöneltilen eleştirileri rejime karşı yapılmış sayan-aşırılardı. Daha genç ve liberal düşünenlere sahip diğer grupta olanlar ise, çok partili sistem, tartışma hürriyeti ve genellikle demokratik hürriyet taraftarı olan ılımlılardı[119].

Peker Hükümeti'nin programının Meclisteki görüşülmesi sırasında yeni Meclisin ilk ciddi tartışması meydana geldi. Halk Partililer programının bir an önce görüşüp kabul edilmesi için acele ederlerken muhâlefet, program hakkındaki görüşlerini açıklamak için süre istedi. DP teklifine rağmen, Peker Hükümetinin programı halkçıların oyu ile kabul edildi[120]. Yeni hükümet programı eskilerden pek farklı bir yenilik getirmiyordu[121]. Programda demokratik hürriyet savunulurken, kanunlara dayalı otoritenin korunacağı belirtiliyordu.

Meclis çalışmalarına başladığı gün, muhâlefet partisinin takındığı tavır, bu Meclisin alışık olmadığı türdendi[122]. DP, artık demokrasiye geçildiğine göre, hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını, azınlıkta olmalarına rağmen göstermek istiyordu. Demokratlar ilk olarak bu tavırlarını -alışılmışın dışında-

(119) K.Karpat, **a.g.e.**, s.150.
(120) **Ulus, Cumhuriyet, Vatan,** 15 Ağustos 1946.
(121) Peker Hükümeti Programının tam metni için bkz. Hükümet **Programları**, s. 138-156. **T.B.M.M. T.D., Dönem 8.** cilt 2. s.27-37.
(122) Demokratlar (dinleyicilere göre) Meclisin soluna oturanları, komünistlerle ilişkileri olduğu şekilde yorumlandı. Halbuki, Ş.Saraçoğlu DP'nin oturduğu yerleri kendileri için ayırmıştır. M.Toker, **a.g.e.**, s.186-187. R.S. Burçak, a.g.e., s.100.

İnönü'nün Cumhurbaşkanlığa seçilişi sonunda yemin etmek için Meclise girişini ve yeminini oturdukları yerden takip ettiler[123]. Arkasından Meclisin meşruluğunu tanımadıklarını göstermek için teklif edilen komisyon adaylığı seçimlerine katılmadılar. Peker Hükümeti programını incelemek için talep ettikleri süre verilmeyince topluca oturumu -genel kurulu- terk ettiler. Ancak oylamada oturuma katılıp kırmızı oy verdiler[124].

Güven oyundan sonra DP'nin üzerinde durduğu en önemli kanu seçim sonuçları idi. Meclis açılmadan önce seçim sonuçları üzerine CHP ile yaptığı gizli görüşmeden[125] bir sonuç alamayınca Meclis açılır açılmaz itirazlarını gündeme getirdi. DP, 36 vilayette yapılmış olan seçimlerin tamamına itiraz ederken, Meclise girmiş CHP'li 27 üyenin mazbatalarının iptalini istedi[126]. İtirazları incelemek üzere kurulan "Tutanakları İnceleme Komisyonu" çalışmaları bir netice vermedi[127] ama, Mecliste seçim mazbatalarının görüşülmesinde DP, itirazlarına karşılık beş sandalyeden oldu[128]. Bu bir anlamda iktidarın muhâlefete haddini bildirmek, çizmeyi aşmaması gerektiğini hatırlatmaktı.

Yine de CHP'nin 1946 seçimlerini bir oldu bittiye getirmek istemesini kabul etmeyen DP, kaybına rağmen Mecliste

(123) Bayar, partisinin davranışını şu şekilde açıklamıştır: "Bizce millî iradeyi TBMM temsil ediyordu ve onun herhangi bir kimse önünde ayağa kalkması düşünülemezdi". M.Toker, **a.g.e.**, s.188. **Ulus, Cumhuriyet, Vatan.** 6 Ağustos 1945.

(124) **Cumhuriyet, Ulus, Vatan,** 15 Ağustos 1946.

(125) DP'nin bu görüşmeden amacı bir seçim bölgesinden iptal kararı alarak ona göre diğerlerini de iptal ettirebilmekti. M.Toker, **a.g.e.**, s.192-193.

(126) İtiraz edilenler arasında K.Karabekir (Meclis Başkanı), Recep Peker (Başbakan). Cemil Cahit Toydemir (Milli Savunma Bakanı), H.Cahit Yalçın ve H.Suphi Tannöver.. vs de bulunmaktaydı. (İstanbul seçimlerine itiraz eden DP il başkanı Kenan Öner'in Meclise sunduğu itiraz dilekçesinden). T.Erer, **a.g.e.**, s.336. **Cumhuriyet,** 13 Ağustos 1946. **T.B.M.M. T.D., Dönem 8.** Cilt.2 s.1319.

(127) **Cumhuriyet,** 25 Ağustos 1946.

(128) Üyelikleri iptal edilen DP milletvekilleri: Abdurrahman Münip Berkan, Zeki Rıza Sporel. Senihi Yürüten, Burhan Cahit Morkaya ve Salomon Adato idi. R.S.Burçak. **a.g.e.**, s.104.

mücadeleyi bırakmak niyetinde değildi. Basında ise, DP'nin çıkmasını istediği demokratik kanunlar ve seçim sonuçlarına yaptığı itirazlar kabul olunmazsa, toptan istifa edecekleri yazılmakta idi[129].

Genel seçimlerin yarattığı gerginlik durulmadan 1 Eylülde İl Genel Meclesi seçimleri yapıldı[130]. Bu seçimler de idarî amirlerin hakimiyeti altında geçti. DP, seçimlere hile karıştığı gerekçesiyle 56 ilçe seçiminden çekildi[131]. Ama itiraz ve şikâyetlerin tesirleri uzun müddet devam etti.

b- 7 Eylül Kararları

R. Peker Hükûmeti kuruluşundan kısa bir süre sonra uygulamaya başladığı siyaset ve ekonomi politikası, yeni huzursuzlukların kaynağını teşkil etti. CHP içinde Peker Hükûmeti'nin sonuna zemin hazırlayan icraatın, en önemlisi 7 Eylül Kararları olarak bilinen ekonomik tedbirlerdir[132]. Bu tarihte, TL'nın bir A.B.D. doları karşısındaki değeri 1.30 TL'den %53,6 dolayında düşürülerek 2.80TL'na indirildi. Devalüasyon, savaş sonrası dönemin şartlarına ve yeni ekonomi politikalarına uyum sağlamaya yönelikti. Amaç, üzerinden fiyat ve miktar sınırlamaları kaldırılacak olan ithalatın artışını sınırlı tutmak ve dışarıya satılmakta olan ürünlerin dolar cinsinden fiyatını düşürerek ihracaatı arttırmaktı[133]. Bunun sonucu olarak, ithalat serbest bırakıldı ve harp yıllarında birikmiş dövizler ithalatla ihracatı denkleştirmeye bakılmaksızın ithalatta harcandı[134].

(129) **Cumhuriyet,** 27 Ağustos 1946.
(130) **Cumhuriyet, Vatan,** 2 Eylül 1946.
(131) **Cumhuriyet, Vatan,** 2,3 Eylül 1946.
(132) **Ayın Tarihi,** Nu: 154 (Eylül 1946). s.16-19 **Cumhuriyet,** 9 Eylül 1946, **Akşam** 28 Eylül 1946. (başyazı).
(133) Yakup Kepenek, **Türkiye Ekonomisi-Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla,** Savaş Yay. Ankara 1984 s.123; K.Karpat, **a.g.e.,** s.151.
(134) K.Karpat **a.g.e.,** s.151.

7 Eylül Kararlarının alınmasında savaş yıllarındaki enflasyonist baskı ile paranın değerini dörtte bir oranında düşmüş olmasına rağmen, resmî parite değişmemişti. Bu durum, ihracaat için bir engel, karaborsa için de teşvik mahiyetinde idi[135]. Hükümetin bu kararı almasında diğer sebep ise, yine savaş yıllarında birikmiş olan altın ve döviz değerlerini yükselterek iç borçların gerçek değerinin düşürülmesi ve o yıllarda Bretton Woods Andlaşması (IMF)na katılınması[136] ve bunun bir sonucu olarak devalüasyon yapma yetkisinin kısıtlanacak olmasıydı[137]. Yani Türkiye alacağı devalüasyon kararının ve oranını artık tek başına almayacaktı.

Bu kararların yavaş yavaş neticeleri alınmaya başlanmasından sonra, hem toplum yapısına olumsuz tesiri, hem de ekonomi kuralları açısından malî bir hata olduğu görüldü[138]. DP, hükümetin bu ekonomi politikasını şiddetle eleştirdi. DP'ye göre, dünya piyasalarında ihraç mallarımıza talep giderek artarken, paranın değerinin düşürülmesi hatalı idi. Çünkü, ihracaatın artması ile iç piyasada belirli bir daralma görülecek, dolayısıyla fiyatlar süratle yükselecektir deniliyordu[139].

Gerçekten de paranın değeri düşürüldükten sonra, ithal malları fiyatı kısa zamanda %50 nisbetinde arttı[140]. İhraç malları ise ucuz fiyatlarla satılıp gitti[141]. Bu neticeler hayat pahalılığını körükledi. Yine bu ortamdan istifade eden yeni zenginler türedi,

(135) C.Eroğlu, **a.g.e.**, s.21.
(136) Geniş bilgi için bkz. Targın Hacım Çarıklı **Berettan Woods Antlaşması ve Türkiye**, İstanbul 1947.
(137) Y.Kepenek, **a.g.e.**, s.123.
(138) Halûk Cillov, **Türk Ekonomisi**, İstanbul 1970, s.139.
(139) Muhâlefetin 7 Eylül Kararları hakkındaki görüşleri için bkz. **Vatan, Cumhuriyet**, 2 Kasım 1946 "Meclisteki tartışma".
(140) K.Karpat, **a.g.e.**, s.152.
(141) M.Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s.96-97; H.Cillov, **a.g.e.**, 139.

eskiler daha da zenginleşti[142]. Aslında bu gelişmeler DP'nin lehine idi. Çünkü, 7 Eylül Kararları neticeleri itibarıyla yeni gayrı memnun kitleleri de DP saflarında toplanmasına yaradı[143].

c- Matbuat (Basın) Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler

Recep Peker Hükümeti'nin, 7 Eylül Kararlarından sonra Meclise sunduğu Matbuat Kanunu tasarısı iktidar-muhâlefet anlaşmazlığına yeni bir kapı açtı[144]. Tasarıda yer alan yeni hükümlere göre, gazete ve dergi sahibi olan bir kimsenin "sû-i şöhret" vasfına haiz olamayacağı belirtilmekte ve gazete çıkartabilmek için bu kanunî vasıftan başka, beyanname verme mecburiyeti getirilmekteydi. Tasarı, beyanname vermemiş gazeteler hakkında en büyük mülkî amire gazete kapatma yetkisi tanınıyordu. Tasarıda ayrıca resmî şahsiyetlerin şeref ve haysiyetleri hakkında "sû-i zannı" davet edecek yazı yazanlara beş yıla kadar ağır hapis cezası getiriliyordu[145]. Anlaşılan odur ki, tasarının amacı açıktı. O da kamuoyunu şekillendiren, ancak ağırlıklı olarak muhâlefet partisini destekleyen, basını, dizginlemek, iktidar ve bürokrasiyi eleştiriden -kontrolden- uzak tutmaktı.

Tasarı hakkında partisinin görüşünü belirten Adnan Menderes, "Açık hakikat şudur ki, vatandaş hürriyetine saygı göstermek, millet ve devlet menfaatlerine hadim olma gibi tabirlerle hükûmete muhâlefet etmekte olan gazeteler dize getirilmek istenmektedir" demiştir[146]. Gerçekten de anti-demokratik hü-

(142) K.Karpat, **a.g.e.**, s.152; M.Goloğlu, **a.g.e.**, s.97.
(143) K.Karpat, **a.g.e.**, s.152-153.
(144) **Cumhuriyet, Vatan,** 14 Eylül 1946.
(145) Tasarı hakkında R.Peker'in konuşması için bkz. **T.B.M.M. T.D., Dönem 8.** cilt 1, s.313; Ş.Esirci, **a.g.e.**, s.34.
(146) **T.B.M.M. T.D., Dönem 8.** cilt 1. s.292.

kümleri haiz olan tasarı, CHP'li Adnan Adıvar tarafından da eleştirildi. Adıvar, yirmi iki yıldan sonra ilk defa çıktığı Meclis kürsüsünden, "Görüyoruz ki, yirmi iki yıldır demokrasi alanında hâlâ yerimizde sayıyoruz"[147] demekten çekinmemişti. Buna rağmen tasarı, CHP üyelerinin oyları ile aynı gün kabul edildi[148].

d- İnsan Hakları Derneği

Sekizinci Dönem Meclis çalışmalarının başlamasından iki gün sonra, Türkiye'ye verilen 7 Ağustos tarihli Rus notasında[149], Türk Boğazları idâresi için, Montreux Andlaşması hükümlerinden farklı olarak yeni bir rejim tesisi teklif etmekteydi. Dış politika konusunda hükûmetle ortak hareket edeceğini daha kuruluş safhasında vaad eden DP, Hükûmet programını reddetmiş olmasına rağmen, böyle hayati bir davada hükümetle birlikte hareket etti.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'nın yarattığı güvenlik problemi Türkiye'den başka İran ve Yunanistan'da da mevcuttu.

İran'dan kuvvetlerini çekmek isteyen Rusya, aynı zaman dilimi içerisinde Yunanistan'da cereyan eden iç savaşta önemli bir güce erişmiş olan komünistleri destekliyordu[150]. Türkiye'de Rus sempatizanı ve komünizmi yaymakla kendisini görevli addeden Türkiye Komünist Partisi, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte legal

(147) **T.B.M.M. T.D., Dönem 8.** cilt 1. s.280.
(148) **Cumhuriyet, Vatan,** 14 Eylül 1946.
(149) Boğazlar'da üst isteğinde bulunan Rusya'nın verdiği bu nota'nın tam metni için bkz. Cemil Birsel, **Türk Boğazları,** İstanbul 1948. s.62-65. Bu nota hakkında basında ancak beş gün sonra yazılar çıkmıştır. Rus isteklerine verilen Türk cevabı için bkz. **Cumhuriyet,** 12-14, 22, 24 Ağustos 1946 ve C.Birsel, **a.g.e.,** s.65-76 (22 Ağustos 1946 tarihli Türk Cevabi Notası)
(150) Fahir H.Armaoğlu **a.g.e.,** s.751.

ve illegal faaliyetlerini çeşitli isimler altında kurduğu parti ve derneklerde sürdürmekteydi. Bilhassa çok partili hayata geçildikten sonra, yavaş yavaş farklı görüşlere izin verilen ortam içerisinde, bu partinin faaliyetleri de arttı[151]. Demokrasi, hürriyet, anti demokratik kanunlar, özgürük, iktidar baskısı, haklar... konularında muhâlefet (DP) ile aynı propaganda zemininde bulunmaları, basında kendiliğinden kurulan bu muhâlefet ittifakı, DP'nin çizgesini ortaya koymasından sonra bozulmuştu.

Fakat, 17 Ekim 1946'da İstanbul'da kurulan İnsan Hakları Derneği[152], resmen açıklandığı zaman kamu oyunda şaşkınlık yarattı. Çünkü, komünist oldukları bilinen bazı kişilerin yanında bu derneğin azası ve müşetebbüs heyeti başkanı olarak Mareşal Fevzi Çakmak bulunmaktaydı[153]. Çakmak, temiz, dürüst ve halkça da sevilen bir insandı. Cami Baykut ve T. Rüştü Aras ile olan eski arkadaşlığı onu derneğin faal üyeliğine ittiği anlaşılmaktadır.

Derneğin kurucularından olan Zekeriya Sertel hatıralarında bu olayı şu şekilde aktarmaktadır: *"Celal Bayar ve Adnan Menderes'in halkın istediği özgürlük ve demokrasiyi kurmak istemeyecekleri kesindi. Onun için biz, özgürlük ve demokrasiyi başka yollardan savunmak istiyorduk. İnsan Hakları Derneğini bu amaçla kuruyorduk. Bu girişimin başarı ile sonuçlanması için de, Genelkurmay Başkanlığından ayrılmış olan Mareşal Fevzi*

---

(151) Fethi Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, (1910-1960).** Ankara 1967, s.572-576. Ayrıca 1945-1950 yılları arasında bu amaçla kurulmuş legal partiler için çalışmamızın IV. bölümüne bakınız.

(152) F.Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.577. **Cumhuriyet, Ulus,** 18 Ekim 1946.

(153) Derneğin diğer kurucuları: Eski Hariciye Vekili T.Rüştü Aras, DP İst. İl Bşk. Kenan Öner, DP'li Em.General Sadık Aldoğan, Eski Sefir Hamdi Arpağ, Eski Dahiliye Vekili Cami Baykut, Eski Maliye Nazırı Raşid Erer, Hasan Rıza Soyak, Sabiha-Zekeriya Sertel, Tüccar Mehmet Özdemir ve Em. Albay Selâhaddin Kip bulunuyordu. F. Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.577.

Çakmak'ı aramıza almaya karar verdik"[154]. Aslında Fevzi Çakmak milliyetçi ve mukaddesatçı biri olarak tanınıyordu. Çakmak'ın derneğe alınması, Z.Sertel'in de açıklamaya çalıştığı gibi komünist faaliyetlere aynı tavrı gösteren iktidar ve muhâlefetten gelecek saldırılara karşı frenleyici bir güç olacağı düşüncesine dayanıyordu[155]. Mareşal Fevzi Çakmak'a yöneltilen suçlamalar siyasî plânda D.P. listesinden bağımsız milletvekili seçildiği için aslında DP'yi hedef alıyordu. Bunu gören DP ileri gelenleri ise müteakip defalar yaptıkları ricalara rağmen, Mareşal'ı dernekten ayıramadılar[156].

CHP ise, Nihat Erim başkanlığında, İnsan Hakları Derneğine karşı, Ankara'da Birleşmiş Milletler İnsan Hakları ve Özgürlükleri Koruma Grubu'nu kurdu[157]. Fakat, Mareşal'a yöneltilen suçlamalar uzun bir süre devam etti. Bunda asıl amaç Mareşal'ı DP'den koparmaktı[158]. İktidar bu olaydan muhâlefeti yıpratabimek için bilhassa DP Birinci Kurultayı'ndan sonra istifade etmek istemişse de bizzat Mareşal'ın ne komünist ne de komünistlerle işbirliği içinde olmadığını açıklamasından sonra hadise kapanmıştır[159].

İnsan Hakları Derneği'nin faaliyetleri, çok partili hayata geçildikten ve Cemiyetler Kanunu üzerinde yapılan değişiklikler üzerine (siyasî) faaliyete geçmişti ama, sınıf esasına dayanan partiler üzerinde hükümetin bazı tedbirler almasına bu gelişme sebep oldu. Aralık ayında Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi ve bunları destekleyen altı

(154) Zekeriya Sertel. **a.g.e.**, s.265-273.
(155) F.Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.577.
(156) M.Goloğlu, **a.g.e.**, s.131.
(157) M.Toker, **a.g.e.**, s.206-208
(158) **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1947.
(159) **Cumhuriyet, Vatan**, 31 Ocak 1947.

gazete ve dergi, Örfî İdarece kapatıldı ve bazı ileri gelenleri tutuklandı[160]. Bu son olaylar genç Türk demokrasisinde fikrî çeşitlilik ve olgunluktan çok, sınırları daha önce çizilmiş fikrî beraberliğin hâkim olduğunu da gösterdi.

İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1946'da gelenekleşmiş Meclis açış konuşmasının en önemli yanı kanaatimizce; parti hükümeti anlayışından Cumhuriyet Hükûmeti anlayışına bir kayış olmasıydı[161]. İktidar partisi karşısında muhâlefet yapma hakkına sahip olan tek parti DP idi. Parti hükûmeti taraftarı Peker, muhâlefetin eleştirilerine tahammüllü değildi ve 1947 senesi bütçesi hakkında şiddetli hücumlarda bulunan Adnan Menderes'e karşı sarfettiği "piskopat" sözü[162], muhâlefetin Meclis çalışmalarına dokuz gün süren katılmama protestosuyla karşılanırken bu hadise ancak, İnönü'nün hakem sıfatı ile araya girmesiyle sonuçlanabilmişti[163]. Partiler arası gerginlik bundan sonra daha da artacak, İnönü'nün ikinci hakemliğine ve dolayısıyla R. Peker'in görevi bırakmasına kadar sürecektir.

4- DEMOKRAT PARTİ'NİN BİRİNCİ BÜYÜK KURULTAYI

Cumhuriyet'in kuruluşundan, çok partili siyasî hayata intibak edilmeye çalışıldığı 1947 yılına kadar, geniş halk kitlelerinin siyasî bir parti çatısı altında yönetime karşı sınırlı da olsa bir muhâlefet hareketi içinde bulunuşu, gerçek anlamda ilk defa DP vasıtası ile oldu. 1946 yılı boyunca memlekette konuşulan en önemli konu, seçimler ve seçim sonuçları idi. İlk defa bu yıl

(160) **Cumhuriyet,** 17 Aralık 1947.
(161) **Ulus, Cumhuriyet,** 2 Kasım 1947.
(162) **Cumhuriyet** 19 Aralık 1946. Şevket Süreyya Aydemir. **Menderes'in Dramı. (1899-1960),** 2. Baskı. İstanbul 1979. s.180; M.Toker, **a.g.e.,** s.223-224.
(163) **Cumhuriyet, Vatan,** 28 Aralık 1946; M.Toker, **a.g.e.,** s.226-277.

içerisinde vatandaş siyasete aktif olarak iştirak edebildi. Halk nazarında yakın geçmişin kötü örnekleri belleklerden silinmese de, bir kısım zorluklar daha yeni dile getirilse de, geçen bir yıl gelecek için ümit vermekteydi[164].

Bu yılki (1946) seçim sonuçları -üzerindeki şüphelerin aydınlığa kavuşmamış gizliliği içinde- iktidar partisinin zaferi ile neticelenmişti. Ama, seçimlerde çeşitli haksızlığa, zülme, baskıya maruz kalan vatandaşın iktidara karşı tepkisi, muhalefetle bütünleşmesini ve muhâlefetin de güçlenmesi neticesini doğurdu[165].

1946 yılı, iktidar açısından da önemli gelişmelerin söz konusu olduğu bir yıldı. Geçmişe nazaran, tek-parti yapısından kısmî liberal tedbirlerle uzaklaşılmaya çalışılmış ve bu maksada uygun olarak cemiyetler, seçim, üniversite ve basın kanununda değişiklikler yapılmıştır. İktidar partisinde bizce en önemli gelişme, 1946 seçimleriyle parti içinde gerçekleşen gençleştirme hareketidir[166].

İşte bu ortamda DP, politika sahnesinde çıkışının birinci yılını doldururken, tüzüğü gereği Birinci Büyük Kurultay 7 Ocak 1947 günü Ankara'da 906 delegenin iştiraki ile başladı[167]. Kurultayın Türk Demokrasi hayatındaki önemi; Cumhuriyet kurulalı beri ilk defa halka dayalı bir Kurultay oluşuydu[168]. Muhâlefet Partisi

(164) C.Eroğlu, **a.g.e.**, s.23.
(165) K.Karpat, **a.g.e.**, s.153.
(166) T.Z. Tunaya, **a.g.e.**, s.56; H.Topuz - H.Ünsal, **a.g.e.**, s.121 (Vedat Dicleli'nin konuşması)
(167) Orhan Mete, **Bütün Tafsilatıyla ve Aksleriyle Demokrat Parti'nin I. Kongresi**, İstanbul 1947. s.17.
(168) S.Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.51; Ş.Süreyya Aydemir. **a.g.e.**, s.220-221.

olarak DP, ilk defa tabandan gelen bir sosyal hareket olarak memlekette sosyal ve siyasî muhâlefeti kendi partisinde temsil etme başarısını göstermişti[169]. Çünkü kurultaya iştirak eden delegeler, genellikle, orta sınıftan ve çoğunluğu daha önce politikaya hiç katılmamış kimselerdi[170].

Kurultay, Celal Bayar'ın açış konuşması ile çalışmalarına başladı. C. Bayar, yaptığı uzun konuşmada özetle; *"DP'nin kuruluş safhalarını, 1946 seçimlerini ve sonrasındaki gelişmeler, iktidarın baskısını ve son aylarda cereyan etmiş olan bütçe tartışmaları arkasından Meclisten dokuz günlük ayrılma hareketleri üzerinde izahlarda bulundu. Türkiye'de demokrasinin gelişmesi ve yaşayabilmesi için üç hususun yerine gelmesini savundu. Bunlar; Anayasaya aykırı anti-demokratik kanunların tasfiyesi, kişi hürriyetlerini sınırlayan, seçimleri güvenilir ve emniyetli hâle getirecek seçim kanunun çıkarılması ve Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması idi"*[171]. Kurultay'ın ilk gününde verilen takrir -önerge- ile Celal Bayar'ın işaret ettiği hususları incelemek üzere bir "*Ana Davalar Komisyonu*" oluşturuldu.

Kurultayın beş gün süren müzakereleri sırasında, çok sayıda delege söz alarak, hürriyetten, anti-demokratik kanunlardan, hükûmetin haksız icraatlarından, memurların keyfi idâresinden v.s. bol bol söz ettiler. Zaman zaman delegelerin ölçüsüz konuşmalarına getirilmek istenen tahditler, tepkiyle karşılandı. Çünkü, artık demokrasi vardı ve demokrasinin tek savunucusu olan bu partide konuşma hürriyeti engellenemezdi[172].

(169) **Menderes'in Dramı**, s.221.
(170) K.Karpat, **a.g.e.**, s. 158.
(171) O.Mete, **a.g.e.**, 5-16 (C.Bayar'ın Konuşması); Tekin Erer, **a.g.e.**, s.379-383.
(172) O.Mete, **a.g.e.**, s.27; T.Erer, **a.g.e.**, s.385-389.

Samet Ağaoğlu da ikinci gün yaptığı konuşmada; *"Bizi buraya hürriyet hasreti topladı. Şahıs idâresine, zümre hakimiyetine son vermek karan topladı. İktisadî refaha, iktisadî saadete ulaşmanın hasreti topladı"*[173] diyordu.

Kurultayda parti tüzüğü üzerine yapılan tartışmaların en önemlisi, kurucu üyelere milletvekili adayı tespit etme yetkisi veren 13. maddedir. Bu madde, taşra delegelerinin büyük tepkisine sebep oldu. Tek-parti özelliklerinden biri olarak bu tür bir tepeden inmeciliğin partinin varlık sebebi olan demokrasi prensiplerine uymayacağı, dolayısıyla bu yetkinin teşkilatlara devri istendi. Celal Bayar söz alarak, delegelerin gösterdiği tepkiyi yumuşatan orta bir yol izleyerek; merkezin tasvip ettiği memleket ve dünya meselelerine vâkıf, ufku geniş kimselere partinin ihtiyacı olduğunu söyledi. Genel merkez, vilâyetlerin göstereceği adayı kabul ederken, taşra teşkilâtlarının da merkezin adayına saygı göstermelerini sağlayacak bir şekilde madde değişikliğe uğradı[174].

Kurultay açış konuşmasında Celal Bayar'ın öne çıkardığı hususları da içine alacak şekilde hazırlanan Ana Davalar Komisyonu raporu olan "Hürriyet Misakı"[175], Kurultayın son gününde bütün delegelerce ayakta dinlendi[176]. Raporun onayını isteyen takrirde, *"Anayasaya aykırı bulunan kanun hükümlerinin kaldırılmasını istiyoruz. Bu hususta Demokrat Parti Meclis Grubu tarafından verilecek takrir kabul edilmediği takdirde Meclis Grubunu Meclis'ten çekerek milletin sinesine dönmek kararını vermeye Genel Merkezi selahiyetli kılıyoruz. Bu takrirde CHP'yi kendi kader ve mesuliyetleriyle başbaşa ve büyük hakim milletle*

(173) O.Mete, **a.g.e.**, s.21; T.Erer, **a.g.e.**, s.384.
(174) O.Mete, **a.g.e.**, s.37; T.Erer, **a.g.e.**, s.393-394.
(175) Misak'ın tam metni için bkz. **Ek-II**, Ş.Esirci, **a.g.e.**, s.39-43; T.Z. Tuna'ya **a.g.e.**, s.687-689.
(176) **Başvekillm Menderes**, s.71.

karşı karşıya bırakıyoruz"[177], deniliyordu, Kurultayın en can alıcı kararı, hiç şüphesiz Hürriyet Misakı idi. Ana Davalar Komisyonu raporunun C. Bayar'ın nutkundan fazlalığı, öne sürülen teklifleri kabul edilmediği takdirde DP'nin "*Sine-i Millet*"e dönme kararıydı. O zamana kadar halkın dışında ve üstünde oynanan siyaset, başka bir ifadeyle; iktidar oyununun ipleri, ilk defa olarak halkın eline verilmesinin ifadesiydi[178].

Kurultay, 11 Ocak günü parti yeni yönetim kadrosunun[179] seçilmesiyle sonra erdi[180]. Fakat, Kurultay'ın akisleri, siyasî çevrelerde uzun müddet devam etti. CHP ve onun yayın organları, DP'nin ilk Kurultay'ını başta olumlu karşılarken[181], Hürriyet Misakı'nın ilanından sonra, bu olumlu hava, birden bire karşı saldırı şekline dönüştü. Halkçılar, DP'nin demokrasiyi kendi menfaatlerine göre anladığını, kanun çıkarmanın yerinin Meclis olduğunu ve bu konuda Meclisin zorlanamayacağını öne sürdüler. İsmet İnönü zaten sadece Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığını, partiyi Genel Başkan vekiline bırakarak, muhâlefetin ileri sürdüğü bir hususu gerçekleştirmiştir denildi[182].

Hürriyet Misakı, hiç şüphesiz CHP'nin elinde tuttuğu demokrasi çeşmesinin vanasını gevşetmek zorunda bırakıyordu. Çünkü CHP, bilhassa Batının en güçlü devleti Amerika'nın desteğini hissettiği bir zamanda demokrasiden vazgeçemezdi. Fakat, yine de bu misaktan dolayı DP'yi yıprat-

(177) O.Mete, **a.g.e.**, s.48; T.Erer, **a.g.e.**, s.400
(178) C.Eroğlu, **a.g.e.**, s.27.
(179) DP. Genel Başkanlığına, 548 delegenin 541'inin oyuyla C.Bayar yeniden seçilirken: Emin Sazak, A.Menderes, R.Koraltan, F.Köprülü, R.Ş. İnce, F.L. Karaosmanoğlu, C.Tunca, Y.K.Tengirşek, A.Tahtakılıç, A.Oğuz, S.Ağaoğlu, E.Akaygen, C.Ramazanoğlu ve H.Direr idare heyetine seçildi. (Oy sırasına göre) O.Mete, **a.g.e.**, s.49. **Cumhuriyet, Vatan,** 11 Ocak 1947.
(180) **Vatan, Cumhuriyet,** 11 Ocak 1947 (Başyazı).
(181) **Ulus, Akşam,** 7,11 Ocak 1947 (Başyazı).
(182) **Ulus,** 12 Ocak 1947 (Başyazı), **Akşam** 28 Ocak 1947 (Başyazı), Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.238-239.

mak, vatandaş nezdinde rakibinin aykırı fikirlere sahip olanlarla irtibatlı olduğunu ileri sürerek siyasî menfaat elde etme yoluna girdi.

1946 seçimlerinden hemen sonra, DP'ye yapılan Meclisi terk edip sine-i millete dönme teklifi, Zekeriya Sertel ve Cami Baykurt gibi sol gruptan gelmişti. Aynı kararı bu defa DP kendisi için Kurultayında alıyordu. İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer önce CHP Meclis Grubunda sonra da Mecliste Türkiye'deki komünistlerin faaliyetlerini 1919'dan sonra o güne kadar özetledi[183]. 1946 seçimlerinden sonra komünistlerin DP'ye yaptığı teklifi belgelerle açıkladı[184]. Dolayısıyla, Bakan açıktan DP ile komünistlerin işbirliği içinde olduğunu imâ ediyordu. Konuşmanın hedefi DP olmakla birlikte, şahıs olarak Mareşal Fevzi Çakmak görünüyordu[185].

Bu iddialara Celal Bayar, 8 Şubatta cevap vererek, iktidarın bu tarz hareketlerle partisini itham altında tutmak ve prestijini sarsmak istediğini, komünist tehlikesini bahane ederek antidemokratik kanunların varlığını ve örfî îdârenin devamının mümkün olduğu kadar yürürlükte bırakmak niyetinde olduğunu söyledi[186].

İçişleri bakanının açıklamaları uzun bir polemik havası yarattı. Karşılıklı suçlamalar içerisinde en ilginci Hasan Âli Yücel-Kenan Öner davası oldu. Bu davanın özelliği ve ilginç yanı; iktidarın iddiası tersine eski CHP Milli Eğitim Bakanı olan H. Âli

(183) M.Toker, a.g.e., s.238-239.
(184) Konuşmanın tam metni için bkz. **Ayın Tarihi**, (Ocak 1947), sayı 158. s.10-25; **Ulus, Cumhuriyet**, 30 Ocak 1947.
(185) M. Toker, a.g.e., s.239.
(186) **Cumhuriyet, Vatan**, 9 Şubat 1947.

Yücel'in komünistlerle işbirliği ettiği, komünistleri koruduğu mahkeme kararı ile doğruluyordu[187].

5- 1947 ARA SEÇİMLERİ

1947 Şubatın ilk haftasıda yapılan köy-muhtar ve ihtiyar heyeti seçimleri iktidar-muhâlefet arası ilişkileri gerginleştiren bir başka rol oynadı[188]. DP'ye göre bu seçimler, iktidarın "zor darbesi" ile muhâlefeti köylerden atabilmek için elinden geleni yaptığı[189]; iktidara göre ise, halkı hükümete karşı isyana teşvik eden muhâlefetin varlığını ispat ettiği seçimlerdi[190].

Hadiseli ve kanlı geçen Muhtar Seçimlerinden[191] sonra Nisan ayında yapılacak olan İstanbul ara seçimlerine muhâlefetin iştirak edip etmeyeceyi siyasî çevrelerde tartışma konusu oldu. Bir yandan muhtar seçimleriyle tekrar gündeme gelen seçim güvenliği ve emniyeti hususu, diğer taraftan (DP) Birinci Kurultayında alınan bağlayıcı hükümler gözönüne alınırsa, muhâlefetin bu seçimlere iştirak etmesi beklenemezdi. Bununla beraber iktidar partisi, bu seçimleri mümkün olduğu kadarıyla dürüst bir şekilde gerçekleştirerek, muhâlefetin seçimlerde iktidarın haksızlık yaptığı yolundaki iddialarını geçersiz kılmak arzusundaydı[192]. CHP, muhâlefetin seçimlere katılmasını

(187) T.Erer, **a.g.e.**, s.426-432, 442-451.

(188) Muhtar seçimleri toplam 35.588 sandıkta yapıldı. Bu seçimlerde DP. 1.225, Bağımsızlar 1.960 ve geri kalanın tamamını CHP kazandı. **Ulus**, 1,7, 27 Mart 1947.

(189) **Cumhuriyet, Vatan,** 5 Mart 1947 (C.Bayar'ın beyanatı).

(190) **Ulus**, 5 Nisan 1947.

(191) Bu seçimlerde meydana gelen hadiseler fazla olmamasına rağmen, bunlar arasında en ilginci İçel'in Arslanköy'dekidir. İki defa yenilenen ve ikisinde de DP adayı seçimi kazanmış olmasına karşılık vali emriyle zorla CHP adayı seçtirilmek istenmiş, oy kullanmak istemeyen köylüler isyan ettikleri gerekçesiyle toplu olarak tutuklanmışlardır. Geniş bilgi için bkz. R.S.Burçak, **a.g.e.**, s.255-259; T.Erer, **a.g.e.**, s.418-419.

(192) K.Karpat, **a.g.e.**, s.162.

sağlamak amacıyla bu seçimlerin dürüst yapılacağı vaadinde bulundu[193]. Başbakan ise, bu hususta kendi mizacına uygun olarak, muhâlefetin "zorla" seçime sokulması taraftarı idi. R.Peker çıktığı Ege gezisinde; *"Siyasî partilerin vazifesi seçimlere iştirak etmektedir... Seçime iştirak etmeyen parti ve onları destekleyen gazeteler için İstiklâl Mahkemeleri'nin kanunu hâlâ mevcut olduğu"*nu hatırlattı[194].

Başbakanın bu açıktan tehditine rağmen, DP bu seçimlere katılmama kararı aldı. Gerekçe olarak 1946 seçimlerinde de aynı vaatde bulunan iktidarın dürüst davranmadığını, sözde verilen teminatların yetersiz olduğunu, seçim kanunu dahil olmak üzere anti-demokratik kanunlar rejime uygun hâle getirilmediği müddetçe yapılacak hiçbir seçime DP'nin girmeyeceyi belirtildi[195].

DP'nin bu ara seçimlere girmemesi, gerekçede yer alan hususların ötesinde politik bazı endişelerden kaynaklanmaktaydı. 1946 Genel Seçimleri gözönüne alınırsa İstanbul'da muhâlefetin elde ettiği başarının, -geçen sürede daha da güçlenmiş olan- DP lehine bitmesi bekleniyordu. Halbuki DP'nin endişeleri, gerçekten iktidar sözünde durur, seçimler dürüst geçerse, ötedenberi sık sık tekrarladığı iktidar baskısı ve yanlılığı iddiası vatandaş nezlinde değerini kaybedebilirdi. Ve bu durumda, bu seçimler ölçü alınarak seçimlerin bağımsız mahkemeler tarafından denetlenmesi meselesi iktidarca gereksiz olduğu ileri sürülebilirdi[196].

Nihayet, 6 Nisan'da yapılan İstanbul ara seçimlerine CHP tek

(193) **Ulus**, 23-30 Mart 1947.
(194) **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1947 (**R.Peker**'in Manisa konuşmasından).
(195) **Vatan**, 3,4 Nisan 1947.
(196) **Akşam**, 3 Nisan 1947 (Başyazı).

başına katıldı ve üyeliklerin tamamını kazandı. Tabii olarak oya katılma oranı çok düşüktü[197].

6- SEÇİMLERLE ORTAYA ÇIKAN PARTİLER ARASINDAKİ FARK

1946 yılından sonra üst üste yapılan seçimler, dahili siyasî hayatta geçmişe nazaran umulmadık bir canlılık getirirken, bu seçimler sonunda politik tansiyon sürekli yüksek kaldı. Demokrasiye geçiş kararından sonra, partiler arası ilişkiler ekseriya seçim kampanyalarında işlenen konular yüzünden gerginleşti. Yine bu seçimlerle ortaya çıkan bir husus, iki büyük parti arasındaki bariz farklardı. En önemli fark, hiç şüphesiz vatandaşa ulaşma metodlarıydı.

DP, bir yandan Meclisteki iktidar partisi ile kıyasıya mücadele verirken, diğer yandan bütün kadrosu ile her vesile ile vatandaşın ayağına gidip, memleket meselelerinden, hükümet icraatlarından, ortak dertlerden ve demokratik haklardan bahsediyordu. Buna karşılık CHP ise, genellikle Halkevlerinde toplantılar düzenliyor, çeşitli meslek gruplarıyla temas kurarak ikinci dereceden vatandaşa ulaşabiliyordu. Yani CHP, hâlâ doğrudan vatandaşla temas etmekten çekiniyor, dolayısıyla tarihî vesayetinden taviz vermek istemiyordu[198]. Yeni bir düzene memlekette kapı açan CHP, kendisini bu düzenin gereklerinden uzak tutuyordu. Ve halkın partisi olmaktan çok elit bir grubun partisi olmaya devam ediyordu. Bunu açık olarak şu örnekte görmek mümkündür. Seçimler dolayısıyla parti merkezinin verdiği direktif ile taşrada parti propagandası yapması istenen CHP'li bir milletvekili: *"Bütün hayatımda hep devrimi ve Şefleri-*

(197) **Cumhuriyet, Vatan, Ulus,** 7 Nisan 1947, **Ayın Tarihi.** Nu: 161 (Nisan 1947) s.2.
(198) C.Eroğlu, **a.g.e.,** s.29; K.Karpat, **a.g.e.,** s.350.

mi düşündüm. Bana şimdi git halktan oy iste demek, beni satlığa çıkarmak demek değil midir?"[199] diyordu.

1945'ten sonra gelişen olaylar şunu gösteriyordu ki, Türkiye'de CHP tarafından sahneye konan demokrasi oyunu, yönetmenin kontrolünden yavaş yavaş kurtularak, baş oyuncusunun isteğine uygun hâle gelmekteydi[200]. İşte bir yerde CHP'nin muhâlefete karşı gösterdiği öfke bu yüzdendir. CHP içinde azımsanmayacak oranda bulunan, başta Peker olmak üzere, aşırılar (müfritler); zaman ve fırsatını yakaladığı an kontrolünden çıkan oyuna son vermek rejim için daha hayırlı kabul edilmekteydi.

Aslında bu fırsat, DP Birinci Kurultayı sonunda "sine-i millete dönme" meselesi ortaya çıkınca belirmişti. CHP, muhâlefet mitinglerini bu karar zemin hazırlamak olarak anlıyordu. DP'ye genel seçimler sonuda sine-i millete dönme teklifi komünistlerden geldiğine göre muhâlefetin onlarla işbirliği içinde olduğu açıktı. Rejim için meşrû kabul edilmeyen komünist faaliyetler ve düşünceleri meşrû bir parti tarafından gerçekleştirilmek isteniyordu. CHP mantığına göre bu durumda muhâlefetin de gayrî meşrû sayılmamasına sebep yoktu[201].

Fakat CHP'nin bu fırsatı değerlendirmesini, tekrar tek partili

(199) F. Ahmet Barutcu, hatıralarında; Bir başka CHP'li milletvekili 'Çanakkale Milletvekili (Ziya Cevher) ise; "Milli Korunma Kanun ve Varlık Vergisi'ni kabul eden bu Meclis, büyük sorumluluk taşımaktadır. Değişikliğe meydan verecek ve özellikle seçim bölgesi halkından olmayan milletvekillerini güç duruma düşürecek ihtimallere meydan vermeyelim" diyebilmiştir. **a.g.e.**, s.277.

(200) C.Eroğlu, **a.g.e.**, s.30.

(201) **Ulus**, 13, 15 Nisan 1947. Aynı günlerde **Cumhuriyet** gazetesinde CHP'nin bazı tertipler peşinde olduğu yazılmakta idi. Yazıda, DP seçimlere katılmamaya ve Meclisten çekilmeye karkışırsa, CHP içinde hızlıleşmeye giderek muhafazakâr, sosyalist, milliyetçi ve mutedil grupların ayn ayn partilerde toplanması sağlanacaktır denilliyordu. **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1947 (Başyazı).

düzene dönülmesini engelleyen en önemli sebep, kanaatimizce bu dönemde Rusya karşısında olması arzu edilen Amerikan desteğinin belirginleşmiş olması idi. Çünkü, Türk dış politikasını yakından ilgilendiren ve büyük ölçüde rahatlatan Truman Doktrin'i, Amerikan Başkanı H. Truman tarafından ABD Kongresi'nde açıklanıyordu[202]. Böyle olumlu bir gelişmenin doğduğu bir zamanda dahali rejimi daha otoriter bir yapıya oturtmak yerine demokratik gelişmeyi hızlandırmak gereği görünüyordu. Nitekim de öyle oldu.

7- 12 TEMMUZ BEYANNÂMESİ

İktidar-muhâlefet ilişkilerindeki gerginliğin doruk noktasına ulaştığı son olaylar[203], rejim için tehlikeli neticilerin olabileceği ihtimalini beraberinde getiriyordu. Çünkü partiler arası siyasî çekişmelerin tabandaki yansıması daha ürkütücü boyutlarda cereyan etmekte idi. Partiler arası ilk arabuluculuk teşebbüsü iş adamlarından Vehbi Koç[204] ve Üzeyir Avunduk'tan gelmesine rağmen, bir netice sağlanamadı[205]. Ancak, İngiliz Avam Kamarası'nın daveti üzerine TBMM'den bir grup milletvekili arasında bulunan Nihat Erim ve Fuat Köprülü arasında Londra'da başlayan dostluk, dönüşte de devam etti[206]. İki parti uzun müddet bu kanaldan diyaloğa girebilmiştir. Bir başka teşebbüs de eski Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Menteşe'den

(202) ABD Başkanı H. Truman'ın 12 Mart 1947 tarihli konuşmasının tam metni için bkz. Henry T. Nash. **American Foreign Policy**, The Dorsey Press, Ontario 1973. s.215-219.

(203) Bunlar arasında, Örfî İdarenin tekrar uzatılması. **Cumhuriyet,** 29 Mayıs 1947, Menderes'in İzmir konuşması üzerine Meclis soruşturması istenmesi, **Cumhuriyet** 10 Mayıs 1947. Muhtar Seçimleri hakkındaki kanun değişikliği girişimine muhâlefetin tepkisi için bkz. **T.B.M.M. T.D., Dönem 8.** cilt 5. s.115.

(204) Vehbi Koç bu girişiminden önce Amerika'yı görmüş ve Amerika'nın devletten devlete yardımlarını özel sektör eliyle gerçekleştiğini biliyordu. Dolayısıyla A.B.D. ile ilişkilerinin gelişmesi için öncelikle ülkede siyasî istikrar gerekiyordu. M.Toker, **a.g.e.**, s.256.

(205) Müstakil Demokratlar Grubu(Haz.) **Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler,** 1949. s.10.

(206) **Aynı eser,** s.11-12.

geldi. Menteşe'nin yayınlanan açık mektubunda, mevcut gerginliğe bir son vermesi için İsmet İnönü'yü vazifeye davet ediyordu[207].

İnönü'nün partisinden bazılarınca da hoş karşılanmayan partiler üstü girişimleri hem iç, hem de dış gelişmeler açısından zarurî idi[208]. Bu gelişmeler paralelinde İnönü, Haziran ayının ilk haftasında gerçekleşen Peker-Bayar görüşmesinin devamı niteliğindeki bir dizi özel görüşmeyi her iki liderle ayrı ayrı yaptı[209]. Bu görüşmelerde Bayar hükûmetin muhâlefet üzerindeki baskılarından şikâyet ederek, devlet imkânlarından partilerin eşit şartlarda istifade etmesi talebinde bulundu. Bayar, ayrıca CHP'nin demokratları kendileriyle eşit görüyorsa hükümetin bunu bir beyanname ile kamuoyuna açıklamasını istedi. İnönü, Bayar'la yaptığı son görüşmede "elinden geleni" yapacağı vaadinde bulundu[210]. Bu görüşmeler zincirinde İnönü-Bayar diyaloğu müsbet yönde gelişirken, Peker-Bayar görüşmeleri sonrası şiddetli suçlamalar devam etti[211].

İnönü, hükûmet ve muhâlefetin liderlerini defalarca dinlediği görüşmeler sonunda, bu görüşmelerin muhtevası niteliğindeki beyannamesini 11 Temmuz akşamı radyodan okudu. Beyannâme basında bir gün sonra yayınlandığı için, siyaset tarihimizde 12 Temmuz Beyannâmesi olarak bilinmektedir[212]. Bu

(207) Mektubun tam metni için bkz. **Cumhuriyet,** 24, 25 Şubat 1947.

(208) Truman Doktri'nin A.B.D. Kongresinden güçlükle de olsa geçmesinden sonra Associated Press muhabirine bir demeç veren İnönü, "Bu yardımların Türkiye ile Amerika arasındaki sıkı münasebetlerin kurulması, demokrasinin Türkiye'de sağlam yerleşmesine yardım edeceğini" söylemiştir. **Ulus,** 12-13 Mayıs 1947.

(209) Bu görüşmeler için bkz. Toker, **a.g.e.,** s.258-263; Müstakil Demokratlar, **a.g.e.,** s.12-17. **Vatan,** 18-25 Haziran 1947.

(210) **Vatan,** 28-29 Haziran 1947.

(211) **Ulus,** 2 Temmuz 1947; **Vatan.** 8 Temmuz 1947.

(212) Beyannamenin tam metni için bkz. **Ek-III. Ulus, Cumhuriyet, Vatan.,** 12 Temmuz 1947, **Ayın Tarihi.** Nu: 163. (Temmuz 1947) s.14-17; T.Z. Tunaya, **a.g.e.,** s.688-689.

beyannamenin en önemli yanı, muhâlefet partisinin parti olarak eşitliğinin CHP tarafından tanındığını gösteren bir belge oluşudur[213].

8- 12 TEMMUZ BEYANNÂMESİ ve İKTİDAR PARTİSİ

12 Temmuz Beyannâmesi neticeleri itibarıyla bir yandan iktidar-muhâlefet ilişkilerine yeni bir çehre kazandırırken, diğer yandan da hem CHP've hem de DP içinde -parti içi- muhâlefetin doğuşuna vesile olmuştur. Beyannamenin CHP yönünden görünen tesiri Recep Peker Hükûmeti'nin sonunu getirirken, DP'de ise parti-içi tartışma, parçalanmaya kadar giderek yeni bir partinin, Millet Partisi'nin siyasî hayata çıkmasına sebep olmuştur.

a- İnönü-Peker Anlaşmazlığı

İnönü, 12 Temmuz Beyannamesi ile hükûmetin baskı yaptığı ve taraf tuttuğu şeklindeki muhâlefet iddialarını dolaylı olarak desteklemiş görünüyordu. Bunun başka bir manası İnönü artık Recep Peker'in görevde kalmasını istemiyor demekti. Fakat Peker, anayasa hükümlerine dayanarak iktidarını devam ettirmekte ısrarlı idi[214]. Bu tavrını çekinmeden ortaya koyarak, İnönü'nün Meclisi fesh etme yetkisinin olmadığını söyledi[215]. Zaten R.Peker'in bu beyannameden anladığı, iki parti arasındaki çekişmeleri yatıştırmak ve vazifelerin anlayışla yerine getirilmesi için iki partiye verilmiş bir örgüttü. Hiçbir vakit hükûmetin va-

(213) K.Karpat, a.g.e., s.149.

(214) 1924 Anayasasına göre, Başbakanı Cumhurbaşkanı atamasına rağmen, Başbakan ve kabinesi yalnız TBMM'ne karşı sorumluydu. Cumhurbaşkanı'nın Meclis'i fesh etme yetkisi yoktu. Suna Kili, **Türk Anayasaları**, Tekin Yay. İstanbul 1982. 2. Baskı. S.42 (1924 Anayasası md: 7).

(215) Peker, "Mecliste kendini destekleyecek üyelerin Meclisin kendi kendini fesh ettirme girişimine karşı geleceklerini" söylüyordu. **Ulus**, 3-4 Aralık 1947.

zifelerini ve Anayasa gereğince Meclis'e karşı sorumluluğunu değiştirebilecek mahiyette bir belge değildi[216].

Aslında İnönü-Peker anlaşmazlığının temelleri CHP'nin tarihi kadar eskidir. Peker, CHP içerisinde özellikle Atatürk devrinde şahsiyeti ve çalışkanlığı ile kısa zamanda sivrilmiş, doktriner yönüyle de CHP'nin ilkelerinin tasnifinde etkili bir şahıstı[217].

Atatürk'ün ölümünden sonra partide ikinci plâna bırakılanlar arasında Peker de bulunuyordu. Peker zaman zaman geçmiş hükümetleri ve icraatlarını özellikle muhâlefete karşı sert davranılmadığından eleştirmekte idi. Peker, demokratik hayatın gereğine inanmış olmasına rağmen, Türkiye'de siyasî ortamın henüz demokrasiye geçilmesine hazır olmadığı düşüncesindeydi[218]. Başbakanlığı döneminde beklenildiği gibi muhâlefetin susturulması tam gerçekleşmemiş hatta siyasî tansiyon yükselmiştir. Peker, şahsiyatinin vesayete müsaade etmeyeceği, hükümet işlerinde İnönü'nün müdahale etmesini bile kabul etmeyeceği biliniyordu[219]. İnönü ise, Peker'in karakteri dolayısıyla muhâlefetle olan ilişkilerde doğması beklenen anlaşmazlıkta araya girerek hükûmet icraatlarını vesayet altına alabilmeyi düşünmüş olabilir. Fakat, Recep Peker, müdahalelere tahammülü olmayan biri olarak İnönü'den gelen bu tarz (12 Temmuz Beyannamesi gibi) teşebbüslere tepki göstermesi tabii idi[220].

(216) **Ulus**, 4 aralık 1947 (Peker'in CHP 7. Kurultay nutkundan).
(217) F. Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.201.
(218) F.Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.200.
(219) S. Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.118-119.
(220) S. Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.119.

b- Recep Peker Kabinesi'nin Sonu

Recep Peker, bu derecedeki ilk ve son görevi olan başbakanlığa atandıktan sonra parti içindeki durumunu güçlendirmek için yoğun bir gayret sarfetti[221]. En büyük grubu oluşturan ve aşırılardan destek gören Peker'in karşısında, (bizzat İnönü'nün Peker karşısında bir kuvvet dengesi olması amacıyla desteklediği) -mutedil-ler grubu da bulunmaktaydı[222]. 1943 ve 1946 genel seçimlerinde partiye giren ve çoğunluğu genç -yeni neslin aydınları- olan bu grubun lideri pozisyonunda Nihat Erim görünüyordu[223]. Parti Meclis gruplarında Peker Hükümeti'nin yanlış icraatları (7 Eylül Kararları gibi) bu grupça eleştirilmekteydi[224]. Arkasından 12 Temmuz Beyannâmesi ile doğan İnönü-Peker sürtüşmesinde yine etkili olan bu gruptu[225].

Recep Peker'e karşı yürütülen eleştirilerin büyük çoğunluğu elbetteki muhâlefetten gelmekteydi. DP kurucuları 12 Temmuz Beyannamesini -hükûmetin yanlılığının kabul edilmiş olmasından- olumlu bir adım olarak ilan ederken, yanlılığı ispatlanmış olan Peker'in istifasını istiyorlardı[226].

Bir yandan muhâlefetin, diğer yandan kendi partisi içinden milletvekilinin eleştirilerine maruz kalan Peker, 26 Ağustosta yapılan parti grup toplantısında, partisinden hükümetine güven

(221) F. Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.200.
(222) H.Uran, "Başbakanlıktan Recep Peker Nasıl Çekildi?" **Dünya**, 17 Kasım 1958.
(223) H.Uran, **a.g.m.**, **Dünya** 17 Kasım 1958; M.Toker, a.g.e., s.291; F.Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.119
(224) H.Uran, **a.g.m.**, **Dünya** 17 Kasım 1958.
(225) **Ulus**, 31 Temmuz 1947 (Başyazı).
(226) Vatan, 5-6 Ekim 1947 (Bayar'ın Erzurum konuşması) **Kuvvet**, 12, 17 Temmuz 1947 (F.Köprülü'nün görüşleri) F.Köprülü ayrıca bir beyanatında: "Tarih, Peker kabinesinin istifasını, bu kabinenin ilk ve son hizmeti olarak kaydedecektir" diyordu. **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1947.

oyu istedi. 35 kişi[227] nin güvensizliğini belirttiği oylamada Peker güvenoyu almasına rağmen, bu netice CHP tarihinde görülmemiş boyutta bir orandı[228]. Bu sonuç karşısında (başka bir CHP'li yerine) hükûmetinde anlaşamadığı bazı bakanları değiştirmek yoluna gitti. Değişiklik yetkisi için tekrar başvurduğu parti grubunda olumsuz oylarını sayısı 47'ye çıktı[229].

5 Eylül Meclis çalışmalarına başladığı gün Peker Hükümeti'nde yapılan değişiklikler açıklandı[230]. Üç gün sonra ise, Recep Peker'in istifâ ettiği haberi siyasî çevrelerde şaşkınlık yarattı[231]. Gerekçe sağlık sebebiydi, ama kimse buna inanmıyordu. Recep Peker de yıl sonuna doğru istifâsının sebebini açıklıyordu[232]. Gerçek sebebin ne olduğu tam bilinmemekle beraber, farklı yorumlar yapılmıştır[233].

Recep Peker'in istifâsı hem CHP'de, hem muhâlefette ve hem de demokrasi taraftarı pek çok kimsede belirli bir ferahlık yarattı[234]. Yeni Kabineyi kurmakla görevlendirilen Hasan Saka oldu[235]. Hasan Saka'nın yaptığı ilk olumlu icraat hazırlanan hükûmet programını Meclis'e sunmadan önce muhâlefet partisine vererek, iktidar-muhâlefet ilişkilerini yumuşatmak istemesidir. Muhâlefet program üzerinde, müphem, müstereddit, vuzuh-

(227) **Ulus, Cumhuriyet, Vatan,** 27 Ağustas 1947. Aslında oylamada 34 kişi güvensizlik belirtmiş, oylamaya katılamayan M.Şevket Esendal ile 35 kişi olmuştur.
(228) Bu 35 kişi homojen bir grup değildi. Geniş bilgi için bkz. M.Toker, **a.g.e.**, s.286-287; F.Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.201.
(229) M.Toker, **a.g.e.**, s.293.
(230) **Cumhuriyet, Vatan, Ulus,** 6 Eylül 1947.
(231) **Ulus, Cumhuriyet, Vatan,** 10 Eylül 1947.
(232) **Cumhuriyet** 4 Aralık 1947.
(233) Asım Us, **a.g.e.**, s.716.
(234) C.Eroğlu, **a.g.e.**, s.36.
(235) H.Saka kabinesinin tam listesi ve hükümet programı için bkz. Kazım Öztürk. Türkiye Cumhuriyet Hükümetleri, s.313-321. Hasan Saka'nın kişiliği ve icraatları için bkz. F. Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.206-209; **Ulus, Cumhuriyet,** 11 Eylül 1947.

tan mahrum ifadeleriyle "bir programsızlık örneği" şeklinde eleştiride bulundu[238]. H.Saka Hükûmeti muhâlefetin olumsuz oyuna rağmen güven oyu aldı[237].

İsmet İnönü yeni hükûmetin kuruluşundan iki gün sonra CHP'den iki, DP'den bir temsilciyle beraber, Doğu illerini kapsayan yurt gezisine çıktı[238]. İnönü gezisi boyunca iki parti eşitliğinden, görevlilerin tarafsız olması gereğinden bahsetti[239]. Hatta bazı DP teşkilatları bu gezi süresince ziyaret edilerek sohbet edildi. Bu gezi, Peker Hükûmeti'nin istifasından sonra kavuşulan huzur ortamında vatandaşlarca da memnunlukla karşılandı. Çok partili hayatta ilk balayı bu vesile ile gerekleşiyordu[240]. İnönü bu son gezi ile muhâlefetin temel iddialarından birini geçersiz kılmış, bir nebze de olsa partiler üstü bir görüntü vermiştir.

Bu ortamdan en fazla istifâde eden hiç şüphesiz CHP idi. Demokratlar, Peker Hükûmeti'nden kurtulmanın getirmiş olduğu rahatlık içinde aktif mücadele güçlerinden epey şey kaybetti. Bu durum, DP içinde kazanların kaynamaya başlaması demekti[241]. Çünkü şiddetleri bir politik kavga ve baskı altında bulunan demokratlar şahsî fikir ayrılıklarını ve menfaatlerini bir kenara

(236) **Vatan**, 14 Eylül 1947.
(237) **Cumhuriyet, Vatan,** 14 Eylül 1947.
(238) İnönü bu gezisinde beraberinde CHP'den Nihat Erim ve T.Fikret Sıla. DP'den Nuri Özsan'ı aldı. **Cumhuriyet,** 14 Eylül 1947.
(239) Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.36.
(240) İnönü'nün bu gezi sonunda Ankara'ya dönüşünde karşılayanlar arasında DP'liler de vardı. Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.36.
(241) Sonradan DP'den ayrılanlarca yayınlanan bir broşürde iddia edildiğine göre İnönü, doğu gezisinde Nuri Özsana partiler arası ilişkilerin iyici yumuşatılması için muhalif partiden (yani DP'den) bazı kişilerin (Kenan Öner, Yusuf Kemal Tengirşek, Ahmet Tahtakılıç, Sadık Aldoğan'ların atılması ile mümkün olabileceğini hissettirmişti. Müstakil Demokratlar Grubu. **a.g.e.**, s.23-24

iterek homojen bir yapı görünümü içinde kalabilmişlerdi. CHP'de görülen değişikliklere rağmen asıl politik çizgi, yakında gerçekleşecek büyük kurultayda belirlenecekti.

c- C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı

Recep Peker Hükûmeti'nin istifâsı ve yerine Başbakanlığa atanan Hasan Saka'nın göreve gelişi dahili siyasî hayatta huzur ve ferahlık getirdi[242]. Bunda uysal tabiatlı, temkinli ve demokrasiye inanmış olan Hasan Saka'nın etkisi yanında, 12 Temmuz Beyannâmesi'yle düşen siyasî tansiyon ve beyannâme sonrasında tek-parti döneminin bütün özelliklerini şahsında ve icraatlarında taşıyan Recep Peker'in görevi bırakması da etkili olmuştu. 12 Temmuz Beyannâmesi'yle gün ışığına çıkan İnönü-Peker anlaşmazlığı veya aşırılar-ılımlılar çatışmasının yaklaşan büyük kurultayda daha şiddetli cereyan etmesi beklenmekteydi[243].

CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 17 Kasım 1947'de 782 delegenin iştirâkı ile[244] Ankara'da toplandı[245]. Kurultay öncesi yapılan hazırlıklar[246] içerisinde en mühim mesele, bu kurultayda tekrar görüşülecek olan parti program ve nizamnâmesiyle alâkalı idi. Mevcut anlaşmazlıklar içerisinde iki farklı gruba bölünün CHP'nin, bünye olarak bu kurultay ile iki senedir denen-

(242) F.Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.206.
(243) F.Köprülü, "CHP'den Bir Zihniyet Değişikliği Olacak mıydı?". Kudret, 9 Aralık 1947.
(244) F.Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.210; T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.576; Delegelerin 400'ü hâlen Mecliste milletvekilidir.
(245) **Ulus, Cumhuriyet, Vatan,** 17, 18 Kasım 1947.
(246) DP I. Kurultayından sonra CHP Yönetim Kurulu, Ocak 1947'de toplanarak Kasım 1947 Kurultayında sunulacak program ve nizamname değişikliğine ait rapor sunması için bir komisyon teşkil edilmişti. **Ulus, Vatan,** 16, 27 Ocak 1947; **Akşam,** 29 Ocak 1947.

mekte olan çok partili hayata katılıp katılamayacağı söz konusu idi. Demokrasiyi bir sistem olarak zamanın şartları içerisinde memleketin kapısını açan CHP'ye nazaran DP, program ve temel fikirleri ile kendisinden pek farklı yanı olmamasına rağmen, gerek pratikte uyguladığı siyaset, usuller ve teşkilât yapısı, gerekse savunduğu menfaatler bakımından bir siyasî parti hüviyetine daha fazla sahipti[247]. Ve demokrasiyi gerçekleştirmek iddiası ile ileri sürdüğü kesin ve yakın hedefler onlara bu yönde canlılık ve önderlik kazandırıyordu.

Buna karşılık CHP'nin programı ise eklektik bir anayasa idi[248]. Yani 1924 Anayasası'nın temel fikirleri parti programında yer almış ve bütün sosyal grupları memnun edebilmek için hazırlanmıştı. 1947 sonunda ortada olan gerçek, yeni siyasî cereyanları da temsil eden DP, kamuoyunun büyük desteğine sahipti. CHP eğer bu özelliği ile iktidarını korumaya şu veya bu yolla devam etmeye çalışırsa, tarihî görevini tamamlamış[249] bir parti olarak siyasî hayattan silinip gidebilirdi. İşte, başta İ. İnönü'nün de endişesi buydu[250]. Bu kurultayda beklenen ümit, CHP'nin bir siyasî parti olarak yeni düzenle uyumlu olabilecek bir yapı ile çıkmasıydı[251].

Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İ. İnönü Kurultay açış nutkunda, idare mekanizmasının tarafsızlığının gereği

(247) K.Karpat, **a.g.e.**, s.179.
(248) K.Karpat, **a.g.e.**, s.178.
(249) Türkiye'de siyasî partiler esas itibarıyla tek bir temel fikre - Jön Türkler devrinde Meşrutiyet, 1920-1923 arasında millî bağımsızlık - dayanarak meydana gelmişler ve ana fikrî gerçekleştirdikten sonra, ideolojilerini siyasî gerçeklere ve günün gerçeklerine göre ayarlayarak iktidarda kalmışlardır. Genellikle bu çeşit partiler ilk ciddi kriz karşısında ortadan kalkarlar. K.Karpat, **a.g.e.**, s.179 (Dipnot 32).
(250) İnönü'ye göre, CHP yeni şartlara göre bünyesinde bazı değişikliğe gitmeseydi belki daha geç iktidardan düşebilirdi, ama mutlaka düşerdi ve dünya başına yıkılarak düşerdi. M. Toker, **a.g.e.**, s.300.
(251) H.Cahit Yalçın, "Kurultay'a Giderken", **Tanin**, 13 Aralık 1947.

üzerinde durarak: *"Kanunî siyasî partilere karşı idârenin eşit bir surette tarafsız olmasını siyasî emniyetin başlıca tedbiri sayıyorum..."* derken bu kurultayın karara bağlanmasını istediği hususları da sıralıyordu[252]. Bunlar, Parti Başkanı'nın Cumhurbaşkanlığı vazifesi devam ettiği sürece kurultayın seçeceği bir kişinin bütün yetkiler ile parti genel başkanlığı yapması, halkevlerinin siyasî partilerin ortaklaşa kullanabileceği bir müessese hâline getirilmesi, basın hürriyeti, polis kanunu, seçim kanunu, memur kanunu ve mahkeme teşkilatı meselelerine ait bütün kanunî ve idarî tedbirlerin alınması idi.

C.H.P. tarihinin en uzun (19 gün) süren yedinci Kurultay çalışmaları 4 Aralıkta[253] son bulduğu zaman, parti program ve nizamnamesinde eskisine nazaran bünyevî bir değişikliği gerçekleştiği görülmekteydi[254]. Yeniden tanzim edilen parti programı Anayasada yer alan altı ilke üzerine kurulmuştu. Millet, iktidarın menşei, TBMM de bu iktidarı millet adına kullanan organ şeklinde tarif edilirken, düşünce, söz, basın, siyasî parti ve sendika kurma hürriyeti, ferdin ve toplumun serbestçe gelişmesi için zarurî şart olarak kabul edildi. Devletçilik ve özel teşebbüs karşısındaki durum ise devletin, ekonomik meselelerde tarafsız ve düzenleyici olması gerektiği benimsendi[255].

Kurultayın parti nizamnamesinde yaptığı değişiklikler kayda değer nitelikte idi. Bunlardan en önemlisi hiç kuşkasız idarî amirlerle alâkalı olanlardır. Bundan böyle illerde CHP başkanlığı yap-

(252) İnönü'nün açış konuşmasının tam metni için bkz. **Ulus**, 18 Kasım 1947; F. Giritlioğlu, a.g.e., s.433-436.
(253) **Ulus, Cumhuriyet, Vatan, Tanin**, 5 Aralık 1947.
(254) CHP 1947 parti programı hakkında geniş bilgi için bkz. **Türkiye'de Siyasi Dernekler II**, Ankara 1950. s.44-59; T.Z. Tunaya, a.g.e., s.583-596.
(255) T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.576; K.Karpat. **a.g.e.**, s.181.

makta olan valilerin bu vazifeleri il kongrelerince seçilen kişilere bırakıldı. Parti merkez teşkilatında ise, Parti Genel Başkanı Cumhurbaşkanı seçildiği takdirde bu vazife üzerinde bulunduğu müddetçe Genel Başkanlığın bütün yetki ve surumluluğu Genel Başkan vekiline ait olacaktı. Genel Başkan ve vekili için milletvekili olma mecburiyeti yoktu ve bu kişiler her iki yılda bir toplanacak Kurultaylarca seçilecekti. Diğer bir husus, daha önce parti üst kademesiyle yakın ilişkide bulunan kimselerce idâre olunan parti, artık 40 kişilik Parti Divanı marifeti ile yönetilecekti. Parti Divanı'nın işlerini yürütecek Umumi İdare Heyeti on beş kişiden oluşacak ve kırk kişinin içinden gizli oyla seçilecekti. Eskiden Genel Başkandan sonra partinin en yetkili konumu olan Genel Sekreterlik müessesesi, sadece partinin yazışmalarını yapacaktı ve Genel Sekreter, Umumi İdare Hey'etin içinden seçilecekti. Milletvekilliği adaylarının tespiti, illerin %70, Merkezin %30 oranıyla yapılması prensibi getirildi[256]. Netice itibarıyla bu Kurultay ile bünyevi bir değişiklik içine giren CHP, tek partilikten demokratik bir unsur hâline gelme teşebbüsüne hukuken girmiştir. Yani parti çok partili rejime intibak kararına varmıştır[257].

CHP Yedinci Kurultay'ında benimsenen diğer hususlar ise, 1945'te kabul edilen Toprak Kanunu'nun 17. maddesinin kaldırılması[258], Köy Enstitülerinde pratik dersler yanında kültür derslerine de ağırlık verilmesi ve Halkevlerinin bütün siyasî parti ve kişilerin ortaklaşa faydalanabileceği kültür müessesesi hâline getirilmesi idi[259].

---

(256) CHP yeni nizamname ile parti örgütlenmesinde aşağıdan yukarı idare prensibine kavuştu. **CHP'de 25 Yıl.** Ankara 1948. s.30; F. Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.211.

(257) T.Z. Tunaya, **a.g.e.**, s.575; K.Karpat, **a.g.e.**, s.182.

(258) **Vatan**, 2,16 Aralık 1947.

(259) **Ulus**, 30 Kasım, 9 Aralık 1947; Hilmi Uran, "Tek Partiden Demokrasiye" **Dünya**, 18

Yedinci Kurultay'ın dikkati çeken bir diğer yönüde, İnönü-Peker anlaşmazlığının veya çatışmasının sonuçlanmış olmasıydı. İnönü, tekrar parti Genel Başkanı seçilirken aday olmadığı hâlde Peker'e 25 oy çıktı. Peker ise Genel Başkanlık görevine değil en az onun kadar önemli olan Genel Başkan Vekilliğine ağırlığını koymak istedi. Fakat gizli yapılan oylama neticesinde Hilmi Uran'a karşı 328'e 159 oyla kaybetti[260]. Bu bir yerde, parti içindeki aşırıların sayıca ifadesi idi ama, tam sayı olması elbetteki beklenemezdi. Çünkü, pek çok delege Peker taraftarı olmasına rağmen burada İnönü'nün ortaya koyduğu tavır önemliydi.

Peker, Kurultay'da yaptığı konuşmada İnönü'ye karşı olmadığını, fakat 12 Temmuz Beyannamesi ile olan yüksek hakemlik gibi bir anlayışa karşı olduğunu, esas hakemin Devlet Başkanlığı'nın değil millet olduğu söylemişti[261]. Peker girdiği seçimle parti içerisindeki otoritesi kaybolurken, Kurultay sonunda Nihat Erim, **Ulus**'ta Peker'e karşı şiddetli hücumlarda bulunarak Genel Başkan'a karşı olmanın hesabını soruyordu[262]. CHP içerisinde Kurultay öncesi var olan Pekercilik (daha kurultay çalışmalarına başlanmadan en güçlü destekcisi olan F.Rıfkı Atay'ın istifası ile) Kurultay sonunda tasfiye edilerek bir anlamda elemine oldu[263].

DP sözcüleri CHP Kurultayı hakkında değişiklikleri olumlu adım olarak gördüklerini, fakat zihniyetin değiştiğine ina-

---

Kasım 1958; Kurultay hakkında geniş bilgi için bkz. CHP **Yedinci Kurultayı Tutanağı**, Ankara 1948, F.Giritlioğlu a.g.e., s.215.

(260) **Ulus**, 3-5 Aralık 1947.

(261) **Ulus, Cumhuriyet**, 4 Aralık 1947; Asım Us. **a.g.e.**, s.724.

(262) Nihat Erim, "Bay Peker ve Meselesi" **Ulus**, 4, 5, 6,7 Aralık 1947.

(263) Asım Us, **a.g.e.**, s.721.

nabilmek için iktidarın demokratik kanunlar, idarî tarafsızlık, devlet imkanlarından eşit ölçüde istifade imkânları... gibi müşahhas örneklerin gösterilmesini; iki vazifede birden bulunan Devlet Başkanı'nın durumunun bir Anayasa buhranı doğurduğunu belirttiler[264].

CHP bu Kurultay'da yönetimin takındığı liberal tavır sayesinde parçalanmaktan kurtuldu[265] ama, 12 Temmuz Beyannâmesi ile muhâlefet partisinde ortaya çıkan fikir ayrılıkları -DP'nin muhâlefette oluşundan dolayı- parçalanmayı beraberinde getirdi.

9- 12 TEMMUZ BEYANNÂMESİ'NİN MUHÂLEFET PARTİSİ'NDE YARATTIĞI SONUÇLAR

DP'de ilk ciddi anlaşmazlık "sine-i millete" dönme hadisesiyle ortaya çıkmış olmasına rağmen, iktidar karşısında hiçbir siyasî teminata sahip olunmadığı için bu durum bir türlü gerçekleşmedi. Bu ise, DP yöneticilerine karşı parti içinden gelen bir hoşnutsuzluğu doğurdu.

Muhâlefet partilerinin varlığını teminat altına alan 12 Temmuz Beyannâmesi, bir yandan iktidar partisinde şiddetli çatışmalara sebebiyet verirken, diğer yandan muhâlefet partisinde buna benzer gelişmelerin kaynağı oldu. Her iki partide de beyannâme aleyhinde ve lehinde olanlar üst yöneticileri zorladı. CHP son kurultay ile parti içi meselelerini sonuca bağlarken, DP'de bil-

(264) **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1957 (C.Bayar'ın Beyanatı); F.Köprülü, "CHP'de Bir Zihniyet Değişikliği Olacak mıdır?". **Kudret**, 9 Aralık 1947; Samet Ağaoğlu, "Devlet Başkanlığının Hukuki Mahiyeti ve Bugünkü Vaziyet", **Kudret**, 14 Aralık 1947.
(265) K.Karpat, **a.g.e.**, s.182.

hassa CHP Kurultayından sonra beliren çatışmalar parçalanmaya kadar gitti.

a- DP'de Anlaşmazlık

DP'nin parçalanma sürecini hazırlayan son olaylardan biri, İnönü'nün doğu vilâyetlerine yaptığı geziydi. İnönü, bu gezisinde parti farkı gözetmeksizin çeşitli temaslarda bulunmuş, özellikle de idârenin tarafsızlığını istemişti. Bu yaklaşım DP merkezince, İnönü'nün partiler haricinde kalmak kararında olduğu şeklinde yorumlanmıştı[266]. Fakat, CHP Kurultayında tekrar parti Genel Başkanlığına gelmesi bazı demokratlar tarafından şiddetle tenkit edildi[267].

Aslında bu tenkitlerin esasen hedefi DP'li yöneticilerdi. Çünkü, kurucular -yöneticiler- 12 Temmuz Beyannâmesine sıkı sıkıya sarılmalarına rağmen, İnönü'yü partisinden ayıramamışlardı. Diğer bir husus; bir iddia da olsa, İnönü'nün doğu gezisinde Nuri Özsan'a partilerarası münasebetlerin iyice yumuşaması için DP içindeki aşırıların tasfiyesini istemesiydi[268]. Tasfiye edilmesi istenen kişiler arasında Kenan Öner, Sadık Aldoğan, Yusuf Kemal Tengirşek, Ahmet Tahtakılıç gibi kuvvetli şahsiyetler vardı[269].

Kenan Öner grubu olarak da bilinen bu kimseler parti disiplinine uzun müddet bağlı kalabilecek yapıda değillerdi[270]. 12

(266) Müstakil Demokratlar Grubu, **a.g.e.**, s.23.
(267) Hikmet Bayur, "CHP'liler ve Demokrasi Terbiyesi", **Kudret**, 10 Aralık 1947; **Cumhuriyet**, 14 Aralık 1947 (Ahmet Tahtakılıç'ın konuşması); Müstakil Demokratlar Grubu, **a.g.e.**, s.24-29.
(268) Müstakil Demokratlar Grubu, **a.g.e.**, s.23.
(269) **Aynı eser**, s.23,24.
(270) K.Karpat, **a.g.e.**, s.186.

Temmuz Beyannâmesi partice resmen kabul edilmiş olmasına rağmen[271], bu grup muhalif kalmıştı[272]. Halk Partisine karşı mutlak muhâlefet taraftarı olan bu grup, tek-parti idâresi tamamen tasfiye edilmedikçe, DP'nin partilerarası bir uzlaşmaya girmesini kabul etmiyorlardı. Çünkü, bu gruba göre; iktidara karşı yapılan mücadelede meydana gelecek bir duraklama DP'nin mücadele gücünü zayıflatarak esas gayeyi unutturabilirdi[273].

Kenan Öner grubunun parti içindeki muhâlif hareketi geliştikçe, yönetimi de rahatsız etmeye başladı. Bir yerde siyasî hayata ilk kez DP'de başlamış olanlarla eski CHP'liler arasındaki mücadele şekline dönüşen bu çatışmada, merkezcilerden Fuat Köprülü ve Kenan Öner başı çekmekteydi[274]. Fakat parti yayın organı durumunda bulunan **Vatan** gazetesinde yayınlanan bir dizi yazıda hedef alınan K.Öner, partiyi parçalamak ve komünistlerle işbirliği yapmakla suçlanıyordu[275]. Kenan Öner DP'nin kuruluşundan itibaren partinini aktif mücadelesinde önemli hizmetleri olmuştu. Kenan Öner İstanbul İl Başkanlığından kısa bir müddet sonra da partisinden istifa etti[276]. Öner'in istifa sebebi ise açıktı. Öner'e göre, kurucular partiyi kendi şahsi emelleri için idâre etmeye kalkmışlar, halkın isteklerini bir kenara bırakmışlardı[277].

---

(271) C.Bayar, 12 Temmuz Beyannamesi partinin şahsiyet-i maneviyesine mâl edilmiştir diyerek görüşlerini partiye mâl etmesine rağmen, 22 Temmuz'da yapılan DP Küçük Kurultayı 12 Temmuz Beyannamesi'ni benimsemekle birlikte anti-demokratik kanun ve davranışların varlığı devam ettikçe İnönü'nün samimiyetinden şüphe edildiğini (yayınlanan bildiride yer alan sert ifadelerde) belirtilmiştir. Müstakil Demokratlar Grubu **a.g.e.**, s.20. **Cumhuriyet, Vatan,** 25 Temuz 1947.

(272) K.Karpat, **a.g.e.**, s.186.

(273) Hikmet Bayur, DP içindeki muhaliflerin görüşlerini yansıttığı "CHP'liler ve Demokrasi Terbiyesi" başlıklı yazısı için bkz. **Kudret,** 10 Aralık 1947.

(274) Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş,** s.231-232.

(275) **Vatan,** 8 Ocak 1948.

(276) **Cumhuriyet,** 14 Ocak 1948; **Vatan,** 17 Ocak 1948; **Yeni Sabah,** 17-20 Ocak 1948.

(277) **Yeni Sabah,** 17 Ocak 1948.

b- DP'nin Parçalanması veya İhraçlar

Aralık ayında hükümetin Meclise teklif ettiği milletvekili maaşlarında uygulanacak zam tartışmasında DP içindeki gruplaşmayı açığa vuan bir hadise oldu. Demokratlar bir istisna ile aleyhte oy kullanmalarına rağmen, hükümet teklifi CHP oylarıyla kabul edildi[278]. DP Merkez Komitesi maaş farklarının Parti Merkezine devredilmesi kararını alarak bu sebeple meydana gelen tartışmaları bertaraf etmek istedi[279].

Bununla beraber Kenan Öner'in istifasının parti içindeki tesirleri devam etti. Kenan Öner yanlısı milletvekilleri DP Meclis Grubunda çoğunlukta idiler. Bu kurulun dört üyesi[280] gruptan istifa edince verilen teklif üzerine yönetim kurulu seçimleri yapıldı. Grup Başkanlığına Celal Bayar yeniden getirilirken Fuat Köprülü başkan vekilliğinden düşülerek yerine Fuat Hulusi Demirelli seçildi. Merkez Komitesinde ağırlığı bulunan C.Bayar grup seçimlerinin usulsüz olduğu kararını çıkarttı. Yapılan tartışmalar ve tekrarlanan seçiminde Köprülü yine seçilemedi. Bayar iki görevi birden yürütemeyeceği gerekçesiyle Grup Başkanlığından istifa etti[281]. Arkasından maaş farklarını partiye vermeyenlerin adını açıklayarak Öner grubundan olanları deşifre etmek istedi.

Meclis Grubunda hakim duruma gelen Öner Grubuydu. Merkez Komitesi ise parti disiplinine aykırı hareket ederek parti içi dayanışmayı zayıflattıkları gerekçesiyle beş milletvekilini

(278) **Cumhuriyet,** 23 Aralık 1947, 20 Ocak 1948. Hükümet teklifine tek olumlu oy veren DP'li Kemal Silivri'ydi.
(279) K.Karpat, **a.g.e.,** s.187; C.Eroğlu, **a.g.e.,** s.39.
(280) İstifa eden dört grup üyesi: Hakkı Gedik, Hazım Bozca, Fikri Apaydın ve Osman Nuri Koni idi. Mahmut Goloğlu, **a.g.e.,** s.232.
(281) **Vatan, Cumhuriyet,** 8-12 Şubat 1948.

Haysiyet Divanı'na sevketti. Haysiyet Divanı Merkez Komitesinin tavsiyesine uyarak bu beş milletvekilinin partiden çıkarılmasını kararlaştırdı[282].

Beş milletvekilinin Haysiyet Divanı'na verilmesini isteyen kararda muhalif olan 6 üye, Haysiyet Divanı kararı üzerine Merkez Komitesindeki görevlerinden istifa ettiler. Bunun üzerine bu altı milletvekili de partiden ihraç edildi[283].

Merkez Komitesi'nin ihraç kararlarını tasvip etmeyen 10 milletvekili bir bildiri yayınlayarak DP kurucularını diktatörlükle suçladılar ve ikinci büyük kurultaya kadar grup toplantılarına katılmayacaklarını açıkladılar[284]. Bunlar da diğer on bir milletvekili gibi daha sonra aynı kararı içine alınarak partiden ihraç edildi. İstifa eden iki milletvekili[285] ile birlikte DP'nin Meclisteki sandalye sayısı otuz bire indi[286].

DP, son ihraç ve ayrılmalarla yarıya yakın azaldı, ama bu kişileri partiden ayırarak öteden beri farklı şahsiyetlerin ortaya koymuş oldukları pek çok problemden kurtuldu. Çünkü İsmet İnönü düşmanlığı ve tek-parti sisteminin sembolü olarak onun şahsına saldırışlar 1946'lara nazaran halkın hoşuna gitmiyordu. İnönü'nün 1947 Temmuzundan sonra liberal bir siyasetten yana olması ve çalışması, halk arasında itibarını yükseltmişti. Bu sebeple vatandaş artık şahsî çatışmalardan çok muhâlefetten

(282) **Vatan, Cumhuriyet,** 11 Mart 1948. Bu beş kişi: Osman Nuri Koni, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu, Sadık Aldoğan ve Kemal Silivrili'dir.
(283) **Vatan, Cumhurlyet,** 25 Mart 1948, Bu altı kişi: Yusuf Kemal Tengirşek, Emin Sazak, Enis Akaygen, Ahmet Oğuz, Hasan Dinçer ve Ahmet Tahtakılıç'tır.
(284) **Vatan,** 8 Mayıs 1948. Bu on kişi: Ali Rıza Kırsever, Asım Gürsu, Bahaeddin Öğütmen, Behçet Gökçen, Fethi Erimcağ, Hasan Arslan, Mehmet Askar, Mehmet Öktem, Şahin Laçin ve Hazım Bozca, Müstakil Demokratlar Grubu, a.g.e., s.69.
(285) Bu iki kişi Sinop milletvekilleri Suphi Batur ve Enver Kök idi.
(286) K.Karpat, **a.g.e.**, s.189.

yapıcı faaliyetler bekliyordu. DP kurucularının bu ortamda İnönü'ye saldırılmasını hoş görmemeleri aşırı partilerce kabul edilmedi ve DP'nin parçalanmasına kadar varacak olan hadiseler gelişti[287].

10- MÜSTAKİL DEMOKRATLAR GRUBU ve MİLLET PARTİSİ'NİN KURULUŞU

DP'den ayrılan milletvekillerinden bir kısmı DP kurucularıyla olan anlaşmazlıklarını ikinci büyük kurultayda halletmek gibi bir yol izlediler. Bunlardan on üçü[288] Mecliste ayrı bir grup oluşturarak kendilerine "Müstakil Demokratlar Grubu" adını verdiler[289]. Diğer bir kısım milletvekili DP ile alâkalarını tamamen koparmak amacıyla yeni bir parti kurma faaliyetlerine giriştiler. Bunlar, Kenan Öner ve çevresini oluşturan milletvekilleriydi. Bu grubun Mareşal Fevzi Çakmak ile olan yakın ilişkileri -dostlukları- kurulacak yeni partide kimlerin bulunabileceğini belli etti. **Yeni Sabah** ve **Kudret** gazeteleri haricindeki basın, yeni parti kurma faaliyetlerine ehemmiyet vermedi. Bir yerde muhâlefetin parçalanıp iktidar karşısında güçsüz kalması istenmiyor durumu ortaya çıkıyordu[290]. Buna hem CHP'lilerin hem de Demokratların Fevzi Çakmak'ın şahsiyetini küçümseyen sözleri eklendi[291]. Bunun sebebi ise, kurulacak olan yeni partinin İnönü'ye cephe alacağını belli etmesi[292] ve Mareşal'in dine vereceği önemle lâiklik prensibinin gevşeyebileceği söz konusu idi. Demokratlar-

(287) K.Karpat, **a.g.e.**, s.189-190.
(288) **Cumhuriyet,** 11 Mayıs 1948, 11 Martta beyanname yayınlayarak partilerinden ayrılan on kişinin haricindekiler: Ahmet Oğuz, Hasan Dinçer, Hazım Bozca, Mithat Sakaroğlu, Necati Erdem... Müstakil Demokratlar Grubu, **a.g.e.**, s.69.
(289) DP Merkez Komitesince bunlar tamamen partiden çıkartılınca 5 Temmuz 1949'da Millet Partisi'yle birleşti. T.Zafer Tunaya **a.g.e.** s.713.
(290) K.Karpat, **a.g.e.**, s.190.
(291) **Ulus,** 3 Eylül 1948, Ş.Esirci, **a.g.e.**, s. 162-164 (Menderes'in İzmir Konuşması).
(292) Hikmet Bayur ve S.Aldoğan'ın görüşleri için bkz. **Kudret,** 8 Ağustos 1948.

da ise, Mareşal'ın böyle bir parti içinde olmasını, onu seven pek çok kimseyi kendi saflarından koparacağı endişesi vardı.

20 Temmuz 1948'de üçüncü büyük parti olarak Millet Partisi, siyasî hayata katılmış oldu. Fakat daha kuruluş safhasında DP ve CHP'nin ortak gayretleriyle bu partinin önemi, kurucuların itibarı, büyük ölçüde zedelendi[293].

Millet Partisi Mecliste kurulan Müstakil Demokratlar Grubu ve Afyon'da faaliyetlerine başlayan Öz Demokratlar Partisi ile bu üç siyasî teşekkülün birleşmesinden meydana geldi. Bir anlaşma beyannamesiyle gerçekleşen Millet Partisi, Genel Başkanı Hikmet Bayur olurken, fahrî başkanlığa Mareşal Fevzi Çakmak getirildi. Millet Partisi kurucularının büyük bir kısmı hâlen milletvekili durumunda ve CHP ve DP'den ayrılmış kişilerdi[294].

Millet Partisi, Türk siyasî hayatına "muvazaa" suçlamasıyla çıktı[295]. Bundan amacı, DP ile CHP arasında gizli bir anlaşmanın var olduğuna halkı inandırıp, DP'nin yerine geçmekti. Ancak, bu sayede CHP egemenliğine son verebilirdi. Millet Partisi'nin muvazaa iddiaları[296] DP ve CHP tarafından tepkiyle karşılandı ve bu iddialar yalanlandı[297]. Fakat Millet Partisi'nin bu tarz iddiaları 1950 seçimlerine kadar sürdü.

Millet Partisi'nin DP karşısında güçlü bir parti olamamasında, çok farklı şahsiyetlerin parti bünyesinde bulunması, belirgin bir

(293) K.Karpat, **a.g.e.**, s.713 dipnot 7.
(294) T.Z. Tunaya, **a.g.e.**, s.713 dipnot 7.
(295) R.Salim Burçak **a.g.e.**, s.158.
(296) Millet Partisi Sekreteri Mustafa Kentli'nin DP'nin daha kuruluşundan itibaren bir muvazaa parti olduğu yolundaki iddiaları için bkz. Kudret, 30 Ağustos 1948.
(297) **Ulus**, 3 Eylül 1948; S.Esirci **a.g.e.**, s. 164.

programının olmayışı ve siyasî havayı daima yüksek tutmak gibi bir eğiliminin bulunmasıydı. Zaten Türk insanı ortaya koymuş olduğu sağduyusuyla iktidar karşısında muhâlefetin parçalanmasını tek-parti idâresinin devamı olarak anlıyordu. Açıkçası muhâlefet cephesini bölmek isteyenler vatandaş nezlinde rağbet görmediler. Bir yazarın dediği gibi "*Türk insanı... kopan dalları ayıklayıp DP gövdesini ayakta tutmaya önem veriyordu*"[298].

(298) Nadir Nadi, **Perde Aralığından,** İstanbul 1964, s.264.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİDAR MÜCADELESİ

1948 Türkiye'nin dahili ve haricî siyasetinde önemli gelişmelerle dolu bir yıl oldu. 12 Temmuz Beyannamesinden sonra gerçekten gittikçe istikrara kavuşan siyasî ortamda, CHP'nde beklenilen bölünme gerçekleşmezken, DP'de önemli sayıda milletvekili ya ihraç edilerek veya partiden ayrılarak parçalanma vukuu buldu. DP Meclisteki sandalye sayısının yarısına yakınını kaybederken, bu gelişme, Türk siyasî hayatına üçüncü büyük bir partiyi, Millet Partisi'ni kazandırdı.

Mevcut siyasî durumun istikrarlı hâle gelmesinde Recep Peker'den sonra Başbakanlığa gelen Hasan Saka Hükûmeti'nin icraatı, bu gelişmede önemli rol oynadı. Hasan Saka, daha görevinin ilk aylarında yedi yıldır yürürlükte olan ve muhâlefetin sık sık şikâyet konusu ettiği Örfî İdare'yi yürürlükten kaldırırken [1] pek çok anti-demokratik kanunları ve uygulamaları da düzeltme yoluna gitmişti. Mesela, bunlardan en önemlisi Polis Selâhiyet Kanunu'nun 18. maddesinin tamamen kaldırılmış olmasıdır[2]. Hasan Saka Hükümetinin kendi partisince tenkit edilen bir özelliği de 12 Temmuz Beyannâmesi'nin ruhuna uygun hareket edip, parti farkı gözetmeksizin bütün vatandaşlara eşit muamele yapması, hatta bazı demokratların şikâyetlerini dikkate alarak sonuçlandırmasıydı[3]. Bu olumlu gelişmeler DP'nin birinci Kurultayında kabul ettiği "Hürriyet Misak"ında gerçekleşmesini istediği pek çok meselenin yerine getirilişiydi. Geriye tek bir önemli konu, Seçim Kanununa ait mesele kalıyordu.

CHP Meclis Grubu 8 Ocak 1948'de yaptığı toplantıda seçim

(1) **Cumhuriyet, Vatan,** 23 Aralık 1947.

(2) 1934 tarihli bu kanun, idare amirlerine emniyet ve asayiş bakımından şüpheli kabul ettikleri kişileri mahkeme kararı olmamaksızın üç ay gözetim altında tutma yetkisi veriyordu. 20 Şubat 1948'de kaldırılan bu kanunun meclis müzakereleri için bkz. **TBMM T.D. Dönem 8.** Toplantı 2. cilt 10. s. 260-265; **Cumhuriyet,** 21 Şubat 1948.

(3) F. Giritlioğlu, **a.g.e.,** s.209.

Kanununda değişiklik yapmaya karar verdi. Böylece demokrasinin demokrasinin daha sağlam temeller üzerinde gelişebilmesi için iki parti arasında meydana gelen iyi ilişkiler ve gerçekten olumlu icraatlar gelecek için yeni bir devri başlatmış oluyordu[4].

Diğer taraftan Türkiye, 2. Dünya Savaşı sonrasında yeniden şekillenen dünya siyasî coğrafyasında, özellikle Rusya'nın yarattığı güvenlik endişesini giderecek Batı ve daha çok Amerika'nın yanında olmayı tarihî modernleşme çabalarının devamı için de gerekli görüyordu.

1- TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN GELİŞMESİ

1948 yılı harici gelişmelerin siklet merkezi Türk-Amerikan yakınlaşması idi. 22 Mayıs 1947'de Amerikan Kongresi'nce onaylanan "Truman Doktrini", güvenlik endişesi içerisinde olan Türkiye'yi oldukça rahatlatmıştı[5]. Amerika Başkanı Truman 7 Ocak 1948'de Kongrede yaptığı konuşmada kendi adıyla tanınan doktrini savunarak, *"Türkiye ile Yunanistan'a yabancı baskısına karşı tamamiyetlerini muhafaza için yardım etmekteyiz"* diyordu[6]. Bu sözler, hiç şüphesiz Rusya'nın Türkiye ve Yunanistan'a yönelik niyetlerinin Amerika tarafından anlaşıldığını gösteriyordu[7]. Truman, bu konuşmasının bir

(4) **Cumhuriyet,** 14 Ocak 1948. Bayar, CHP Meclis Grubu kararını yorumlarken "Milletin arzu ve iradesinin pürüzsüz hakim olmasının kaçınılmaz bir zaruret olduğu, MP'ce de anlaşılmış bulunuyor" diyordu. **Vatan,** 15 Ocak 1948.

(5) Truman Doktri'nin doğuşu, gelişmesi ve işleyişi hakkında geniş bilgi için bkz. Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964.** Ankara 1979. s. 11-40; Ayrıca, **Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1973),** 5.Baskı, Cilt 1, Ankara 1982, s.190-194. Konuşmanın tam metni için bkz. H.Nash, **a.g.e.,** s.215-219.

(6) **Cumhuriyet,** 8 Ocak 1948.

(7) Savaş sonrası Amerika'nın Avrupa için duyduğu endişeler, Avrupa'ya yönelik Rus emellerine karşı Amerika'nın Avrupa'ya yaptığı yardımın Türkiye ve Yunanistan'a kadar uzatılmasıdır. O.Sander, **a.g.e.,** s.4.

yerinde de, Türkiye ve Yunanistan'ın bağımsızlıklarının muhafazası Avrupa ve Ortaşark milletlerinin istiklâlleri için gerekli olduğunu vurgularken, bir yerde Rusya'dan gelecek herhangi bir saldırı karşısında Amerika'nın bu iki devletin yanında yer alacağını da ifade ediyordu. Çünkü, Rusya savaş sonrasında Almanya'yı takip için girdiği bütün Doğu Avrupa devletlerinden çıkmaya bir türlü yanaşmıyor, hatta bu ülkelerde dahili rejimlerin kendi ideolojisi paralelinde olması için çaba sarfettiği gibi, Avrupa komünistlerini de destekliyordu.

a- Marshall Plânı ve Türkiye

İkinci Dünya Savaşı biteli iki yıl olmasına rağmen Avrupa ülkelerinde ekonomide bir canlılık, toparlanma ve hatta kalkınma görülmemesinde Avrupa'nın iki büyük sanayî memleketi olan Fransa ve İtalya'da Moskova güdümlü komünist parti ve sendikaların çıkarttıkları sık genel grevlerin etkisi büyüktü. Bu grevler her iki devletin ekonomilerini felce uğratırken diğer Avrupa devletleri de bundan etkileniyordu. Savaş sonrasında Avrupa'nın kalkınması ve savaş yaralarının tamiri için iki sene boyunca Amerika'nın çeşitli Avrupa Devletlerine ayrı ayrı vermiş yardımlar pek müsbet netice doğurmadı[8]. Ama, Avrupa'da iktidarı zorlayan güçlenmiş komünist partilerin varlığı yakın gelecekte Avrupa'nın Rus egemenliği altına girmesine sebep olabilirdi.

Amerika, menfaatleri açısından bu duruma çarer ararken Amerika Dışişleri Bakanı George Marshall 5 Haziran 1947'de Harward Üniversitesinde yaptığı konuşmada Amerika'nın yeni dış politikasının ana hatlarını çiziyordu[9]. Daha sonra "Marshall

(8) F.Armaoğlu, **a.g.e.**, s.768.
(9) ABD Dışişleri Bakanı'nın bu konuşması için bkz. **Department of State Bulletin,** Vol XVI, No: 415. June 15 1947 s.1159-1160.

Plânı" olarak adlandırılacak bu politikaya göre; Avrupa Devletleri ekonomik işbirliği sayesinde hem kuvvetli bir birlik sağlanacak, hem de ekonomik kalkınmada devletler birbirlerinin eksiklerini tamamlayacaklardı. Marshall yardımıyla Amerikan malî yardımları Avrupa'nın kalkınması için gerek duyulan sahalarda bir plân ve program dahalinde kullanılacaktı. Bunun için 27 Haziran 1947'de Türkiye'nin de dahil olduğu bütün Avrupa Devletlerinin iştirak ettiği Paris toplantısında Marshall Plânı görüşüldü. Toplantıya katılan Rusya, bu plânla Amerika'nın Avrupa'yı malî kontrol altına almak istediğini ileri sürerek çalışmalardan çekildi.

Plân, Türkiye dahil bütün Avrupa Devletlerince memnunlukla kabul edildi. Plân gereğince Amerikan iktisadi yardımlarının kullanılacak sahaları belirlemek üzere 12 Temmuz 1947'de Paris'te toplanan on altı devlet tarafından Amerika'ya bildirildi[10]. Türkiye bu toplantıya katılırken 1947 Sanayi ve Kalkınma Plânı olarak bilinen bir raporla gelmişti[11].

b- Türkiye'nin Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilatı'na Katılması

Nisan 1948 başlarında Amerikan Kongresi'nde kabul edilen Dış Yardım Kanunu ile Amerikan Hükümeti Avrupa'ya verilecek

(10) On altılann ABD'ye sundukları program için bkz. **Ayın Tarihi** (Eylül 1947) Nu: 66.s. 122-127. Amerika bu program dahilinde Türk taleplerini ve ekonomisini incelemek üzere Ankara'ya iki heyet göndermiş bu heyetlerin verdikleri rapora göre Marshall yardımından Türkiye'nin ilk 15 ay ayrı tutulması görüşü benimsenmişti. Amerikan heyetlerinin Kongre'ye verdikleri rapor için bkz. **Ayın Tarihi** (Şubat 1948). No: 171. s.26-28. Türk idarecileri ise, Türkiye savaşa girmemiş olmakla birlikte savaşın yıkıcı tesirlerinden, yani fazla sayıda asker besleyerek uğradığını ileri sürmüştü. Aynı eser, s.28-29 (Nureddin Sadak'ın konuşması). Ayrıca, bu rapor için bkz. **Avrupa İktisadi Kalkınma Programı ve Türkiye**, Ankara, 1948, s.5.

(11) Geniş bilgi için bkz. İlhan Tekelli-Selim İklim. **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınm Plânı**, Belgesel İktisat Tarihi, ODTÜ yay. 2. Baskı, Ankara 1981.

krediyi her yıl için 6 milyar dolar olarak belirledi[12]. 16 Avrupa devletinin Marshall Yardımı paralelinde kredilerin kullanımını koordine edecek olan "Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı" 16 Nisan 1948'de kuruldu. Türkiye bu teşkilatın kurucu üyeleri arasında yer aldı[13].

Bu teşkilatın kurulmasına Rusya'dan gelen tepki ise büyüktü. Rusya savaşla girdiği Doğu Avrupa Devletlerinin dahi rejimlerini değiştirerek hepsini kendisine bağladığı yetmezmiş gibi, Şubat 1948'de de Çekoslavakya'ya girdi[14]. Çekoslavakya'nın işgali Amerika dahil olmak üzere bütün Avrupa Devletlerinde büyük endişe yarattı. Çünkü Çekoslavakya, Batı Avrupa'ya en yakın tampon bir devletti.

Bunun üzerine Rus yayılmacılığını önleyebilmek için tek çarenin ekonomik birliklerin yanında daha mühim olan askerî birliklerin, teşkilâtların kurulması ihtiyacı doğdu. İlkin İngiltere, Fransa ve Benelüx ülkeleri (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) 4 Mart 1948'de "Batı Avrupa Birliği"ni kurdu[15]. Bu birlik, ileride kurulacak olan NATO'nun çekirdeğini oluşturacak olan ilk askerî teşekkül olacaktır.

Batı'da cereyan eden bu hadiseler, Truman Doktrini ile yeniden gelişen Türk-Amerikan ilişkilerinde ikili yeni temasların oluşmasında etkili oldu. Türk ekonomisi üzerinde ve askerî ihtiyaçların tespiti hususunda zaman zaman Amerikan teknik komiteleri Türkiye'ye gelerek raporlar tanzim etti. Hatta

(12) F. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.770.
(13) **Aynı yerde.**
(14) F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s.771. Çek işgaline tepkiler için bkz. **Ayın Tarihi** (Mart 1948) Nu: 171. s.100-138.
(15) **Ayın Tarihi** (Mart 1948). Nu: 172. s.97-99.

Amerika'dan iktisat uzmanları getirtilerek incelemeler yaptırıldı. Türk askerî personeli eğitim için ABD'ye gitti. Bu iyi ilişkiler sonucu 4 Temmuz 1948'de Türk Amerikan İktisadî İşbirliği Andlaşması imzalandı[16]. Bu andlaşma 12 Temmuz 1947 anlaşmasının işleyiş tarzını rapor eden ABD'li uzmanların görüşüne göre diğer Avrupa Devletlerine nazaran Türkiye, tarım ve maden bakımından Avrupa kalkınmasına yardım edecek bir ülke sayılmış, altın ve döviz stoklarını 15 ay için yeterli görmüştü. Bu yüzden Marshall yardımı ile Avrupa devletlerine verilmesi düşünülen iktisadî yardımdan başlangıçta Türkiye'ye sadece "rüçhan hakkı" tanınmıştı[17]. Yukarıda sıraladığımız gelişmeler paralelinde Amerikan Hükûmeti Türkiye'yi Marshall Plânı içine almaya karar verişi ve Amerikan yardımının başlaması - Türkiye'nin sürekli ısrarı ile 4 Temmuz Andlaşmasıyla gerçekleşmişti. bu anlaşma TBMM'nde 8 Temmuz'da onaylanarak 13 Temmuz 1948 tarih ve 6956 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır[18].

Anlaşma hükümlerinin 12 Temmuz 1947 Anlaşmasıyla paralellik göstermesi yanında, dahilî rejimi etkileyen ikinci maddesi tekelci bir yapı olarak tasvir edilen Türk ekonomisini liberalleştirme yükümlülüğü getiriyordu[19]. Marshall Yardımı Türkiye'de 1950'ye kadar belirtilen miktarın çok altında gerçekleşmiş[20], bu da hoşnutsuzluk yaratmıştı.

---

(16) **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s.237.

(17) Türkiye gibi sadece Rüçhan Hakkı verilen diğer iki ülke Portekiz ve İsveç'tir. Fakat, bu iki ülke kredi talebinde bulunmamıştır.

(18) Anlaşmanın metni için bkz. **Düstur**, 3. Tertip c.29, s.1278-1288.

(19) Oral Sander, **a.g.e.**, s.50

(20) Amerika iktisadî yardımı için bkz. Maliye Tetkik Kurulu, **Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımı (1949-69)** Ankara, 1970, Osman Okyar, "Amerikan Yardımları ve Türk Ekonomisi", **Siyasî İlimler Mecmuası**, Kasım 1952, cilt 22, sayı 260, s.339-343.

Türkiye, Truman Doktrini ile başlayan Batı ile yakın ilişkileri -özellikle Amerika ile- 1945'ten sonra Rus tehditi ile karşılaştıktan sonra daha çok önemli bir safhaya yönelmiştir. Bu, dış politikada bir ilke şekline dönerken Asya'ya karşı, Batı politikasına zarar vermemek düşüncesiyle sırt çevirmişti[21]. Bu ise, Türk-Arap ilişkilerinde yıllarca sürecek kötü ilişkilerin de temelini teşkil edecektir.

2- HASAN SAKA HÜKÛMETİ

Dış gelişmeleri özetlemeye çalıştığımız olaylar cereyan ederken içeride yeni siyasî gelişmeler olmaktaydı. 1948 Ocak ayı sonlarında Meclis Başkanı Kazım Karabekir'in ölümü[22] ve yerine seçilen Ali Fuad Cebesoy'un getirilişi, yine Mecliste bulunan Marelaş Fevzi Çakmak'a karşı CHP'nin Millî Mücadele'de yer almış askerî bir kişiyle denge kurmak istemesi şeklinde algılandı[23].

Hasan Saka Hükûmeti'nin icraatları yukarıda da belirttiğimiz gibi olumlu bir yönde gelişmesine rağmen ekonomik istikrarsızlık, darlığı çekilen tabii ihtiyaç maddeleri ve dolayısıyla bakanlara kadar ulaşan yolsuzluklar onu güç durumda bıraktı[24]. Hasan Saka kabinesinde bazı bakanlıkları değiştirmek gayesiyle

(21) Türk - Arap ilişkilerinde bir dönüm noktası Truman Doktrini ile olmuştur. Mehmet Gönlübol-Halûk Ülman "Türk Rus Politikasının Yirmi Yılı, 1947-1967", **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, cilt 21, No:1 (1961) s.160. Türkiye Nato'ya girmeden çok önce 1949'da Endenozya meselesini görüşmek üzere toplanan Asya Devletleri toplantısına yapılan daveti Türkiye, Batılı bir devlet olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Oral Sander, **a.g.e.**, s.37.

(22) **Ulus, Cumhuriyet, Vatan**, 28 Ocak 1948, Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.40.

(24) Tekel Bakanı S.Hayri Ürgüplü ve Ticaret Bakanı Atıf İnan Yüce Divan'da yargılandılar. Memlekette sıkıntısı çekilen buğday, ihracat kanalıyla yurt dışına satılmıştı. Bu hadise büyük tepkilere sebep oldu. Ama haklarında tahkikat yapılan bu iki bakan beraat ettiler. **TBMM T.D., Dönem 8.**Top. 2.cilt 1.s 56 ve cilt 7, s.43. cilt 12, s.32-35, cilt 7. s.144-150; **Ayın Tarihi** (Mart 1948). Nu: 171, s.20-26.

haziran ayı başlarında istifâ etti[25]. Bu istifâ olayından önce İnönü muhâlefet lideri Celal Bayar'a durumu bildirerek görüşünü almıştı[26]. Bu durum, partiler arasında gerçekleşmiş bulunan iyi münasebetleri perçinleyen bir yaklaşımdı.

İkinci Hasan Saka Kabinesi 18 Haziranda gerek duyulan bakanlıklarda değişiklik yapılarak Meclisten güven oyu aldı ve çalışmalarına başladı[27]. Yeni hükümet programı[28] eskisinden pek farklı olmamakla beraber, basın kanununda yapılacağı bildirilen tadilâttan bahsetmesi dikkati çeken bir hususdu.

CHP Meclis Grubunda ocak ayı başlarında seçim kanununda değişiklik yapılacağı prensip olarak kabul edilmişti. Yaklaşan ara seçimlerden önce düşünülen değişikliğin gerçekleşmesi için muhâlefetin sürekli ısrarı ve baskısı CHP'yi kanun üzerinde çalışmaya sevketti. Hazırlanan kanun tasarısında eskisine göre; açık oy - gizli tasnif usûlü terk edilerek gizli oy - açık tasnif usulü getirildi. Kanun tasarısında diğer hükümler olduğu gibi kaldı. Bu usûl öteden beri üzerinde ısrar edilen bir usûldü ama, DP seçim emniyeti hususunda idarî denetim yerine adlî denetim üzerinde israr etti[29]. Bu neticeye ulaşabilmek amacıyla DP, Ankara, İstanbul, Bursa ve Adana'da muhteşem mitingler tertip etti[30]. Fakat hükûmet, adlî denetim ile hakimlerin politikaya karışmasına

(25) **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1948.
(26) Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.42.
(27) Ulus, **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1948. H.Saka Kabinesi listesi için bkz. K.Öztürk, **a.g.e.**, s.325. T.C.Hükümetleri cilt 1, s.165. II.H.Saka Kabinesinde yer alan genç ve ilimli bakanlar: T.Banguoğlu, N.Erim, K.Gülek, C.Sait Barlas, T.B.Balta ve C.Oral'dır.
(28) II.Hasan Saka Hükümetinin programının tam metni için bkz. K.Öztürk, **a.g.e.**, s.327-332. **T.C.Hükümetleri** cilt 1, s.167-170. Muhâlefetin görüşünü yansıtan Bayar, bu program için; "memleketin günden güne fenalaşan iktisadî durumunu düzeltmeyeceği..." görüşünü ortaya koymuştur. **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1948.
(29) **TBMM TD., Dönem 8.**Top. 2. cilt 12. s.599-605.
(30) DP mitingleri için bkz. **Vatan**, 15, 23, 24, 30 Mayıs 1948.

sebebiyet vereceği gerekçesiyle, muhâlefetten gelen baskılara rağmen, seçimlerde idarî denetimin olması kararında ısrar etti. Aslında hükûmetin bunda bu kadar ısrar etmesinin sebebi, baskı sonucu muhâlefete taviz verilmiş intibaını yaratmamak içindi[31]. Bu da şunu gösteriyordu ki, CHP içerisinde Hasan Saka, aşırılarca şiddetle eleştirilmekteydi. Ama tasarı üzerine hükûmetin görüşünü değiştirmesi için İstanbul gazetelerinin başyazarlarının çoğunluğunca imzalanmış dilekçe de sonuca etkili olmamamıştı[32]. Sonuçta DP'nin olumsuz oyuna karşı CHP oylarıyla tasarı kanunlaştı[33].

DP, konu üzerinde kararlılığını göstermek için son ara seçimlerine girmeme kararı verdi[34]. Bu kanunla elektiriklenen siyasî hava içerisinde Millet Partisi'nin görüşleri her iki partiyi de eleştiren mahiyetteydi. Millet Partisi'ne göre; ilk önce seçimlerin denetlenme işi adlî makamlara verilmeden önce Anayasa değişikliğine gidilmeliydi. Diğer bir husus, teşkilâtını tamamlamamış bir partinin seçim kurullarında bulunamayacağı hükmü, DP ve CHP'nin Millet Partisi'ni devreden çıkarmak için ortaklaşa getirilmişti[35].

17 Ekim 1948'de 13 ilde yapılan ara seçimleri[36], tek başına katılan CHP kazandı[37] ama, diğer geçmiş ara seçimlere göre katılma oranında az da olsa bir artış görünüyordu. Bu durum, CHP'nin özellikle 12 Temmuzdan sonra uygulamaya koyduğu

(31) K.Karpat, **a.g.e.**, s.195. (32) **Vatan, Cumhuriyet, Tasvir,** 7 Temmuz 1948.
(33) **Cumhuriyet, Vatan, Ulus,** 8 Temmuz 1948.
(34) **Vatan,** 17 Temmuz 1948; N.Sevgen, **a.g.e.**, s.279-281.
(35) Millet Partisi'nin görüşleri için bkz. **Kudret,** 8.11 Temmuz 1948.
(36) **Cumhuriyet,** 18 Ekim 1948.
(37) Seçim sonuçlarına göre katılma oranı CHP'lilerce %40 DP'lilerce %10 civarındaydı. **Cumhuriyet, Vatan,** 20 Ekim 1948.

liberal politikasının halk tarafından da hoş karşılanmış olmasının ifadesiydi[38].

DP'nin yeni seçim kanunu ile kazandığı bir hak olan seçim kurallarında parti temsilcisinin bulunmasıydı. DP bu suretle seçimleri bir ölçüde de olsa denetleyebilme fırsatını kazanıyordu. DP, bu fırsattan bir an önce istifade etmek için yeni bir kavramı, 1946 başlarında İnönü'nün ortaya koyduğu "erken seçimi" gündeme getirdi. Bayar Isparta'da yaptığı bir konuşmada[39] *"İktidara düşen vazife umumî ve yeni seçime gitmektir"* diyordu.

3- DP İKİNCİ BÜYÜK KURULTAYI

DP İkinci Büyük Kurultayı, Ankara'da 20 Haziran 1949 günü Sergi Evi'nde toplandı[40]. DP için bu kurultayın önemi büyüktü. Çünkü, Parti Merkez Komitesi kararlarıyla ihraçlar olmuş ve durumlarını bu kurultay kararlarına bağlayan başka bir kısım milletvekilinin meselesi görüşülecekti. Ayrıca bu kurultayda Millet Partisi'nin ihraç edilen milletvekilleri eliyle kurulmuş olmasının yarattığı tesirler ve parti-içi muhafetin DP üzerindeki etkileri tartışılacaktı. En mühim mesele de yaklaşan genel seçimler için kurultayın ortaya koyacağı tavırdı[41].

---

(38) K.Karpat, **a.g.e.**, s.195.

(39) **Vatan, Cumhuriyet,** 22 Ekim 1948.

(40) **Vatan, Cumhuriyet**, 21 Haziran 1949, Tekin Erer, **a.g.e.**, s.490. Geçmiş Kurultaya nazaran DP'nin bu kurultayına CHP Hükümeti'nin yakın ilgisi olmuştur. İnşaat hâlindeki opera binası (sergi evi) düzenleyerek DP hizmetine verilmiş, 1.500'e yakın delegenin bu kurultaya katılmasıyla doğan sıkıntılara yardımcı olmak için Maliye Meslek Okulu yatakhane olarak tahsih edilmiştir. F.Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.229.

(41) K.Karpat, **a.g.e.**, s.200. Cihat Baban ise bu kurultay için "Tasfiye Kurultayı" demektedir. **Tasvir,** 22 Haziran 1949.

Kurultay çalışmalarında, önce parti-içi meseleler görüşüldü. Merkez Komitesi'nin bir önceki kurultaydan bu yana gerçekleştirdiği faaliyet raporu büyük çoğunlukla kurultay delegelerince tasvip edildi[42]. Bayar, uyguladıkları politikayı kurultayda yaptığı uzun konuşmasında, en çok eleştirilen 12 Temmuz Beyannamesi üzerinde:*"Bu beyanname sırasında bizim karşımıza iki yol çıkmış idi. Birisi ihtilâl yolu idi, igtişaş ve lsyan yolu idi. İkinci yol, memlekete istikrarı muhafaza ederken, müşkül dahi olsa, zaman kaybetmek dahi olsa, istikrar yolu idi. Bizler sizlere itimat ederek ikinci yolu ihtiyar ettik"*[43] dedi. Bayar, konuşmasının bir başka yerinde iktidarla olan ilişkilerinden söz ederken Millet Partisi'nin muvazza iddialarını yalanladı. Ayrıca din konusunda da bir Müslümana, bir Katoliğe, bir Yahudiye tanınan din hürriyetlerinin tanınmasını, bununla dinin siyasete karıştırılmış olamayacağını belirtirken, partisinin aşırı solcu ve sağcılara kapalı olduğunu belirtti.

Kurultay, parti tüzüğü üzerinde yaptığı çalışmada, yeni teşkil edilen Yüksek Haysiyet Divanı yanında, Parti Merkez Komitesine milletvekili adaylarının yüzde yirmisine tespit etme yetkisi tanıdı. Genel Başkanın gerek duyduğu hâllerde partiyi olağanüstü kurultaya çağırabileceği hükmü getirildi. Ayrıca kurultaylara katılacak delege sayısı azaltıldı. Çünkü, bu kurultaya katılan bin beş yüze yakın delege partiye bazı sıkıntılar getirirken kurultay çalışmalarının gereksiz yere uzamasına sebep oluyordu.

---

(42) 20 Haziran 1949 tarihli Genel İdare Kurulu (Merkez Komitesi) raporu için bkz. **Vatan, Zafer,** 21 Haziran 1949. Böylece Müstakil Demokratlar Grubu ile parti bağları tamamen koptu.

(43) Celal Bayar'ın Kurultay'da yaptığı konuşmanın geniş bir bölümü için bkz. **Vatan,** 24 Haziran 1949. Ayrıca Tekin Erer, **a.g.e.**, s.491-503.

Kurultay, Parti Programı üzerinde esaslı bir değişiklik getirilmedi, ancak Bayar'ın konuşmasına paralel lâiklik ilkesinin kapsamı genişletildi. Ve işçilere grev hakkının, siyasî maksatlar dışında yapılmadığı takdirde, verileceği kabul edildi[44].

a- Millî Teminat And'ı veya Millî Husumet And'ı[45]

Kurultay'ın nihai kararlarını belirleyecek olan Ana Davalar Komisyonu Raporu, Kurultay çalışmaları başında Merkez Komitesi-Genel İdare Kurulu'nun sunduğu çalışma raporu da delegelerden cevaplandırılmasını istediği bir soru üzerine inşaa edildi. Bu soru: *"Anti-demokratik kanunlar değiştirilmez, seçim kanunu emniyet verecek ve adlî teminatı ihtiva edecek bir şekle konmaz; nihayet az veya çok farkla önümüzdeki umumî (genel) seçimlerde de 21 Temmuz metodlarının tatbikine kalkışılacak olursa vaziyet ne olacaktır?"* idi[46]. Komisyon, Kurultayın eğilimine göre[47] incelediği bu soruya verilen cevap, bir rapor hâlinde Kurultayın 25 Haziran 1949 günkü toplantısında sunularak ve bütün delegelerin ayakta alkışlarıyla parti politikası olarak kabul edildi. Bu politika bir yemin şeklinde ifade edilerek "Millî Teminat And"ı adını aldı[48]. Bu And'da sıralanan ihtimaller vukuu bulduğu takdirde, yani vatandaşın seçimle ilgili haklarını ihlal edecek kimseler... millî vicdanın ifadesi olun millet husumetine maruz kalmak gibi ağır ve tarihî bir mesuliyete mahkûm olacaklardır"

(44) **Vatan, Zafer**, 25-26 Haziran 1949.

(45) Resmi adı, "Ana Davalar Komisyonu Raporu" olan bu rapor, Menderes'in nutuklarında "Millî Teminat Andı" Nihat Erim'in nutuklannda ise "Millî Husumet" Andı olarak zikrolunmuştur. S.Esirci **a.g.e.**, s.205.

(46) **Vatan, Zafer**, 22 Haziran 1949; S.Esirci **a.g.e.**, s.206; T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s. 652.

(47) Bu meselenin Kurultay'da delegelerce verilen ilginç cevapları için bkz. T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.653; N.Sevgen. a.g.e, s.347-355 ve Kurultay'ın müzakereleri için ayırca bakınız. **Zafer, Ulus**, 22-26 Haziran 1949 tarihli sayıları.

(48) Ana Davalar Komisyon Raporu'nun tam metni için bkz. S.Esirci, **a.g.e.**, s.206-207.

deniliyordu. Buna rağmen demokratların seçimlerde hiçbir zaman kanun yolundan ayrılmayarak meşrû müdafaa hâlinde kalacakları belirtiliyordu.

Kurultay sonunda yapılan seçimler kurucuların partiye oyan hakimiyetlerini pekiştirmiş ise de[49] Millî And ile izlenecek politikanın Kurultay öncesinde var olan huzuru yok edeceği, yerini gerginliğe bırakacağı açıktı.

b- DP İkinci Büyük Kurultayı ve CHP'nin Tavrı

DP İkinci Büyük Kurultayı'nda kabul edilen kararlar iktidar partisinde şaşkınlık yarattı. Çünkü, bu ölçüde bir kararın alınacağı, mevcut iyi ilişkiler sebebiyle, beklenilmiyordu. Bu yüzden gösterilen tepki şiddetli oldu. Evvela bu and'ın adı birden değiştirilerek *"Millî Husumet And'ı"* denildi[50]. Günaltay Hükûmeti yayınladığı bildiride, DP kararlarını kınayarak, vatandaşı kanun ve nizam dışı harekete sevketmenin yanlış olduğunu ve hükûmetin akıl ve mantık dışı hareketleri daima önleyecek güçte olduğu bildiriliyordu[51]. Fakat, bazı CHP'liler bu kararların DP'nin kapatılması için en geçerli delil olduğunu ileri sürdüler[52]. Hilmi Uran ise, bu kararları alan bir partiyi "pervasızca" hareket etmek-

(49) Genel Başkanlığa rakipsiz olarak Celal Bayar, seçilirken Genel İdare Kuruluna (rey sırasına göre) Refik Koraltan, Adnan Menderes, F.Lütfi Karaosmanoğlu, Fuat Köprülü, R.Şevket İnce, Samet Ağaoğlu, Sıtkı Yırçalı, Hulusi Köymen, İhsan Şerif Özgen, Üzeyir Avunduk, Nuri Özsan, Cemal Ramazanoğlu, Kamil Gündeş ve Kemal Özçoban, **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1949; Tekin Erer, **a.g.e.** s.503; C.Eroğlu, **a.g.e.**, s.48.

(50) Yavuz Abadan "Millî Husumet Andı" hakkında: "DP Kurultayında verilen ve Millî Husumet Kararı tabiri ile ifade edilen bu karar, büyük bir hata idi. CHP tarafından gösterilen tepki bu hatanın tabii bir neticesidir" diyordu. **Ulus**, 28 Haziran 1949.
Başgil, A.Fuad: "Tek Kuvvet-Tek Meclis-Tek Şef-Tek Parti Anayasamız Niçin Tadile Muhtaçtır" **Millet**, 14 Temmuz 1949. Cilt 7, sayı.179.

(51) **Ulus**, 28 Haziran 1949.

(52) 1950 seçimlerinden önce DP'ye giren Yargıtay Başkanı Halil Özyörük bu karar ile DP'nin kapatılabileceğini, keyfiyet Yargıtaya intikal ederse aynı kararın çıkacağını söylemişti.

le suçlarken *"hukuk ve kanun bakımından elbet, feshinin doğru olacağını, fakat palavra bir karar doğrultusunda hareket edilemeyeceğini"*[53] söyleyerek meseleyi hafifletmek istemiştir.

Bununla beraber Nihat Erim'in Ege gezisi, DP Kurultay kararlarına karşı CHP'nin bazı yeni uygulamalara yöneldiği intibaını yarattı[54]. Aslında her iki taraf da birbirlerinden gizli tertipler içinde olduklarına dair endişelerini basına aktararak kamuoyunda tedirginliğe sebep oldular.

4- SON TEK-PARTİ HÜKÛMETİ

Meclis yeni çalışma yılına başladıktan sonra, 20 yıldan bu yana gerçekleşmiş ilk gensoru hadisesi Kasım ayında meydana geldi. Muhâlefet (DP) ara seçimlerinden sonra tenkitlerini hükûmet icraatları yönüne kaydırdı. Şeker fiyatlarına yapılan zam üzerine verdiği gensoruyu CHP Meclis Grubu kabul etti ama konunun Mecliste müzâkeresi sırasında CHP ani bir karar değiştirerek Hasan Saka Hûkümeti'ne güvenini belirtince muhalefetin teşebbüsü sonuçsuz kaldı[55].

İki ay daha görevde kalan Hasan Saka Hükûmeti kendi partisince yöneltilen eleştirilere[56] fazla dayanamayarak 14 Ocak 1949'da istifa etti[57]. Aslında Peker Hükûmeti'yle meydana gelmiş gerginlik ortamında bu işi kabullenebilmiş ve bu gerginliği

---

F.Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.231; Hilmi Uran, "Tek Partiden Demokrasiye, **Dünya**" 24 Kasım 1958 tefrika 37.

(53) Hilmi Uran, **a.g.m.**, **Dünya**, 24 Kasım 1958.

(54) **Ulus**, 13 Temmuz 1949; Ş. Esirci **a.g.e.**, s.190-192

(55) **Vatan, Cumhuriyet**, 12 Kasım 1948.

(56) F.Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.208-209, 222; **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1949.

(57) **Ulus, Cumhuriyet, Vatan, Tasvir, Tanin**, 15 Ocak 1949.

yumuşatmak için pek çok olumlu icraatta bulunabilmiş olan Hasan Saka ve hükûmeti, güç bir dönemin atlatılmasında etkili olabilmişti.

İnönü yeni hükûmeti görevlendirmek için temas ettiği dört kişiden sonuncusu Şemsettin Günaltay'a görevi Hilmi Uran'ın tavsiyesi ile verdi[58]. 16 Ocak'ta kabinesini kuran Günaltay, genellikle bakanlıklara partisinden genç ve ılımlıları aldı[59]. 24 Ocakta Mecliste güven oyu alan yeni hükûmetin programı, siyasî bakımdan ılımlı, ekonomik yönden ise liberaldi[60]. Bu tarz bir programın hazırlanışında muhâlefetle olan olumlu havanın devam etmesinin gözönüne alındığı söylenebilir. Nitekim Günaltay Meclisten güven oyu almasından dört gün sonra, DP Genel Merkezini ziyaret ederek, Celal Bayar'la sohbet etti[61]. Bu temas, iktidar muhâlefet ilişkilerinde hiç şüphesiz olumlu bir yaklaşımdı ve ilişkilere yeni bir ivme kazandıracağı bekleniyordu.

Göreve başlayan yeni hükûmetin ilk icraatı, başta Seçim Kanununun Nihat Erim başkanlığında kurulan bir teknik komite tarafından yeni baştan incelemeye tâbî tutulması oldu[62].

(58) **Ulus, Cumhuriyet, Vatan**... 16 Ocak 1949; Hilmi Uran "Tek Partiden Demokrasiye" **Dünya**, 3 Aralık 1958, tefrika 46; Feroz Ahmad, a.g.e., s.51.

(59) Günaltay Kabinesine, Hasan Saka Kabinesinden sadece F.Ahmet Barutçu alınmamıştır. F.Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.222; Günaltay Kabinesi için bkz. K.Öztürk, **a.g.e.**, s.335; **T.C. Hükümetleri**, s.171; **Ulus, Cumhuriyet, Vatan, Tanin** 16 Ocak 1949.

(60) Günaltay Hükümeti programının tam metni için bkz. K.Öztürk, **a.g.e.**, s.337-342; **Ayın Tarihi** (Ocak 1949), sayı 182. s.37-39; **Ulus, Cumhuriyet, Vatan** 25 Ocak 1949.

(61) Feroz Ahmatd **a.g.e.**, 51. Hükümetin bu tutumunu beğenmeyen Behçet Kemal Çağlar, muhâlefete verilen tavizler yüzünden partisinden istifa ettiğini açıkladı. **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1949.

(62) Günaltay Hükümeti göreve başladıktan sonra üzerinde ehemmiyetle durduğu mesele seçim kanunuydu. Günaltay; "Ben millet huzurunde söz verdim. Seçim Kanunu çıkaracağım" diyordu. F. Giritlioğlu, **a.g.e.**, s.235; Nihat Erim'in başkanlık ettiği teknik komite pek çok ülkenin seçim sistemini incelemiş ve bazı Batılı devlet yöneticilerinin görüşleri-

Seçimlerde devlet radyosunun propaganda aracı olarak kullanılmasında CHP tekeli kaldırılarak bu hak diğer muhâlif partilere de tanındı[63]. Arkasından İstiklâl Mahkemeleri tamamen kaldırılarak bir çıban gibi duran yaraya son neşter vurulmuş oldu[64].

Günaltay Hükûmeti, Hasan Saka Hükûmetinden bir adım daha ileriye giderek vatandaşın da yakınlığını kazanan ilkokullarda din derslerinin okutulması[65] İmam Hatip Liseleri İlâhiyat Fakültelerinin ve türbelerin açılması gibi icraatlarda da bulundu. İktidar ile muhâlefet arasıdaki ilişkilerin daima iyi olmasını arzu eden ve bu yönde gayret sarfeden Günaltay, Millet Partisi tarafından sert eleştirilere uğradı. Millet Partisi'ne göre, iktidar-muhâlefet ilişkilerinde yaratılan olumlu hava sunî idi. DP, CHP iktidarını devam ettirmek için anlaşmıştı.

---

ni almıştır. F.Giritlioğlu, **aynı yerde**, Hilmi Uran, "Tek Partiden Demokrasiye", Dünya, 9 Aralık 1958, Tefrika 52.

(63) **T.B.M.M. T.D., Dönem 8.** Toplantı 3. cilt 18. s. 720.

(64) **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1949, **Tasvir**, 5 Mayıs 1949 (başyazı)

(65) CHP, Günaltay Hükümet döneminde artan bir biçimde yeni bir kısım dinî uygulamalara izin verilmesi vatandaş nezdinde olumlu karşılanmıştır. Cumhuriyetten çok partili hayatın başladığı 1946 yılına kadar lâiklik, elde edilen sınırlı başarıya rağmen CHP'nin siyasî amaçlarından biriydi. Çok partili mücadelenin başlangıcı ile birlikte demokrasi üzerine açılan tartışmalar içinde din de katmıştır. Giderek siyasî hürriyetlerin artması veya CHP'nin gerçekleştirdiği liberalleşme, ister istemez lâiklik ilkesinin de bu müsbet ortamda yeniden yorumlanmasını getirdi.Bir kere, muhâlefetin güç kaynaklarından birini de (belki en önemlisini) muhafazakârlar oluşturuyordu. CHP de artık bu seviyeden sonra geçmiş katı kurallarına devam ederek, bu potansiyeli görmemezlik edemezdi. Siyaset sahnesine Mareşal Fevzi Çakmak'ın girişi ve daha sonra din hürriyetinden bahseden Millet Partisi'nin varlığı, siyasî parti olarak oy endişesini doğuruyordu. Meselenin diğer bir yönü de Cumhuriyet'le birlikte empoze edilmeye çalışan pozitivist düşünce bazı aydınlarca kaybolan manevî değerlerin aranma ihtiyacını doğurdu. Bunda hiç şüphesiz çeşitli vesilelerle Batı dünyası ile temas kuran aydınların örnek aldıkları Batı ülkelerindeki dinin, kişinin hayatında önemli bir rolü olduğunu görmüş olmalarıydı.

CHP, lâiklik ilkesini yeniden gözden geçirme gereğini büyük kurultayında duymuş, bu kurultayı takip eden icraatlar içerisinde muhafazakâr çevreden gelen istek ve eleştirileri eskiye nazaran tepki göstermemiştl.Hatta Başbakan Günaltay 8 Haziran 1949'da Meclis'te verdiği bir demeçte "ilk mekteplerde din dersleri okuttumaya başlayan hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini

5- YENİ SEÇİM KANUNU

DP Kurultayı sonunda kabul edilmiş kararların sert bir üslûp ile dile getirilmesinde güdülen amaç Birinci Kurultay'da olduğu gibi partizanlarına moral vermek ve en önemlisi seçim kanununa ait değişikliğin yani adlî teminatın biran önce çıkarılması için hükûmete baskı yapmaktı. Her ne kadar CHP içinde DP'nin bu kararlarla kapatılması söz konusu edilmişse de Millet Partisi yanında DP, ehvenişer görünmüştü.

Bütün bunlara rağmen şu veya bu tesirin olduğu tartışması bir kenara bırakılırsa gerçekten genel seçimlere muhâlefet partisininde arzu ettiği bir seçim kanunuyla girmek iktidarın da düşüncelerinden biriydi[66]. CHP bu aşamaya politikasına uygun olarak 1946'dan başlayarak seçim kanununda ufak tefek değişiklikler yapılmasını sağlayarak gelmişti. Zaten Başbakan Günaltay, bu konuda muhakkak bir neticeye ulaşacağını vaadetmiş ve görevinin ilk aylarında seçim kanununu inceleyerek Başbakanlık, Adalet ve İçişleri Bakanlıkları yetkili elemanlarından teşekkül eden teknik bir komisyon kurdurmuş ve bu komisyonun hazırladığı tasarı, gerekli ilave ve değişiklikleri yap-

---

yıkamak için İmam-hatip kurslan açan bir hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümet başkanıyım. Bana hiç kimse Müslümanlığa kasteden adam diye hitap edemez. Ben bilerek inanan bir Müslümanım..." diyordu. Yani şahıs olarak, parti olarak lâiklik anlayışının yumuşatıldığını ilan ediyordu. **Cumhuriyet,** 9 Haziran 1949. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gotthard Jaesehke. **Yeni Türkiye'de İslâmlık.** Bilgi yayınevi, Ankara. 1972. S. 98-104. Ali Fuad Başgil. Din ve Lâiklik İstanbul 1955. K.Karpat. **a.g.e.**, s.232-249. B.Lewis. **a.g.e.**, s.408-420. 1939-1950 arası gerçekleşmiş bütçeler içerisinde Diyanet İşleri Başkanlığına ayrılan meblağlar giderek artmıştır. 1945: **0.11**.1946: **0.15**.1947: **O.16**.1948: **O.18**.1949, **O.19**.1950: **0.36** dır. E.Baydar, **a.g.e.**, Tablo IV.

(66) Başbakan Günaltay, 1949 ara seçimlerinden önce çıkarılan Seçim Kanununda muhâlefetin isteği adlî teminatın bulunmayışı ve ara seçimlere katılmama eğiliminin doğduğu bir sırada şöyle demişti. "Sağlam demokrasi için seçim şarttır. Muhâlefet, adlî teminat meselesinde ısrar ederse, bu teklifi kendi üzerime alıp arkadaşlarıma kabul ettirmeye çalışacağım..." **Cumhuriyet,** 14 Mayıs 1949.

mak ve görüşlerini bir rapor hâlinde Başbakanlığa verecek olan bir İlim Heyetine sevkedilmişti[67].

İlim Heyeti, tasarı üzerinde yapacağı tetkiklerden önce siyasî partilerin konu üzerinde görüşlerine başvurarak mütalaalarını istemiştir. DP 11 Ekim 1949'da Hey'ete sunduğu görüşlerinde seçim emniyeti üzerinde durarak seçim emniyeti için adlî teminatın şart olduğunu ileri sürmüştür[68].

Millet Partisi ise, konu üzerindeki parti görüşünü Mecliste belirteceğini söylerken, kurulan heyetin Anayasaya aykırı bir kuruluş olduğunu açıklamıştır[69]. Teknik Komisyonun hazırladığı ve İlim Heyeti kanalıyla verilen rapor DP'nce hoş karşılanmadı[70]. Çünkü tasarının son şekline göre hükümet, adlî teminatın verilmesine yanaşmamıştı. Bunun üzerine DP, 16 Ekim 1949'da yapılacak ara seçimlere girmeme kararı verdi. DP diğer ara seçimlerde olduğu gibi bu son ara seçime girmemekle, seçim kanununda yer almasını istediği adlî teminat hususunu hükümete benimsetmek için baskı yapmayı düşünmüştü. Nitekim muhâlefetsiz geçen bu ara seçimleri tabii olarak CHP kazandı[71].

CHP'nin son iki hükümet devresinde gerçekleştirdiği liberal icraatlar vatandaş üzerinde olumlu tesirler bırakmış hatta

(67) On bir kişilik olan İlim Heyeti (Teknik Komite) üyelerinden ikisi Yargıtaydan ikisi Danıştaydan, dörtü üniversiteden, üçü de Barolardan seçilmişti. Heyet Başkanlığını da Yargıtay Başkanı olan Halil Özyörük yapmaktaydı. Halûk Ülman, "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasî Partilerimiz" **A.Ü.S.B.F. Dergisi,** cilt 12. Haziran 1947, s.48; F. Giritlioğlu **a.g.e.**, s.235; Yavuz Abadan, **Ulus** 11 Temmuz 1949 (başyazı).
(68) Halûk Ülman, **a.g.e.**, s.49.
(69) Halûk Ülman, **a.g.e.**, s.50.
(70) **Ulus, Cumhuriyet, Vatan,** 17 Ekim 1949.
(71) **Ulus,** 17 Ekim 1949.

CHP'ye olan itimat yavaş yavaş artmaktaydı[72]. Bütün bu neticeleri gözönüne alan CHP Meclis Grubu muhâlefetin de olmasını istediği adlî teminatın tasarıda yer alacağını açıkladı[73]. Artık, mesele, kanun tasarısının Meclisteki görüşmelerinde CHP'nin son anda karar değiştirerek teşebbüsü engellemeden tasarının kanunlaşmasını sağlayabilmekti.

DP'nin bu amaca yönelik olarak tasarının Meclis müzâkereleri öncesinde Ankara'da topladığı Küçük Kurultay çalışmaları sonunda yayınladığı bildiri, oldukça sert bir dille kaleme alınmıştı. DP bildirisinde, seçimlerin mutlaka dürüst olması gereği vurgulanırken, şayet iktidar bu sefer de seçim sonuçlarını kendi lehine çevirmeye kalkışırsa Demokratlar seçime girmeme, hatta Meclisten çekilme kararı verebilir deniyordu.

Nihayet Meclise sunulan Seçim Kanunu tasarısı, temel ilkelerde oldukça demokratikti[74]. Gizli oy-açık tasnif ve adlî teminat altında yapılmasını öngören usûl yer alıyordu. Seçim kurulları başkanlığında hakimler görev yaparken, seçimleri yönetecek bağımsız bir müessese olan Yüksek Seçim Kurulu'nun kurulması tasarıda yer alıyordu. Ayrıca seçim sonunda doğacak anlaşmazlıkların çözüm mercii ise mahkemelerdi. Kısaca bu son tasarı, seçim sisteminde bir değişiklik getirmezken, seçim yönetimi ile ilgili ilk kez getirilen yenilikler 1950 seçimlerinde uygulanacaktı[75].

(72) **Cumhuriyet,** 7 Aralık 1949.
(73) **Vatan, Cumhuriyet**, 13 Ocak 1950; Ş.Esirci, **a.g.e.**, s.208-210 A.Emin Yalman, **a.g.e.**, Cilt IV.s.203.
(74) T.Karamustafaoğlu, **a.g.e.**, s.110.
(75) Nermin Abadan Unat. **Anayasa Hukuk ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili,** A.Ü.S.B.F. yay. No: 202-184, Ankara 1966, s.73.

Tasarı üzerinde yapılan tartışmalarda ufak tefek anlaşmazlıklar yanında CHP ve DP oylarıyla 16 Şubat 1950 tarihinde 5545 sayılı Kanun ile yürürlüğe girdi[76]. Bu, DP'nin tam bir seçim devresi sonunda ulaşabildiği bir netice veya CHP'nin demokratik hayatta muhâlefetin baskılarına tam bir seçim devresi sonunda boyun eğişiydi.

Artık geriye sadece seçim gününün tespiti kaldı. 14 Mayıs 1950 olarak tespit edilen seçim gününden[77] sonra, bütün partiler seçim kampanyalarını başlatmış oldular. Meclis, 24 Mart günü aldığı bir kararla kendi kendini fesh etmiş oldu. Artık bütün gözler seçim meydanlarına dikildi. Çünkü Cumhuriyet tarihinde ilk ciddî demokrasi imtihanı bu yeni Seçim Kanunu ile verilecekti.

6- 1950 SEÇİM KAMPANYASI ve SEÇİMLER

Seçim Kanunu Meclisten çıktıktan sonra, her üç partinin seçim faaliyetleri de büyük ölçüde bütün memleket sathında hızlandı. Kapalı salon ve açık hava mitingleriyle yoğunlaşan kampanyalarda partilerin karşılıklı olarak birbirlerini suçlama yoluna gitmeleri siyasî havayı gerginleştirdi ama yine de 1946 seçim kampanyalarına oranla daha olumlu bir hava mevcuttu. Belki en dikkat çekici olan; CHP'nin, geçmiş kampanyalara kıyasla-muhâlefet partileri gibi vatandaşın ayağına bilfiil bütün kadrosu ile gidiyor oluşuydu.

(76) Seçim Kanunu Tasarısı üzerine tek sert eleştiri, MP'den gelmiştir. MP'li Osman Nuri Koni tasarıyı toptan reddederken, Ahmet Tahtakılıç ise, çoğunluk esasının mahzurları üzerinde durarak, nisbî temsil esası ve intihap dairelerinin küçültülmesini istemiştir. **T.B.M.M. T.D. Dönem, 8.** cilt 24. s. 151-165

(77) **Ulus, Cumhuriyet, Vatan,** 2 Mart 1950.

Durum seçmen açısından da şaşırtıcı idi. Vatandaş en uzak yerde dahi olsa ayağına kadar gelen politikacılardan, memleket meselelerine ait farklı görüşler öğreniyordu. Seçim sonucunu tayin edecek olan da, seçmenin farklı görüşler içerisinden birini tercih edip onu iktidara getirmesi, demokrasinin gereğiydi[78].

DP, 1946 seçimlerinde meydana gelen olayların bu seçimlerde de olmaması için seçimler sırasında görev yapacak bir koalisyon hükümeti kurulması yolundaki teklifini CHP geri çevirdi[79]. DP'nin bu teklifinde ayrıca, seçim sisteminin mahzurlarından kurtulmak için her iki partinin de belirleyeceği adayların listelerde boş yer bırakılarak Meclise girmelerini temin etmekte vardı.

Seçim kampanyası karşılıklı gövde gösterileri ile devam ederken, CHP'den üst ve alt kademelerinden istifa edenler, partilerini ağır dille suçluyorlardı[80]. CHP'den istifa edip DP'ye geçen milletvekili ve bazı önemli devlet görevinde bulunanların bu hareketi vatandaş nezlinde DP'nin güvenilirliğini arttırıyordu[81].

İnönü, 12 Temmuz Beyannamesi ile ortaya koymaya çalıştığı partiler-üstü durumunu bir kampanya ile son vererek, bir parti

(78) R.S.Burçak, **a.g.e.**, s.203.

(79) DP lideri Bayar, bu teklifi Konya'da yaptığı konuşmada açıklamıştır. **Cumhuriyet,** 20 Mart 1950; F.A.Barutçu, **a.g.e.**, s.391-399; Hilmi Uran, "Tek Partiden Demokrasiye", **Dünya,** 9, 10 Aralık 1958 (Tefrika:52-53). Konu üzerine basında ilk tartışmayı açan makale için bkz. Mümtaz F.Fenik. "Seçim Emniyeti ve Tarafsız Hükümet", **Zafer,** 27 Şubat 1950.

(80) İstifa edenler arasında Ali Fuad Cebesoy, Refet bele, S.Hayri Ürgüplü, Sinan Paşa (Tekelioğlu) vs. **Cumhuriyet,** 27 Mart, 1 Nisan 1950; Asım Us. **a.g.e.**, 767 Tekin Erer, **a.g.e.**, s.515.

(81) DP'ye katılanlar arasında, A.Fuad Cebesoy, Yargıtay Başkanı Halil Özyörük yer almıştır. Fahri Belen 4 Nisan 1950'de DP'ye katıldı. **Cumhuriyet,** 5 Nisan 1950. Asım Us. **a.g.e.**, s.515. Yeni katılanlardan Halil Özyörük ve F.Belen, Menderes Hükümetinde görev aldılar.

neferi gibi propaganda faaliyetlerine mart ayı sonlarında başladı[82]. Seçim kampanyası boyunca CHP'nin işlediği konuların başında dış politika gelmekte idi. Başta İnönü olmak üzere CHP, dış politika hususunda, vatanın büyük tehlikelerle karşı karşıya bulunduğu, iktidarın bu konuda zamanında tedbir aldığını ve izlenen yolun bütün siyasî çevrelerin takdirini kazandığını, önümüzdeki senelerde de dış emniyet meselesinin başlıca kaygı olacağını, dış politikada gösterilen başarılı icraatların bundan sonra da ehil ellerle (yani CHP'ce) devam ettirilmesi gerektiği vurgulanıyordu[83].

İnönü, seçim konuşmalarının ilkinde Anayasa değişikliği fikrî üzerinde durarak, ülke hayatında demokratik şartları geliştirecek şekilde Anayasa'nın değiştirileceğine söz verdi[84]. İnönü'nün Anayasa ile ilgili diğer bir yaklaşımı da "Altı Ok"un Anayasadan çıkarılmasıyla alâkalı idi. İnönü, Kırıkkale konuşmasında *"Altı temel ilkenin vatandaşa beğendirilmesini CHP kendisi*

(82) İnönü kampanya sürecinde iki defa yurt gezisine çıktı. İlki, Polatlı'dan başlamak üzere, Orta Anadolu ve Ege'yi içine aldı (23 Mart-5 Nisan). İkincisi Eskişehir'de başladı ve bir hafta sürdü (2-9 Mayıs 1950). İnönü ikinci tur gezisinin Malatya durağında açıktan muhâlefete çatarak partiler üstü durumunu bozdu. **Cumhuriyet, Ulus,** 31 Mart 1950. İnönü'nün gezileri hakkında geniş bilgi için bkz. **Ulus,** 23-30 Mart. 1-5 Nisan, 2-9 Mayıs 1950.

(83) **Ulus,** 28 Mart 1950 (İnönü'nün Polatlı konuşması) 31 Mart 1950 (İnönü'nün Malatya konuşması). Yavuz Abadan, "Seçim ve Propaganda" **Ulus,** 4 Mart 1950.

(84) Anayasa değişikliği fikri CHP'de ilk kez CHP Meclis Grubu Başkan Vekili olan Hüseyin Cahit Yalçın'dan gelmişti. "Anayasa Meselesi" başlığı ile **Ulus,** 20 Aralık 1948'de yayınlanmıştır. Arkasından 22 Aralık 1948'de İstanbul gazete temsilcilerinin imzasıyla yayınlanan ve Anayasanın bazı maddelerinin değiştirilerek "kuvvetler birliği"nden "kuvvetler ayrılığı"na dönülmesini isteyen bildiri, pek çok gazetede yayınlanmıştı. Bu bildirinin altında H.C.Yalçın'ın imzası vardı. CHP'de o zamanlar hoşnutsuzluğa sebep olan bu girişimler DP'ce yakından izlenilmiştir. Bayar bildiride imzası bulunan (H.C.Yalçın hariç) bütün gazete temsilcilerine konuya taraftar olduklarını ve desteklediklerini belirtmiştir. F.Giritlioğlu, **a.g.e.**, 217-219; H.Uran "Tek Partiden Demokrasiye", **Dünya,** 28-29 Kasım 1958 Tefrika 41-42; A.F.Başgil, "Tek Kuvvet-Tek Meclis-Tek Şef-Tek Parti, Anayasamız Niçin Tadile Muhtaçtır" **Millet,** 14 Temmuz 1949. Cilt 7, sayı 179, s.7.16.

yapacaktır" diyordu[85]. İnönü'nün üzerinde durduğu konulardan biri partiler arasındaki mücadele biçimi ile alâkalıydı. Bir hastalık olarak nitelediği "şiddet politikası"nın asıl kaynağı muhâlefetti. Ve bu husus iktidarda olmayan partilerin benimsediği bir kaideydi[86].

Diğer bir konu ise CHP'nin demokrasiye sahip çıkması ile alâkalıydı. CHP'nin iddiasına göre memlekete demokrasiyi getiren ve geliştiren kendisi idi. Bundan sonra da başta Anayasa olmak üzere demokratik hayatın daha iyi işlemesi için gereken yapılacaktı[87]. Demokratik hayata geçmede karar sahibi olan, iç ve dış politikada üstün başarı gösteren İnönü'nün etrafında birleşmek hem rejim için, hem de gelecek için tarihî bir görevdi. Yoksa memleketin geleceği rastgele insanlardan birine teslim edilebilirdi[88].

CHP'li propagandistler meydan ve salonlarda bu ana temalar üzerinde bahsederken sık sık muhâlefetin şiddet politikasından şikâyet ettiler. Onlara göre muhâlefet, iktidarın hoşgörüsüne ve iyi ilişkilere verdiği öneme rağmen vatandaşı birbirine düşürücü Husumet Andları ilan ediyordu[89].

Kampanyanın diğer tarafında yer alan ve en güçlü muhâlefet partisi olan DP'nin işlediği konuların başında, 1946 seçimlerindeki iktidar zihniyeti ve uygulamaları üzerinde dururken, CHP'nin ileri sürdüğü şiddet politikacılığını reddediyordu.

(85) **Ulus,** 26 Mart 1950 (İnönü'nün Kırıkkale konuşması).
(86) **Ulus,** 24 Mart 1950 (İnönü'nün Polatlı konuşması).
(87) **Aynı Yerde.**
(88) **Ulus,** 11 Nisan 1950. (Şemsettin Günaltay'ın Kastamonu konuşması).
(89) **Ulus,** 7 Mayıs 1950 (İnönü'nün Biga konuşması).

Genellikle iktidarın eleştirilmesi şeklinde geçen DP toplantıları geçmiş genel seçim öncesi sarfedilen demokratik ilkeler, vatandaşın hakları, vergiler, grev hakkı, köylünün kalkındırılması... vs. gibi konularda yoğunlaşmaktaydı. DP'de şiddet politikacılığının asıl kaynağının CHP olduğunu ileri sürdü[90].

Seçim öncesi partilerin yayınladıkları "seçim beyannâmeleri" seçimler sonrasında uygulanması beklenilen parti politikaları ve vaadlerini de sergiliyordu. Bunlardan CHP seçim beyannamesinde[91], ekonomide, devletin rolünün azaltılarak özel sektöre fırsat tanınacağı, yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştıracak şartların sağlanacağı, vergi sisteminin ıslâhı, Türk parasının kıymetinin korunacağı, vs. vaadleri yanında Anayasanın tadili ile İkinci Meclisin kurduğu devlet başkanlığı görevinin rejimin şartları doğrultusunda yeniden düzenleneceği, Anayasa'dan altı ok'un çıkartılacağı, şehirlerde yaşayanlara çeşitli kolaylıklar getirilecek refahlarının arttırılacağı, köylünün hayat şartlarının iyileştirileceği ve mahallî idarelere muhtariyet tanınacağı... vs. söz ediliyordu.

DP seçim beyannâmesinde ise[92], daha önce yayınlanan CHP beyannamesi eleştirilerek ileri sürülen vaadlerin hiçbir zaman gerçekleştirilmeyeceği iddia edildi. DP bunun yanında vergileri azaltacağını, üretimi artıracağını, devlet tekellerini kaldıracağını ve denk bütçelerin gerçekleştireceğine vaad ediyordu. Ayrıca millî gelirin arttırılması için en iyi yolun özel ser-

(90) **Vatan,** 25 Mart 1950 (Menderes'in İzmir konuşması); S.Esirci, **a.g.e.,** s.231-233; **Vatan,** 3 Nisan 1950 (Bayar'ın İstanbul Konuşması); **Vatan,** 6 Nisan 1950 (Bayar'ın Çankırı konuşması)

(91) **Ulus, Cumhuriyet,** 28 Nisan 1950, **Ayın Tarihi** (Nisan 1950), Sayı 197. s.46-52; F.Giritlioğlu, **a.g.e.,** 240-241.

(92) **Vatan, Cumhuriyet,** 9-10 Mayıs 1950; **Ayın Tarihi** (Mayıs 1950) Sayı 194. s.53-61.

maye ile yabancı sermaye için güvenilir iktisadî yapının sağlanacağı, eğer DP iktidara gelirse sosyal yapıda herhangi bir değişiklik yapmadan Anayasa'nın demokratik ihtiyaçlara cevap verecek şekilde değiştirileceğine söz veriliyordu.

Millet Partisi'nin seçim beyannamesinde ise[93], CHP iktidarının devam etmesi için DP'nin iktidarla işbirliği içinde olduğu, yani muvazaa iddiası tekrarlanmakta, 1949'dan sonraki gelişmelerin sırf İnönü'yü yerinde tutmak amacını taşıdığını MP'nin halkın yararına bir idareyi gerçekleştireceği vaad ediliyordu.

Millet Partisi bu seçimlerde en şanssız partiydi. Üst üste uğradığı sarsıntılarla iyice güçsüzleşen MP'nin, adı gibi milletin partisi olduğu şüpheliydi. Çünkü, ancak 22 ilde seçime 205 adayla girmesi yanında bütün ağırlığını İstanbul'a yöneltmişti[94]. MP'nin şanssızlığının sebebi; seçim öncesinde partinin ileri gelenleri ya öldü veya faaliyetlerinden uzak kaldı[95]. Bunlardan en önemlisi 10 Nisanda ölen Mareşal Fevzi Çakmak, partisine ait son vazifesini seçim beyannamesine imzâ atmakla yapmıştı[96]. Mareşal Çakmak'ın cenaze töreni ise olaylara sebep oldu. Hükûmet cenazenin modern (lâik) usûllerle kaldırılmasını istemişti ama, merasim birden dinî bir muhtevaya büründü[97]. Büyük bir dinî gösteri hâlini alan merasim dolayısıyla CHP ve DP, MP'nin lâiklik ilkesine aykırı hareketi teşvik ettiği için suçla-

(93) **Kudret,** 9 Nisan 1950.
(94) **Cumhuriyet,** 24 Nisan 1950, A.E.Yalman, **a.g.e.**, Cilt 4, s.213.
(95) Bir sene önce Kenan Öner'in ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatı yanı sıra kuruculardan olan Sadık Aldoğan'ın yasama dokunulmazlığı 24 Mart 1950'de kaldırılmış, ertesi günde tutuklanmıştır. **Cumhuriyet,** 26 Mart 1950.
(96) **Vatan Cumhuriyet, Ulus,** Kudret, 11 Nisan 1950.
(97) Geniş bilgi için bkz. K.Karpat, **a.g.e.**, s.242-243; A.E.Yalman, **a.g.e.**, cilt 4, s.209-212.

maları şiddetli oldu[98]. Çünkü, bu olay, Cumhuriyet kurulalı beri ilk kez meydana geliyordu. Bu ise, dinin siyasete alet edilmesi şeklinde görüldü[99]. Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreninde ortaya çıkan bir gerçek de çeşitli "kuvvet çevrelerinin" rejim için bir tehlike olduklarının anlaşılmasıydı. Bu ise, CHP ve DP'nin ortak siyasetine tersti. Bu hususta her iki parti çeşitli kuvvet çevrelerinden gelebilecek herhangi bir hareketi durdurmak için birlikte hareket etme mutabakatı vardı. Bu amaçla yapılan Bayar-Günaltay görüşmesi bir yerde ortak strateji ile seçim propagandalarında ılımlı bir hava yaratırken, diğer yönden de her iki partinin MP'ne karşı ortak cephe almalarını sağlamış oldu[100].

Bu hususların yanında kampanya sırasında partilerin ilân ettikleri aday listeleri partilerin sosyal yapıları hakkında bilgi vermesi açısından ilginçtir. DP aday listesinde[101] daha çok orta kesimden aday olanlar çoğunluktaydı. CHP'nin ki ise[102], ağırlık asker, bürokrat kökenliler olması yanında evvelki listelere oranla orta kesime hafif bir kayış görülmekteydi.

Mayıs ayı başında seçime katılan partilerin propaganda konuşmaları radyodan da yayınlandı. 10 Mayısta bütün propagandalar mevzuat gereği son buldu. Nihayet 14 Mayıs 1950'de

(98) **Ulus,** 22 Nisan 1950.
(99) Cihad Baban, **a.g.e.**, s.124-125.
(100) K.Karpat, **a.g.e.**, s.244.
(101) **Cumhuriyet, Vatan,** 25 Nisan 1950. Adayların mesleklere göre dağılımı, Avukat: 88. Memur idareci, adliyeci: 69, Çiftçi: 56. Serbest meslek: 55 Doktor: 52, Milletvekili: 37, Subay: 23, Mühendis: 20 Maarifçi (Prof.Doç.Öğrt): 19, Gazeteci-yazar: 18, İktisatçı, Bankacı, Maliyeci:12. Eski milletvekili: 12. Eczacı: 5, Fabrikatör: 4. İşçi:3, Din adamı: 2, Kimyager: 1, Veteriner: 1, Şair: 1.
(102) **Ulus, Cumhuriyet,** 23 Nisan 1950. Listeye göre CHP'de önemli ölçüde eski parlamenterlere yer verilmemiştir. (Bunlar 169 eski milletvekili idi). Cumhuriyet 19 Nisan 1950; A.E. Yalman a.g.e., cilt 4, s.213. Adayların mesleklere göre dağılımı: Avukat: 54, İdareci: 51, İktisatçı-Bankacı: 46, Doktor: 44, Esnaf: 41, Maarifçi: 40, Çiftçi: 39, Belediyeci: 18, Yüksek Mühendis: 16, General: 14, Ziraatçi: 14, Subay: 13, Eczacı: 13, Dişçi: 4, Fabrikatör: 6, Din adamı: 4, Hariyeci: 3, İşçi: 3, **Cumhuriyet,** 25 Nisan 1950.

bütün yurtta genel seçimler yapıldı. Ertesi günkü gazeteler seçimlerde kayda değer hiçbir olayın vukuu bulmadığını, seçimlere katılma oranının çok yüksek olduğunu duyurdular[103]. Gerçekten de seçmen, Cumhuriyet tarihinde ilk kez serbest ve dürüst bir seçimde oy kullanıyordu.

Seçim sonuçlarına göre: DP, seçime iştirak eden 7.916.091 kişinin 4.242.831'nin oyunu (yani %53,59) alarak 408 milletvekili çıkarırken, CHP 3.165.096 oy alarak (yani %39.98) sadece 69 milletvekili ile Meclise gidiyordu. Millet Partisi ise 240.209 oy ile (oyların %3.03'ü) bir (1) milletvekili çıkarıyordu. Bağımsızlar da 267.955 oy karşılığı (%3,4) 9 milletvekilliği kazandılar[104].

Yayınlanan bu ilk sonuçlara göre oy yüzdelerine göre çıkartılan milletvekilliği farkı, uygulanan seçim sisteminden yani çoğunluk usulünden kaynaklanmaktaydı. Halbuki seçim öncesi seçim sisteminin bu şekilde doğabilecek mahsurlarını gidermek için DP'nin CHP'ye yaptığı kısmi nisbî temsil teklifi geri çevrilmişti.

Zaten CHP seçimlerde DP'nin bu ölçüde bir başarı elde edeceğini beklemiyordu. Seçimi kendisinin kazanacağından çok emindi.

7- DEMOKRATİK PARTİ'NİN ZAFERİ

Dokuzuncu Meclis Dönemi ilk toplantısı 22 Mayıs 1950'de başladığı zaman 1946'ya göre Mecliste roller tam yüz seksen derece değişmiş olarak, sanki tek-partili meclis görünümü ver-

(103) Katılma oranı %88 idi. **Cumhuriyet,** 26 Mayıs 1950.
(104) Neticeler için bkz. **Cumhuriyet,** 26 Mayıs 1950.

mekteydi. CHP 1946'ların DP'si gibi muhâlefet gücü yok denecek kadar aza inmişti. DP seçimlerde 408 milletvekili kazanmasına rağmen Mecliste 393 kişi ile temsil edildi[105].

Seçim sonuçlarının her iki parti içinde sürpriz olması, seçim öncesi yapılan tahminlerle alâkalıydı. CHP kurmayları seçimleri yine kendilhrinin kazanacaklarına emindiler[106]. Sadece İnönü seçimi kaybetme ihtimalinden söz edebilmişti[107]. DP'liler ise, seçimler sonunda bu derecede ezici bir üstünlük sağlayacaklarını düşünmemekle birlikte en iyi neticenin CHP ile eşit güçte Mecliste temsil edilebileceklerini söylüyorlardı[108].

Her ne sebep olursa olsun demokratların bu seçimlerde elde ettiği başarı bir zaferdi. Cumhuriyet kurulalı beri ilk defa yapılan serbest ve dürüst bir seçimle iktidar el değiştiriyordu[109]. Bu sonuç bir yerde yine ilk defa millî iradenin de tam manasıyla ortaya çıkmasıydı[110]. Bir yerde de vatandaşın CHP iktidarına karşı duyduğu hoşnutsuzluğun bir ifadesiydi. Bir yazara göre

(105) Kanun gereğince iki yerden aday olabilme durumu mevcut olduğu için on üç milletvekili iki yerden birden kazanmıştır. Bir milletvekili ise seçim günü vefat ettiği için Meclisin ilk gününde 477 üye olması gerekirken toplam 463 milletvekili Meclise girebilmişti. F.Gintlioğlu, **a.g.e.**, s.244.

(106) Halkçılara göre CHP seçimlerde oyların %60'ını alacakları yolunda tahminde bulunuyorlardı. F.Ahmet Barutçu, **a.g.e.** s.415; Yozgat Valisi İhsan Sabri Çağlayangil, "Köylü herkese, her kendine başvurana vaad ediyor. Bakalım hangi yana söyledikleri gerçek olacak ve hangi yanı aldatacak. Köylünün zekâsı işliyor" diyordu. **Aynı yerde,** Hilmi Uran, "Tek Partiden Demokrasiye," **Dünya**, 13 Aralık 1958 Tefrika 55.

(107) H.Uran, **a.g.m. Dünya,** 13 Aralık 1958, tefrika 55. İnönü seçimlerde partisinin kaybetmesi ihtimaline karşı Köşk'ten ayrılma hazırlığı bile yapmıştı. M.Toker, **a.g.e.**, s.345. Fakat seçim sonuçlarını CHP'nin önceden tahmin edemediği görüşüne B.Lewis katılmamaktadır. Çünkü DP'nin halk tarafından sevilmesi herkesce bilinmekteydi ve bunu çeşitli yurt gezilerinde de CHP'liler görüyorlardı diyor. B.Lewis, **a.g.e.**, s.312.

(108) Seçimler öncesinde N.Nadi ile konuşan C.Bayar, "İdare dürüst davranırsa kazanırız" diyordu. Bir başka DP ileri geleni ise "Rahatça yüzelli milletvekili çıkarabiliriz" demiştir. N.Nadi. **a.g.e.**, s.275.

(109) T.Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.547.

(110) B.Lewis, **a.g.e.**, s.314. Ayrıca 1950 seçimleri hakkındaki yorumlar için bkz. Elen Deborah Ellis, "Turkey Looks Forward the West" **Current History**, XIX (November

eğer bu seçimler bir iki yıl öncesinde yapılsa idi, CHP belki elde ettiği sandalyelerin yarısını kazanamazdı. Bunun sebebi de bilhassa son iki hükümet döneminde CHP'nin gerçekleştirdiği liberal icraatlar ve ılımlı politikanın siyasî hayata kazandırılmasıydı[111].

DP'yi iktidar eden 1950 seçimleri sonrasında binlerce kişi DP'nin sevincine ortak oldu. 27 yıllık tek-parti, CHP egemenliği demokratik güç ile yıkılmıştı. Artık memlekette demokrasi vardı. Ama, demokrasi kavramından ne anlaşıldığı da şüpheliydi. Seçimlerin hemen sonrasında bir yazarın tespitlerine göre, bazı ilginç tepkiler olmuştu. Ankara Taceddin Camii'nde Cuma namazında bir vaiz, Türkiye'yi dinsiz Halk Partisi'nden kurtardığı için Allah'a şükrederken, Bursa yakınlarında bazı köylerde köylüler büyük mülkleri bölmeye başladılar ve ne yaptıkları sorulunca "şimdi demokrasi var" diyorlardı. İstanbul'da bazı şoförler polislerin uyarılarına, emirlerine uymayı reddederken, parçalanmış İnönü portreleri duvarlarda duruyordu. Hatta sokaklarda seyyar satıcılar "demokrat limonata" satmaya başladılar... vs.[112].

Yine de Cumhuriyetin ilk kansız ihtilâlini gerçekleştirenler 1945'ten sonra başlayan çok partili hayatın en büyük imtihanının CHP ile birlikte verdiler. Bu durum hiç şüphesiz Batı dünyası ile olan karşılıklı ilişkilerde güven veren bir hususta. Artık Türkiye'nin demokratik bir ülke olmadığını kimse iddia edemezdi.

1950) s.282-286, Siesbert Weinberger, "Political Upset in Turkey", **Middle Eastern Affairs** (May, 1950) s.135-142. B.Lewis, "Resent Developments in Turkey" **International Affairs, XXVII.** July 1951. s.320-331.

(111) K.Karpat, **a.g.e.**, s.208.

(112) Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.317.

Seçimler sonrasında istifa eden Günaltay Hükûmeti yerine Adnan Menderes Hükûmeti kuruldu. Cumhurbaşkanlığına 22 Mayısta Celal Bayar seçilirken, Meclis Başkanlığına Refik Koraltan getirildi[113]. Menderes Hükûmeti 2 Haziranda Meclisten güven oyu alarak fiilen DP iktidarının faaliyetlerine başladı[114].

Türkiye'de 1950 seçimleriyle gerçekleşen iktidar devri, 1946-1950 arası verilen mücadelenin Batı tarzı bir demokratik nizâma kavuşmada en önemli dönüm noktasıydı. Bu mücadele çok partili hayatın devamına engel teşkil edebilecek tek-parti rejimin yeniden kurulmasını haklı gösterebilecek sebepleri ortadan kaldırmıştı. Halk Partisinin inkılapları yapmak ve korumak gerekçesiyle tek-parti idaresini savunması, çok partili hayata geçişte görüldüğü gibi inkılâpların halk tarafından benimsenmemiş olması artık haklı bir gerekçe olamazdı. Zaten inkılâplara karşı olan kuvvetlerin hükûmete karşı olmadıkları sürece mevcut müesseselerle zor kullanmadan kontrol altında tutmak mümkündü[115].

Artık demokrasinin ve rejimin geleceği DP'nin elindeydi. 1946'ya göre CHP'nin gücüne erişen DP, bir on yıllık iktidarından

(113) CHP seçim sonuçları belli olur olmaz, iktidarı hemen devretme yoluna gitti. F.Ahmet Barutçu, **a.g.e.**, s.419. DP ise mevcut hükümetin Meclis açılana kadar görevde kalmasını İnönü'den istedi. **Ulus**, 17 Mayıs 1950, 22 Mayıs 1950'de toplanan Meclise en yaşlı üye H.Cahit Yalçın başkanlık etti. Meclis başkanlığına Refik Koraltan getirildikten sonra Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar 453 oydan 387 oyla seçilmiş, İnönü sadece 67 oy alabilmişti. C.Bayar'ı yemininde ve salona girişinde CHP ayakta karşılarken, DP'liler oturdukları yerden hadiseyi takip etmişlerdir. **Vatan, Cumhuriyet, Ulus**, 23 Mayıs 1950. Bayar 20 Mayısta yapılan grup toplantısında partisince Cumhurbaşkanlığı adaylığına namzet gösterilmiş, aynı gün de partisinden istifa etmiştir. **Vatan**, 21 Mayıs 1950. Menderes, Meclisin açıldığı gün hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Aynı gün de kabinesinin listesini açıkladı. **Vatan, Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1950. K.Öztürk, **a.g.e.**, s.345. **T.C. Hükümetleri**, cilt I. Bölüm 2. s.1-2

(114) Menderes Hükümeti programı için bkz. K.Öztürk **a.g.e.**, s.347-365. **T.C. Hükümetleri**, s.3-15. **Vatan, Ulus, Cumhuriyet**, 9 Haziran 1950.

(115) K.Karpat, a.g.e. s.375.

sonra, -Türk siyasî hayatından- bir askerî müdahale sonucu çekilmek zorunda kalacaktır. Ancak, 1950 seçimleriyle noktalanan 1946-1950 demokrasi mücadelesi, Cumhuriyet tarihimizde sivil güçlerle elde edilen ilk ciddî başarı olarak girecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1946-1950 YILLARI ARASINDA KURULAN DİĞER SİYASÎ PARTİLER

Türkiye'de çok partili rejimin üçüncü defa açılışı, Millî Kalkınma Partisi'nin 18 Temmuz 1945'te kurulmasıyla başlamıştır. 1946-1950 yılları arasında CHP ve DP dışında faaliyetlerine izin verilen yirmiden fazla yeni parti kurulmuştur. Ancak bu yeni partiler siyasî hayatta pek varlık göstereme-mişlerdir. Bazıları İdeolojik amaçlar güttüğü için kapatılmışlar, bazıları da daha teşkilâtlanma safhasında kendini feshetmiş veya kuruluş dilekçesinden öteye gidememiş, bazıları da dar bir çevrede tutunabilmiştir. Genel olarak sosyalist ve milliyetçilik (Türkçülük) bu yeni partilerin ağırlıklı kimlikleridir. Bunlardan 14 Mayıs Genel Seçimlerine kadar kurulmuş olan siyasî partiler şunlardır:

a) Sosyal Adalet Partisi[1]

28 Şubat 1946 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları: Mürettip İhsan Temelveren (Genel Başkan), Mürettip Muharrem Zeki Korgunal ve Ziyneti Temelveren.

Partinin programına göre gayesi; demokrasi, sosyalizm, adalet ve devletçilik prensiplerinin birleştirilmesidir. Partinin yayınladığı iki beyanname görüşlerini açıklamıştır. Hiçbir seçime katılmadığı gibi, teşkilât da kuramamıştır. Parti 1950'lere kadar faal kalmıştır.

b) Liberal Demokrat Parti[2]

11 Mart 1946 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Partinin kurucuları; Kazım Demirarslan (mimar), Sabri Manyas (müşavir), Abdülkadir Aytaç (gazeteci) ve M.Suphi Kula.

(1) Geniş bilgi için bkz. **Türkiye'de Siyasi Dernekler II.** s. 127-144. Tank Zafer tunaya, a.g.e., s.693. F.Hüsrev Tökin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi,** İstanbul 1965, s.81.

(2) **Türkiye'de Siyasi Dernekler II.** s.183-198. T.Z.Tunaya. **a.g.e.,** s.694. F.H.Tökin. **a.g.e.,** s.81.

Tüzüğünde yer alan gayesi: Türkiye Cumhuriyeti'nin mülkî tamamlığını müdafaa ve muhafaza etmek ve halkın refahını, ahlâk, kültür, sanat seviyesini yükseltmek ve memlekette bir kalkınma meydana getirmektir.

Teşkilât kuramayan bu parti Medeni Kanunun 70. maddesine göre (kurucu üyesi tam olmadığı için) infisah etmiştir (kendiliğinden dağılmıştır).

c) Çiftçi ve Köylü Partisi[3]

24 Nisan 1946 tarihinde (Bursa) Mudanya'da kurulmuştur. Kurucuları: Sıddık Sümer (çiftçi), İbrahim Öztürk (çiftçi) ve Şükrü Tokay (çiftçi).

Partinin kuruluş gayesi: Şerefli seciyemizin tamamıyla yerine getirilmesi, An'anemizin muhafazası, istiklâl prensibi ve Türk'ün tarihi adalet, kıymet hulâsa bütün vasıfları zamanın icâplarına göre yaşatmak, muhâfaza ve tatbik etmektir. Parti, bu esasları İslâmî prensiplerle bağdaştırılacaktır.

Teşkilâtını kuramıyan bu parti, kanuna aykırı hareketten 3 Haziran 1946'da kapatılmıştı.

d) Türk(iye) Sosyal Demokrat Parti[4]

26 Nisan 1946 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları: Cemil Alpay (Genel Başkan), Sadık Acarlı (işçi) Mustafa Yıldız (Emekli Binbaşı), Yakup Savaş (muhasip).

---

(3) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II**, s.199-260. T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.694-695. F.H.Tökin **a.g.e.**, s.81.

(4) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II**, s.261-270. T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.695-696. F.H.Tökin, **a.g.e.**, s.81.

Partinin kuruluş gayesi: Cumhuriyet Devlet şekli olarak kabul edilmekte, amme hak ve hürriyetlerine şartsız olarak saygı gösterilmesi, vatandaşın hayat şartlarının garanti altına alınması ve demokrasinin sosyal bünyeye uydurulmasını öngörmekte ve dış politikada milletlerarası sulhun teşekkülüne gayret edilmesini temin etmekdir.

1950 genel seçimlerine İstanbul'dan katılan parti, Genel Başkanın 1951'de ölmesi ile kendi kendisini feshetmiştir.

e) Türkiye Sosyalist Partisi[5]

14 Mayıs 1946 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları: Esat Adil Müstecaplıoğlu, Macit Güçlü, İhsan Kabalıoğlu ve Aziz Üçtav.

Bu parti, çok partili rejimin açılmasından sonra kurulan ilk sosyalist partidir. Kuruluşundan dört ay sonra Örfî İdarece faaliyetten men edilmiştir. İdarecileri Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi idarecilerle birlikte mahkemeye verilmiş, neticede beraat eden Sosyalist Parti idarecilerinin faaliyetlerine izin verilmiştir. Parti 1950 yılında faaliyetlerine tekrar başladı.

Türkiye Sosyalist Partisi'nin programına göre gayesi: (İş gücünün sömürülmesini ortadan kaldırmak, büyük ihtihsal vasıtalarını milletin müşterek mülkiyetine geçirmek bir sosyalist demokrasi içinde, bütün millet fertlerine yüksek geçim ve mes'ut bir hayat sağlamak.

Bu parti, sosyalist, milliyetçi, beynelmilenci ve lâik olduğunu bildirmekte ve şu esasları istemektedir: Türkiye Cumhuriyeti'ni

(5) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II**, s.271-290. T.Z. Tunaya, **a.g.e.**, s.696-701.

tam bir halk devleti hâline getirmek, her türlü iktisadî ve toplumsal adaletsizliği ortadan kaldırarak emek ve kabiliyetleri değerlendirmek, düşünce-söz-basın-grev-gösteri-toplantı ve her türlü Teşkilâtlanma hürriyetlerinin mutlak olmasını temin etmekti.

Bu parti 1952 senesinde kominizmi yaymak suçundan tekrar mahkemeye verildi. Dava 8 yıl sürdü ve neticede parti idarecileri beraat etti. Partinin yayın organı "**Gerçek**" gazetesidir.

f) Türkiye Sosyalist İşçi Partisi[6]

24 Mayıs 1946'da İstanbul'da kuruldu. Kurucuları: Sabit Şevket Seren, Hüseyin Türkgeldi ve Hasan Yaşartürk, Fehmi Ünal, Orhan Tarıer.

Partinin kuruluş gayesi: Anayasaya tam riayet, millî dilin halk dili olması ve dilin İstanbul lehçesine göre tasfiyesi, millî hâkimiyet prensibine tam bağlılık, tek meclis sisteminin muhafazası ve milletvekillerinin tek dereceli ve gizli oyla seçilmesi. Cumhurbaşkanlığının beş yıl süre ile aynı usulle seçilmesi.

Bu parti devamlı bir faaliyet gösterememiş ve kapatılmıştır.

g) Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi[7]

17 Haziran 1946 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları: Ethem Ruhi Balkan (Avukat), Selahaddin Yorulmazoğlu, Mehmet Şükrü Tokay, Necmettin Deliorman, Ali Esinkova, İbrahim Tokay, İrfan Recep Noyal.

(6) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II.** s.291-330. T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.701. F.H.Tökin. **a.g.e.**, s.82

(7) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II.** s.331-340. T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.702-704 F.H.Tökin, **a.g.e.**, s.82.

Bu parti 1946 genel seçimlerinden evvel İstanbul ve diğer vilayetlerde on yedi Teşkilât kurmuş, 1946 seçimlerine iştirak etmiş fakat varlık gösterememiştir. 1948'den sonra partiye genç unsurlar katılmasıyla biraz toparlanmış ve kongre icrâ ederek programında değişiklikler yapmıştır. 1950 seçimlerinde İstanbul'dan giren bu parti yine bir kazanç elde edememiştir.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi Programına göre; bu parti bir sınıf partisidir. Amacı partinin temsil ettiği sınıfların menfaatlerini korumaktır. Ayrıca tercih edilen idare sistemi demokrasi, anlayış olarak milliyetçi, iktisadî siyaset açısından devletçi ve lâik bir partidir. Parti 1946-1950 arası faal kalmıştır.

h) Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi[8]

20 Haziran 1946 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları: Şefik Hüsnü Değmer (Başkan), Ragıp Vardar, Fuad Bilege (Usta), İstefo Papadopulos, Emin Aydınlatan, Dr. Habib Amato, Muntakim Ölçmen, Hayrettin Emin Manoğlu.

Partinin programına göre: Emekçi ve Köylü yığınlarının gittikçe geniş ölçüde Teşkilâtlanmalarına ve iktisadî, siyasî hayata intikâl edebilmeleri amacıyla sosyalist bir toplum şartlarını olgunlaştırmak, iş gücü sömürüsünü ortadan kaldırmak, büyük üretim vasıtalarını milletin ortak mülkiyetine geçirmek, bir sosyalist demokrasi içinde fertlerin yüksek geçim ve mutlu bir hayat sağlamak, teşkilâtlı emekçi ve köylü yığınlarıyla sosyalist bir topluma geçiş şartlarının gelişmesini hızlandırmak amacı taşımaktadır.

(8) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II.** s.341-358. T.Z.Tunaya, **a.g.e.,** s.704-706. F.H.Tökin, **a.g.e.,** s.82-83.

Partinin yayın organı Sendika gazetesi olup, Yığın dergisi tarafından desteklenmektedir. Bu parti komünizm propagandası yapmak ve yaymak iddiasıyla Örfî İdarece 16 Aralık 1946'da kapatıldı.

i) Yalnız Vatan İçin Partisi[9]

21 Haziran 1946 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları: Yaşar Çimen, Kaya Mutlu, Adil Ataş, Baki Zorlukaya. Programına göre esas ilkeleri: Kemalist, mutedil devletçi, müfrit milliyetçi, halkçı ve cumhuriyetçidir.

1946 seçimlerine girerek varlık gösteremeyen ve hiçbir Teşkilâtı, yayın organı bulunmayan bu parti, 1952 yılında infisah etmiştir (kendini fesh etmiştir).

j) Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi[10]

21 Haziran 1946 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları: Arif Hikmet Adsız, Suat Üzer, Cahit Ateş ve Adnan Dik. İstanbul'da Teşkilâtı olmayan bu partinin Balıkesir (Susurluk) ve İzmir'de birer şubesi vardır.

Parti kuruluş dilekçesinde doktrine ait hususlar: Elimize, belimize, dilimize doğru olmağa, millet, medeniyet ve demokrasi davasında fedai bir nefis taşımağa, milletçe and içip Türk'ün ileri bir cemiyet olmasına çalışacağız denilmekte ve Misak-ı Millî yahut Yurtta Sulh Cihanda Sulh prensibi ismi olan Ergenekon'da toplanmıştır şeklinde belirlenmiştir.

---

(9) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II**, s.369-378, T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.706-707. F.H.Tökin, **a.g.e.**, s.83.

(10) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II**, s.379-422, T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.707. F.H.Tökin, **a.g.e.**, s.83

Hiçbir yayın organı olmayan bu parti bir müddet sonra dağılmıştır.

k) Arıtma Koruma Partisi[11]

26 Haziran 1946 tarihinde Ankara'da kurulmuştur. Kurucuları: Selçuk Karaoğlu, Kemal Köymen, Halil Sümer.

Bu parti dinci bir siyasî parti idi. Hiçbir teşkilât kuramamış, gayesi parti tüzüğünün birinci maddesindeki şekline göre; Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet idaresinin geniş ve ileri bir anlayışla halk idaresine dayanılarak yürütülmesine ve yeryüzünde de insanlığın kötülükten arınarak yükselmesine hizmet maksadı ile kurulduğu belirtilmektedir.

Parti, 12 Mart 1947 tarihinde infisah etmiştir.

l) İslâm Koruma Partisi[12]

19 Temmuz 1946 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları: Necmi Güneş, Mustafa Özbek, Ziya Süer.

Partinin maksadı; her türlü siyâset ve siyasî partilerden uzak olarak sırf İslâm medeniyeti, tesanütü, menfaati, sevgi, yardım ve birliği koruma gayesidir.

Parti adında yer alan "parti" kelimesine rağmen kendisini partiler dışı kabul etmesi ve Cemiyetler Kanunu açık hükümlerine

(11) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II.** s. 423-434, T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.708. F.H. Tökin, **a.g.e.**, s.83.
(12) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II,** s.435-440, T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.708-709. F.H.Tökin, **a.g.e.**, s.83.

göre tezada düşmüştür. Zaten hiçbir siyasî varlık göstermediği gibi 12 Eylül 1946'da Örfî İdare kararı ile kapatılmıştır.

m) Yurt Görev Partisi[13]

15 Ağustos 1946'da Hatay-İskenderun'da kurulan ve kuruculuğuna Abdülkadir Gönüllü, Abdullah Morsaloğlu, İhsan Akşehirli, Fevzi Kurtulan ve Fevzi Arslan Güven'in yaptığı bu parti faaliyete geçmeden teşekkülünden vaz geçilmiştir.

n) İdealist Partisi[14]

10 Ocak 1947 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları: Mehmet Hikmet Çankaya, Mahmut Özkan, Hulki Kurtkaya. Partinin gayesi: Parti içinde gençliğe önem verileceği, kuvvetli bir sanayinin kurulacağı, Türk dili ve tarih üzerinde araştırmalar yapılacağı, milletin hakiki ihtiyaçları gözönünde tutulacağı belirtilmekte, Bu parti aynı yıl içinde infisah etmiştir.

o) Türk Muhafazakâr Partisi[15]

8 Temmuz 1947 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları: Cevat Rıfat Atilhan, Yekta Göreli, Zekai Dik. Partinin ilkeleri: Adalet, demokrasi, ahlâk, refah ve ümrandır. Programında yer alan gayesi ise; yurdumuzu az zamanda ileri götürebilmek için millî hayatımızın her sahasinde hakiki manada inkılâplar yaratmaktır. Türk milletini medenî âlemde mamur ve

(13) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II**, s.441-444. T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.709 F.H.Tökin, **a.g.e.**, s.83

(14) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II**, s.445-454, T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.709-710. F.H.Tökin, **a.g.e.**, s.83.

(15) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II**, s.455-466. T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.710-711. F.H.Tökin, **a.g.e.**, s.83.

zengin bir vazifeyete sokmak, ecdadımızın kalan maddî ve manevî kıymet ve hazineleri muhafaza etmek. Ayrıca, çocuk ve aileye, millî ahlâk ve an'aneye önem veren ve memleketi kısa zamanda yapıcı metodlarla maddeten ve mânen yükseltmeyi hedef tutmakdır.

Bu partinin yayın organı **"Mücadele"** ve **"Millî İnkılap"** gazeteleridir. Komünizme ve Yahudiliğe karşı cephe almış İslâmî bir vechesi olan bir partidir. 1950'lere kadar faal kalmıştır.

p) Türkiye Yükselme Partisi[16]

3 Temmuz 1948'de İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları: Maraşal Ali Rıza Gizdeşir, Zeki Gülen, Hüseyin Azmi Balcı, Mehmet Fars Berazioğlu, Sacide Şuvan, Nadide Öztürk, Halit Hünkar. Parti demokratik esaslar dahilinde Türkiye'nin ticaret, sanayi, ziraat ve maarif seferberliğine giderek az zamanda büyük işler başarmak programında yer alan gayesidir. Yayın organı olmayan bu parti 1950'lere kadar faal kalmıştır.

r) Millet Partisi[17]

20 Temmuz 1948 tarihinde Ankara'da kurulmuştur. Kurucuları: Maraşal Fevzi Çakmak (Fahrî Başkan), Hikmet Bayur (Genel Başkan), Enis Akaygen, Kenan Öner, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Koni, General Sadık Aldoğan.

(16) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II.** s.475-488 T.Z.Tunaya, **a.g.e.,** s.711-712.
(17) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II.** s.489-528. T.Z.Tunaya, **a.g.e.,** s.712-733. F.H.Tökin. **a.g.e.,** s.84.

Parti Programına göre: Cumhuriyet, adalet, liberallik, milliyetçilik esaslarına bağlılık, emin bir seçim ile meydana gelecek olan millî iradeyi hakim kılmak, bu iradeye ve insan haklarına uygun bir hükûmetin kurulmasına çalışmak, hakka ve adalete inanmak, halkın yalnız "amelî bir takdir" prensibi değil, "ahlâkî bir gayesi ve iman unsuru" olduğunu kabul etmektedir. Bir zümre, bir içtimai sınıfın diktatörlüğünü reddetmekte, içtimaî nizamın teşekkülünde itikatların, ahlâkın, geleneklerin örf ve âdetin büyük hislerini tanımakla, dinî müessese ve millî ananelere saygı göstermekle, lâiklik prensibini kabul etmekte, ilk ve orta eğitimde dini derslerinin verilmesini istemekte ve ekonomi sahasında mutedil liberal akideye sadık kalmaktır.

Millet Partisi DP'den ihraç edilen milletvekilleri tarafından kurulmuş, Müstakil Demokratlar Gurubu ve Afyon'da kurulan Öz Demokratlar Partisi ile birleşerek 5 Temmuz 1949'da ortak bir beyanname yayınlanmıştır. Parti 1948 ara seçimlerine iştirak etmemiş 1950 genel seçimlerinde yirmi iki ilden girmiş ancak sadece Kırşehir'den seçilen Osman Bölükbaşı Meclise girebilmiştir.

Millet Partisi, iktidar partisi CHP ve muhalefet partisi DP'ye karşı cephe almış ve bu iki partinin aralarında gizli anlaşmalar bulunduğu yani DP'nin muvazaa partisi olduğunu sürekli iddia etmiştir. Kendilerinin gerçek muhalefet partisi olduğunu, yıllarca memlekete hakim olan tek-parti hakimiyetinin sona erdirilmeden demokrasiye kavuşulamayacağını ileri sürmüş ve 1947'den sonra gittikçe iyi ilişkiler içinde bulunan ılımlı bir siyasî havayı sağlayan DP ve CHP'ye şiddetli tenkitlerde bulunmuştur. Hatta

muhâlefet (DP)'in tenkitlerinde ayrı tuttuğu İsmet İnönü'ye karşı tenkitlerde bulunabilmiştir.

Kudret gazetesi parti yayın organı olurken **Yeni Sabah** gazetesi de bu partiyi desteklemiştir.

1950'den sonra da faal olan bu parti, çok partili hayata geçildikten sonra kurulmuş üçüncü büyük parti olabilmiş ve pek çok vilâyette teşkilâtlanmıştır.

s) Serbest Demokrat Partisi[18]

9 Ağustos 1947'de kurulan bu partinin kurucu üyeleri: Nazmi Akat, Hulusi Tan, Cevdet Öktem, Bedrettin Yazıcı, Ahmet Yenişehirli, Hüseyin Yazgan, Cavit Ernişti'dir.

Partinin herhangi bir yayın organı yoktur ve hiçbir seçime iştirak etmemiştir. Partinin gayesinde; Türkiye'de gerçek demokrasiyi gerçekleştirmek için liberal siyasetin izleneceği belirtilmektedir. Parti 7 Haziran 1949'da kendi kendisini feshetmiştir.

t) Öz Demokrat Partisi[19]

27 Ağustos 1948 tarihinde Afyon'da kurulmuştur. Kurucuları: Halil Hilmi Bozca, Hüseyin Haşim Tiryakioğlu, Yusuf Mazhar Eren.

Parti teşkilât kurmamıştır. Yayın organı **Demokrat Afyon**

(18) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II.** s.467-474. T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.734-735.
(19) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II.** s.529-542, T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.733-734. F.H.Tökin, **a.g.e.**, s.85.

gazetesidir. Parti DP'den istifâ ve ihraç kararları üzerine mahallî olarak Afyon'da kurulmuştur.

Parti Programına göre; gerçek demokrasiyi, doğrular ve ahlâk kaidelerine dayanarak cumhuriyet rejimi içinde kalmaktadır. Parti ayrıca liberal ekonomi taraftarı, dış politikada Birleşmiş Milletlere güven duymaktadır. Bu parti 5 Temmuz 1949'da DP İkinci Kurultayı sonunda Müstakil Demokratlar Grubu ile birlikte Millet Partisi'ne iltihak edilince kendiliğinden kapanmıştır.

u) Müstakil Türk Sosyalist Partisi[20]

19 Eylül 1948 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları: Arif Oruç (gazeteci), Nedim Celal, Nurettin Kırlı, İbrahim Vefik Belen'dir.

Parti programına göre gayesi; kabul edilen sosyalizm doktrini millî bünyeye uygun olmayan ve hayalci olmadan mevcud düzenin ıslahı ve gelişmesini sağlamaktır. Sosyalizmi kötüye kullanmayarak, işlenebilen toprakların işleyebilecek olanlara dağıtılması, mülkiyet ve tasarruf hakkının mutlak ve aile ocağının kutsal, miras hakkının da meşru olduğunu, milliyetçi bir inanışa sahip bulunduğu ileri sürülmektedir.

Parti Başkanlığını yapan Arif Oruç'un ölümü ile parti de kendiliğinden dağılmıştır.

(20) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II**, s.549-562, T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.735-736. F.H.Tökin, **a.g.e.**, s.85.

v) Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi[21]

30 Eylül 1949 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları: Süreyya Paşa (İlmen), Asaf İlbay, Zühtü Bilimer, Ruşeni Barkın, Sabri Soner, Osman Nuri Gürler, Asım Günç, Mazlum Turan. Bu parti daha önce kurulmuş olan "Gayrî Menkul Sahipleri Derneği"nin siyasî bir şeklini ifade eder. Parti Programında parti, insanî milliyetperver, an'ane, görenek ve geleneklerle kökleşmiş müstahsen ahlâk prensiplerine sadakat, bakımından muhafazakar, ılımlı liberal, cezri(topyekün) ishalateş bir iş partisidir, denilmektedir. Parti İlahiyat Fakültesi kurulmasını, dini maksatlarla dindarların teşkilâtlanmasını ve dernek kurmalarına taraftardır.

Bu parti "Müstakiller Birliği" ile birlikte yeni kurulan "Liberal Köylü Partisi"ne katılmak kararını vermek suretiyle siyasî hayatına son vermiştir.

y) Müstakiller Birliği[22]

5 Nisan 1950 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları: İsmail Hamdi Danişmend, Hazım Dağlı, Mehmet Semih Güner, Fuad Demircioğlu, Akif Erdemgil ve Hüsnü Emir Erkilet. Parti programında belirtilen esaslara göre; Bir müessesan (Kurucu) Meclisi tarafından yeni ve katı anayasa isdar edilmeli, kuvvetler ayrılığı prensip olarak kabul edilerek çift meclis kurulmalıdır. İktisadî devletçilikten liberal devletçiliğe dönülmeli, Yüksek İktisat

(22) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II**, s.613-620, T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.737-738. F.H.Tökin, **a.g.e.**, s.85.
(21) **Türkiye'de Siyasî Dernekler II**, s.563-612. T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s.736-737. F.H.Tökin, **a.g.e.**, s.85.

ve Maarif Meclisleri kurulmalıdır. Genel olarak bu parti, siyasî partiler arası birleştirici bir çaba göstermek amacındaydı.

Bir müddet sonra Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi ile birlikte Liberal Köylü Partisine iltihak etti. Bu sebeple faaliyetleri son buldu.

SONUÇ

Türk Demokrasisinin geçmişi veya tarihi kökenleri, bazı iddiaların aksine, yakın geçmişte Osmanlı Yenileşme Hareketlerinde, bundan daha ötesinde ise Türk Devlet-Yönetim-geleneğiyle İslâm kültüründen neşet etmiş olan "hoşgörü" anlayışının derinliklerinde aranmalıdır.

Asırlarca çok milletli, çok dilli ve çok dinli unsurları bir arada; yan yana yaşatmayı başarmış Osmanlı Devleti, hoşgörü sisteminin dünyadaki nadir örneklerini vermiş bir devlettir. Osmanlı'da bu sistem; **çatışmadan** çok **uzlaşmayı** esas alan bir toplum -uzlaşmacı bir toplum modeli anlayışı- üzerine inşâ edilmiştir. Bir anlamda farklılıklarla birlikte yaşamayı; daha toplumsal yapının oluşumunda, sanki toplumsal bir sözleşme varmışcasına (zımnî bir anlaşma ile) sağlamıştır.

Bu yönüyle Batının daha sonraki yüzyıllarda ulaşacağı demokrasi ve onun kültürünü, kendine mahsus değerler manzumesi içinde, uzlaşma tabanına dayalı bir model olarak Batıdaki oluşumundan farklı biçimde yaşatmıştır.

Bu bir anlamda tarihte nadir örneklerden biri olan tarım toplumu demokrasisidir.

Osmanlı hoşgörü modelinin sonu, sanayileşme ihtiyacının askeri ve siyasî açılardan hissedilmeye başladığı zamanlardan itibaren gelmeye başlamıştır. Bu bir anlamda tarım toplumu ihtiyaçlarına uygun inşaâ edilmiş ve başarıyla uygulanmış olmasına rağmen yeni yapıya -sanayi toplumu- uyum sağlayabilecek dinamiklere ve özelliklere uygun değildi. Batıda Ortaçağ süresince ticaretin gelişmesi; yeni bir sınıfı; ticarî burjuvaziyi

doğurmuş, sanayileşme olgusu bu yeni sınıfın yarattığı dinamizimle toplumları güçlü ve müreffeh etmişti.

Batı bu noktaya, klâsik feodal düzenin egemen sınıflarına karşı halk içinden çıkan burjuvazinin halk desteğini yanına alarak geleneksel egemen sınıflara karşı vermiş olduğu mücadele sonucunda ulaşmıştır. Ancak bu sonuç Batı toplumu içinde yer alan devletlerin herbirinde farklı özelliklerde olmakla birlikte büyük çatışma ve büyük toplumsal çalkantılar sonucunda ulaşılmıştır. Sonuçta bu çatışma ve çalkantılar, başta insan hakları olmak üzere diğer siyasî ve sosyal hakların hukuk çerçevesinde -karşılıklı haklara saygı ölçüsünde- bir uzlaşma ile neticelenmiştir. Bu yeni dünya düzeninin bir anlamda da sanayi toplumunu yönetim anlayışı, modelinin adı Batı tarihî kültürel örnekleri de bulunan demokrasi olmuştur. Şu farkla ki, şehir veya doğrudan demokrasinin tatbik şansı olmadığı ortamda ortaya çıkan yeni model ise, ağırlıklı temsili demokrasidir.

Osmanlı klâsik sosyal ve siyasî düzeninde bir değişiklik yapmaya ihtiyaç duyulması, özellikle 18. yüzyıldan itibaren Batı toplumlarıyla girilen ikili askerî siyasî ilişki; daha önemlisi savaş meydanlarında görülen başarısızlık üzerine olmuştur. Başlangıçta başta askeri alanda olmak üzere bir kısım palyatif tedbirlerle sorunun çözümlenemeyeceği anlaşılınca, toplumsal ve siyasal yapının yeniden tanzimi yoluna götürecek bir dizi reform (yenilik-ıslahat) hareketine yönelinmiştir.

Tanzimat Fermanı ve sonraki ıslahatlar bu ikinci kademe reform eylemini amaçlıyordu. Bu değişim ve dönüşüm hareketlerinin öncüleri, Batıda görüldüğü gibi hak tabanlı yeni siyasal ve iktisadî güçler olmaktan çok, bizâtihi başta padişahın kendisi sonra da padişah adına reformları yürütmekle görevlendirilmiş

sadrazamlar, yani bürokrasi idi. Osmanlı yenilik hareketinin öncüleri, geleneksel (Enderun) eğitimi ötesinde yeni açılan veya yurt dışında Batı eğitim görmüş, çoğu dış temsilciliklerde çalışmış Batılı fikirlere sahip aydınlardı.

Padişah, sahip bulunduğu mutlak iktidarını ilk kez 1839 yılında yetkilerinden bazılarını sadrazama bırakarak bizzat kendisi sınırladı. 1876'da ise, meşrutî bir idare sistemini kabul etti. 1908'de parlamenter rejimle çok partili sisteme geçildi. Döneme damgasını vuran Jön Türkler, parlamentarizm ve liberalizmin -hakim oludukları- meşruti rejimin temeli sayıyorlardı. Fakat gerçekte ise, padişahdan aldıkları fiilî iktidarı vatandaşla paylaşmayı reddederek halkı, bu harekete sokma başarısını isteğini göstermediler. Zaten bu dönemde kurulan partilerin hiçbiri "halkçı" olamamışlardı.

İkinci Meşrutiyet, Cumhuriyetin sosyo-ekonomik ve siyasî teşekkülünün labaratuarı olmuştur. Bu dönemde değişmenin iki belirleyici tarafı, yenilikçi-lâik grup ile muhafazakar grup arasında mücadele olmuştur. Bu çatışma, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki iktidar mücâdelesinde etkilidir. Azınlıkların bağımsızlık hareketleri ve dışa bağımlı ekonomik yapı idareyi sarsarken, devlet mekanizmasını kuvvetlendirmek ve ona millî bir nitelik kazandırmakta dönemin fikir akımı temsilcilerinde milliyetçilik ekseninde birleşmelerini zorunlu kıldı. Devletin resmî ideolojisi İslâmcılık (ve turancılık) ise, özellikle ilk dünya savaşında etkinliğini kaybetti. Hakim olan ideoloji, Batıcı ve lâik çizgide milliyetçilik olarak Cumhuriyete intikâl etti.

Cumhuriyetin temel ilkelerinden olan lâiklik ve devletçiliğin uygulaması ilk kez Jön Türk döneminde olurken, yine bu devirde tarif edilen milliyetçilik ideolojisi de Cumhuriyete intikâl eden hususlardandı.

Yönetim açısından basit bir tasnife sahip olan Osmanlı toplum yapısına özellikle Jön Türkler döneminde yeni güçlenen sivil bürokrasiye âyan ve eşraftan temsilcileri de katıldı. Dönemin millileştirme politikası içerisinde ekonominin azınlıklar ve yabancı kontrolünden kurtaracak millî bir ticarî burjuva, bu yapıya en son katılan grup oldu.

Millî mücadele, hiç şüphesiz emperyalist devletlere karşı verilmiş bir bağımsızlık mücadelesiydi. Bu mücadele (öncü kadrosu) asker-sivil bürokrasi, eşraf ve âyandan oluşan bir "ittifak"la oluşmuş bir yapıdır. Millî Mücadele ile iradeye hakim olan -ilk önceleri esas niyetini göstermeyen- Batıcı ve lâik grubun temsilcileri olan asker-sivil bürokrasi olmuştur. Savaş sonrası tespit edilen ve 1930'lara kadar uygulamada kalan liberal ağırlıklı ekonomi siyasete, ittifakın diğer kanadını oluşturan eşraf ve âyanın etkisinden çok, iktidardaki siyasî (asker-sivil) elitin eğitimi neticesi şekillenmişti.

1922 Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilânı ve 1924 Hilafetin ilgası gibi inkilaplar, iktidarın mevcut durumunu güçlendirmek ve bunun paralelinde geçmiş toplumsal yapının izlerini kaybedebilmekti. Bu eğilime Mecliste ilk tepki hareketi Terakkiperver Fırkası'nın kuruluşu ile görünmüş, bu muhalif hareket, kısa zamanda geniş halk kitlelerinden ve ittifakın diğer kanadından destek gödünce, rejim için tehlike arzetmesi üzerine "Takrir-i Sükûn Kanunu" hükümlerine göre kapatılmıştır. Bir başka açıdan ise İktidara gelenekçi çevrelerden gelen tepkilerin en büyüğü (genellikle doğu bölgesinden kaynaklanan) Şeyh Sait ve başka isyanlar olmuş, ilk muhâlefet partisi de bu isyanlarla ilgisi görülerek kapatılmıştı.

Takrir-i Sükûn döneminde bir dizi inkılâplar gerçekleştiren iktidar, giderek ekonomi politikasınıda eşraf ve burjuvazinin âleyhine bir mec'raya çevirerek, iktidarını daha da güçlendirmek istemiştir. Ancak bu gelişmeler ve dünya ekonomik krizinin Türkiye'de hissedilmeye başlaması, kötü bir üretim yılı, mevcut polis rejiminin ve idarî yolsuzluk ve haksızlıkların artması halk katında yönetime karşı yaygın bir hoşnutsuzluğu arttırmıştır.

İşte bu hoşnutsuzluğun boyutunu göstermesi için kontrol altında siyâset sahnesine çıkan Serbest Cumhuriyet Fırkası, kısa zamanda halktan gördüğü beklenmedik ilgi, ileride bu parti üzerinde kurulmuş olan kontrol mekanizmasını kaldırabilecek güçte olduğu görülmüş ve bu partide ancak üç aylık bir muhâlefet görevi yapabilmiştir.

Bu gelişmeler, asker-sivil bürokrasinin memleket yönetimini başkalarına devretmeme meyillerini artırarak üçüncü bir demokrasi denemesi olan 1945'lere kadar tek-parti iktidarı devam edecektir. Bu dönemde parti-devlet bütünleşmesi içerisinde, tek-parti anlayışı, toplumun bütün kurumlarına sokulmaya çalışılmış, Halkçılık, Cumhuriyetçilik ve İnkılâpçılık parti ilkelerine eklenerek meşhur altı ilke, parti ve Cumhuriyet ideolojisi olarak belirlenmiştir. 1937'de ise bu altı ilke 1924 Anayasası'na dahil edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi, mevcut siyasî ve sosyal gelişmelerin neticesi olarak rejimi bir miktar liberalleştirmek ihtiyacı duymuş ve siyasî partilerin kurulmasını ilk önce teşvik etmiş, 1930 benzeri bir gelişmeyle şekillenmesi beklenen muhalif güçler, arzu edilen çizginin dışında gelişerek iktidarın karşısında söz sahibi duruma gelebilmişlerdir. Bunda hiç kuşkusuz harici siyasî gelişmelerin etkisi büyüktür.

Sürekli yaşanan Rus tehlikesi, Türkiye'yi savaşın galiplerinden olan Batı ittifakına itmiş ve Türkiye'deki demokrasi hareketi bu ilişkiler zincirinde hayatiyet bulmuştur. Tedrici olarak kısmen demokratik hakları genişletirken, giderek anti-demokratik uygulamalardan vazgeçilmiştir.

İktidar Partisi olan CHP'ye karşı muhâlefetin en güçlü sesi DP, bu mücadeleyi başlangıçta belirlenen özel şartlar (dış politika, irticai ve sol hareketin geliştirilmemesi) ile sınırlı bir şekilde yapmış, hürriyet ve eşitlik ilkesi mücadelenin vazgeçilmez sloganı olmuştur.

1946 erken genel seçimlerinde, tek dereceli sisteme dönülmüş olmasına rağmen, seçim emniyetinin yokluğu sonucu doğan iktidar baskısı, millî iradenin tam teşekkül etmesi gerçekleşememiştir. Muhâlefet (DP), 1946-1950 arasında yapılan hiçbir ara seçime girmemiştir. Ancak 1950 genel seçimleri yeni Seçim Kanunu ile, tek dereceli, çoğunluk esasına dayanan ve idarî kontrolden adlî kontrole devredilen seçim teminatı ile gerçekleşmiştir. Netice DP'nin ezici bir üstünlüğü ile noktalanmıştır.

1946-1950 çok partili hayatına iştirak eden diğer siyasî partiler, iktidar ile mücadele gücü, halktan da destek görememişlerdir. Bu mücadele DP ve CHP ekseninde cereyan etmiş buna bir üçüncü parti Millet Partisi girmeye çalıştıysa da başarılı olamamıştır.

1946-1950 demokrasi hareketi partiler arası mücadelenin ötesinde parti-içi mücadele açısından da ilginç bir dönemdir. Belki gerçek demokrasi bu iç bünyelerde cereyan eden gelişmelerde ifadesini bulabilir. Her iki büyük parti de yöneti-

minin politikasını beğenmeyen aşırıcılarca şiddetli eleştirilmiş, bu eleştiriler CHP'de aşırıların parti içindeki etkilerinin son verilmesi, DP'de ise ihraçlar ile son bulmuştur.

Diğer mevcut siyasî partiler bütün sosyal grupları temsil ettikleri iddiasında olmalarına rağmen, bu partileri yönetenler orta sınıf mensupları olmuştur. Bunda hiç kuşkusuz tek-parti döneminin monolitik felsefesinin payı büyüktür. Türkiye belirli bir toplumsal gelişme seyri göstermeden birden demokratik hayatla karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye'de çok partili hayatın temelleri 1924 Anayasası'nın ruhuyla atılmıştı ama, demokratik bir yapının kurulması mümkün olmamıştı. Demokrasi için şart olan kuvvetler ayrılığı prensibi, 1924 Anayasası ile T.B.M.M. verilen yetkiler, kuvvetler birliğinde ifade bulmaktadır. Diğer yönden İnönü-Peker sürtüşmesinde görüldüğü gibi mecliste hâkim olan bir partinin başbakanı, 1924 Anayası ile fiilî bir diktatörlük kurabilir, iktidardan uzaklaştırılması mümkün olmazdı. Çünkü, Cumhurbaşkanının Meclisi fesh etme yetkisi 1924 Anayasası'na göre yoktur. Bu nevî sıkıntılar ancak 1960 Anayasası ile giderilmeye çalışılmıştır.

Diğer yönden 1950 seçimlerinde ortaya çıkan bir gerçek de CHP'nin aldığı oylara göre Mecliste tam temsil edilememesidir. Bunun sebebi CHP'nin kendisi için en uygun bulduğu ve uygulanmış olan çoğunluk esasından kaynaklanmış ancak nisbî temsil usûlüne DP iktidarda ulalışmıştır.

Arzu edilen Batı toplum yapısı ve sistemine Türkiye bir anlamda 1946-1950 yılları arasında adım atabilmiştir. Şahsiyetlerden ideolojilere kadar varan kusurlar gerçek bir demokrasinin kurulmasını engellemektedir. Kişi hak ve özgür-

lüklerine, fikrî gelişmenin şartı olan fikir özgürlüğüne tanınan ölçüler genişletildikçe, hiç şüphesiz demokratik hayatta o oranda yaşayabilecektir.

Türkiye, günümüze kadar demokratik hayattan zaman zaman vazgeçilmek zorunda kalınan bir ülke durumunda olması, demokrasi şart olan siyasî, ekonomik ve kültürel olgunluğun Batı ölçülerinde ulaşılamadığının en güzel örneğidir. Batı demorkasisinin plüarist, dialogcu niteliklerine ulaşmak ya da kurmak istediği, bir denge mekanizmasına bağlıdır. Halkın iktidarı ile vatandaşın hürriyeti arasındaki denge, Batı demokrasilerinin bütününde hakimdir. Yani halka ve hakka saygı, bu sistemin vazgeçilmez bir unsurudur. Dolayısıyla Türkiye'de arzu edilen demokrasinin millî bünyede kökleşip, halkın sahip çıkacağı bir konuma gelmesi ancak uygulayıcı halk yığınlığından, hür iradesiyle yönetime ortak ve düşünebilen bir toplum olduğumuzda ulaşabiliriz.

Belki son olarak Tunaya'nın şu sözü söylenebilir: Demokrasi, belki "*en iyi rejim*" değildir. Fakat, "*en az fena rejimdir*". Kusurlarını bilirse bunları düzeltebilir.

EK-1
DÖRTLÜ TAKRİR (*)

CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına

7 Haziran 1945

Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatledir ki milletce özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri Partimizin Meclis Grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik.

Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan mukaddes kurtuluş savaşımızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti ilk teşkilâtı Esâsiye Kanunu ile dünyanın belki en demokratik anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdî hürriyetleri gerek millî murakabeyi en geniş surette sağlamak imkânlarını vermişti.

Memleketi ortaçağdan kalma birtakım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticaî kırmak maksadıyla 1925'den sonraki yıllarda siyasî hürriyetlerin bazı takyitlere uğratıldığını biliyoruz. Lakin Türkiye Cumhuriyet Devleti, teşkilâtı Esâsiye Kanununun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve

(*) Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii**. Cilt I, İstanbul 1965 s.196-171

Cumhuriyetin kurucusu büyük Atatürk bunu tamamıyla demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştı.

Burada izahına lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı muvaffakiyetsizlikle neticelenen Serbest Fıkra tecrübesi bu maksatla yapılmış bir hareketti. Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasî hürriyetlerin yeni birtakım tahditlere uğratıldığı inkâr edilemez. Bununla beraber Cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekamül yolunda ilerlemek istediğini gösteren teşebbüsler de vardır. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde müstakil mebuslara gittikçe daha artacak bir nisbette yer ayrılması tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz.

İkinci Dünya Savaşı'nın belirmeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimi bir tehdit altında bulundurması pek tabii olarak siyasî hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle Teşkilâtı Esasiye Kanununun Demokratik ruhundan biraz daha uzaklaştırılmıştır. Gerçi Cumhuriyet Halk Partisi içinde ayrıca bir müstakil grup teşkili millî murâkabe işinin daha esaslı karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla beraber kuruluşundaki gayrî tabiilik dolayısıyla bundan da müsbet bir netice alınmadığını görüyoruz.

Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riâyet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de Cumhurbaşkanından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan

Türkiye'de, hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasî hürriyetlerini şuurlu kullanacak bir seviyede bulundukları inkâr edilemez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile dünyanın en değerli idâre ve siyâset adamlarını yetiştirmiş olan Milletimizin, bilhassa Cumhuriyet İdaresinin kuruluşundan beri yapılan büyük hamleler neticesinde, bundan 20 yıl evveline nisbetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir.

İşte, bir taraftan iç hayatımızdaki bu mes'ut tekâmülün yarattığı siyasî olgunluk, diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumî şartları daha ilk Teşkilâtı Esâsiye Kanunumuzda hakim olan demokratik ruhu bugünkü siyasî hayat ve teşkilâtımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevketmiş bulunuyor. Bunun biran evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülasa ediyoruz:

1- Millî Hâkimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murâkabesini Anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması.

2- Yurttaşların siyasî hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilâtı Esâsiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkânlarının sağlanması.

3- Bütün Parti çalışmalarının yukarıki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi.

Muhterem Milletvekili arkadaşlarımızın yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizle, daha ilk kuruluşundan beri Millî Hakimiyet gayesine erişmeyi, onu gerçekleştirmeyi hedef tutan

Cumhuriyet Halk Partisinin ve bütün Türk Milletinin yüksek arzularına tercüman olduğumuza, Atatürk'ün idealine sadık kaldığımıza tamamıyla inanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında: *"Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği"* hakkındaki ifadeleri, bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir.

Milletimizin bütün kuvvet ve irâdesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Parti Grubu arkadaşlarımızın, Türkiye Cumhuriyetine ve Türk Milletine dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve bu takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica eyleriz.

İzmir	Kars	İçel	Aydın
C.Bayar	Fuat Köprülü	R.Koraltan	A.Menderes

EK-II
HÜRRİYET MİSAKI(*)

Yüksek heyetimiz dört maddeyi ihtiva eden takririn incelenmesini ana meseleler diye adlandırarak ve diğer dilekler ve meselelerden ayırmak suretiyle hususi bir heyet atfederek ayrıca seçtiği komisyonumuza havale etmişti.

Bu takririn ana meseleler diye ayrılmasının ve adlandırılmasının çok yerinde olduğunu bildirmekle söze başlayalım.

Dört maddelik bu takrire dikkat edilecek olursa, bütün olarak mütalaayı icabettirecek ve birbirine bağlı ve birbiri içinde bulunan meseleleri ihtiva ettiği kolayla görülebilir. Filhakika takririn ihtiva ettiği maddeler Anayasaya aykırı kanunlar, idare cihazı karşısında partimizin durumu, seçim kanununun değiştirilmesi ve Demokrat Parti Meclis Grubunun durumu gibi meseleler olduğuna göre bunların birinin hâlli diğerinin hâlline bağlı ve müessir olduğu açıktır.

Bu takririn verilmesini icap ettiren sebepler olarak kısaca partimizin kuruluşundan beri karşılaştığı gayrî tabii şartlar gösterilebilir. Bunlar üzerinde partimiz genel başkanının açış nutkunda da ehemmiyetle durulmuştur.

Kanunlar arasında Anayasının ruhuna ve metnine aykırı olan kanun hükümlerinin mevcut olduğuna ve bunların vatandaş hak ve hürriyetlerini baskı altında bulundurmakta ve millî iradenin

(*) Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler,** İstanbul 1952, s.687-689

serbestçe tecellisine engel teşkil etmekte olduklarına şüphe yoktur.

İdare cihazının tek partili devrede olduğu gibi kayıtsız şartsız iktidar partisi emrinde çalışmakta devam ettiği ve partimizin kurulmasını önlemeye, geciktirmeye ve partimiz mensupları ile partimize taraftar olan vatandaşlar üzerinde her türlü tazyiklere tevessül ettiği, kuruluşundan beri partimizin muhtelif faaliyetlerinde vazifeler almış olan sizlerce de gayet iyi bilinmektedir.

Devlet faaliyet ve iradesine milletçe el konamamasına ve topluluk hayatımızda millet murakabesinin bir türlü tahakkuk ve bir kelime ile millet hakimiyetinin teessüs edememesine başlıca amil olan vatandaşın reyini kullanırken her türlü tesirden azade olarak vicdanın emrettiği gibi reyini kullanabilmesi ve kullandığı reyin de emniyet altında bulunması ve amme vicdanının buna inanması şartların temin edilememesine sebep olan seçim kanunun değiştirilmesinin bütün milleti alâkalandıran bir mesele hâline geldiğini takdir etmiyen kalmadığı gibi taşıdığımız temsil sıfatı dolayısıyla hepiniz bu meseleninin-hâllini başta gelen bir vazife olarak deruhte etmiş bulunuyorsunuz.

Grubumuzun Meclisteki durumuna gelince: Tek partili zihniyetinin devam etmekte olmasının türlü tecellileri, bilhassa milletvekili seçimlerinin malum şartlar altında cereyan etmiş olması neticesi olarak grubumuzun Meclisteki durumunun nezaket ve ciddiyet arzetmekte olduğu hiç kimsenin gözünden kaçmayacak açıklıktadır. Son günlerde grubumuzun Meclisi terketmek mecburiyetinde kalması bu hâlin yeni bir delilini teşkil etmektedir ki yüksek heyetinizin henüz bu hadisenin tesir ve teessürü altında bulunduğunu da bugüne kadar devam eden idare cihazının vatandaşları ve muhalif partileri tesir altına alabilmesi

Anayasanın ruhuna ve metnine aykırı olan birtakım kanunî partiler üzerindeki böyle bir baskının ise seçimlerde vatandaş iradesinin serbest tecelli edememesine; reylerin masun bulunmamasına sebep olduğu ve bunun ise doğrudan doğruya millet hâkimiyetinin tamamen tahakkuk edememesine ve hatta devletin kuruluşuna kadar tesirler icrasına yol açtığı ve nihâyet bütün bunların da partimizin grubunun Meclisteki vaziyetini ağırlaştırarak tehlikeler doğurduğu, reddine imkân bulunmayacak bir hakikat olarak ortada durmaktadır. Görülüyor ki takririn ihtivâ ettiği meseleler tamamen birbirine bağlı ve birbirinin sebep ve neticesidir.

Yüksek Heyetenizin Ana Davalar diye adlandırdığı ve bir bütün teşkil eden bu meselelerin hâl yolunun bulunması partimizin kuruluş maksatlarıyla doğrudan doğruya alâkalı olduğu kadar Türk demokrasisinin gerçekleşebilmesi için de hâlli mutlak zarurî meseleler olarak ortada durmaktadır. Kongremizin ruznamesine dahil diğer meseleler bugün arzettiğimiz manzara karşısında talî bir ehemmiyette kalmaktadır.

Diğer taraftan yukarıda da temas ettiğimiz gibi kongre açılış nutkunda üç maddede ifade edilen ve herhangi bir partinin görüşü olmaktan ileri, millî vicdanda şuurlaşan davalar olarak ele alınan üç meseleyi hatırlatmak isteriz.

1- Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette olan ve Anayasamızın ruhuna ve metnine uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması.

2- Vatandaş reyinin emniyet ve masumiyetini sağlamak ve millî hâkimiyet prensiplerini teminat altına almak maksatlarıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması.

3- Devlet reisliği ile fiili parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi esasının kabulü.

Kongre açılış nutkunun ve binnetice bu üç esasın yüksek heyetinizce tasvibedilmiş olması ve takrir muhteviyatının da bu meselelerle sıkı sıkıya bağlı ve hatta yerinde bir iştir.

Asıl kayda şayan olan nokta gene yukarıda da temas ettiğimiz vechile vilayetlerden gelen delegelerin ekserisinin de komisyonumuza tevdi edilen takririn ihtivâ ettiği dört meseleyi ele almış olmasıdır. Nitekim bu dileklerin hemen hepsinde seçim kanunun vatandaş iradesinin serbest tecellisini, reylerin masumiyetini teminat altında bulunduracak şekilde tadilinin temini, Anayasaya uygun olmayan kanun hükümlerinin ortadan kaldırılması ve idare cihazının tarafsızlığından doğan ve bir arada mütalaası her vatandaşın yüreğini sızlatan, endişeye düşüren idarî tasarrufların nihayete ermesinin ilk şartı olmak bakımından da Devlet Reisliği ile fiili parti reisliğinin bir zatın uhdesinde birleşmemesinin kabulü millî hâkimiyet esâsının zaruretleri olarak tespit edilmiş ve bu meseleler karşısında parti grubumuzun Meclisteki durumunun günün şartlarına göre mütalaa edilerek bu hususta bir karar alınması yüksek heyetinize bırakılmış bulunmaktadır.

Bu itibarla komisyonumuz takririn ihtivâ ettiği üç mesele hakkında ayrıca bir mütalaa serdine lüzum görmeyecek üç günlük çalışmalarını parti meclis grubumuzun durumu üzerinde toplanılmıştır.

Çok kısa bir zamanda yurdun her köşesinde, geniş ölçüde vatandaşların partimiz etrafında toplanmış olması ve bilhassa seçimlerde milyonlarca vatandaşın reylerini partimiz lehinde kul-

lanması ve seçimlerden sonra da cereyan eden hadiselerin ümit kırıcı ve üzücü olmalarına rağmen parti içinde çalışmalarına azimle devam etmesi kadar bütün bir varlık meydana getirmesi elbette ve elbette muayyen millî maksatların elde edilebilmesi için yapılmış fedakârlıklardır. Grubumuzun Meclisteki faaliyetleri bu maksatlar istikametinde en küçük bir inkişaf elde edilmesi şöyle dursun bilakis tek parti zihniyetinin bütün devlet faaliyetlerini tanzim edecek olan Büyük Millet Meclis'inde de eskisi gibi hüküm sürmekte olduğu meydandadır.

Demokratik gelişmemizin uzun bir sürüncemeye düşmesi demek olan ve parti faaliyetlerimizin akamete uğraması gibi bir netice doğurabilecek bu hâli daima gözönünde bulundurmak lâzım gelmektedir.

Doğuştan beri her istikametteki faaliyetlerini kanunlara ve meşruiyet esaslarına göre devam ettirmekte olan, her hâl ve kârda daima bu yolda yürümek azminde olan partimizin, Meclis Grubumuzun Meclisten çekilmesi partimiz için içtinabı mümkün olmayan tabiî bir karar olacaktır.

Partimiz kuruluş maksatlarını sürüncemeye ve sürüklenmeye bırakmak suretiyle memleketimizde demokratik inkişafın gecikmesine göz yummak Demokrat Parti'nin asla kabul edemeyeceği bir neticedir. Bu sebeple böyle bir kararın devlet kuruluşunda meydana getireceği akisler üzerinde durmayarak bu tarihi kararı almak partimiz için zaruret olacaktır.

Yüksek heyetimizin toplanmasıyla ve parti faaliyetlerine el koymasıyla bir dönem noktasına ulaşmış olan Partimiz Grubunun Meclisteki faaliyeti hakkında bugünden kati bir karar almayarak hadiselerin inkişafını bundan sonra da sıkı sıkıya

takip ederek her yolda bir karar alması selahiyetini seçiminizle teşekkül edecek Genel İdare Kuruluna vereceğimiz bu selâhiyet ve bu selâhiyetin gerektiği zaman kullanılması keyfiyeti parti Meclis Grubumuzu demokrasi âleyhindeki tecellilerine şahitlik etmek mevkiinde kalmak gibi bir durumdan kurtaracak ve yüksek heyetinizde tam ve kati ifadesini bulmuş olan Türk demokrasisi davasının mutlak gelişmesini temin yolundaki azim ve kararımızın bir ifadesini teşkil edecektir.

Hadiselerin icabettirdiği zaman, karar almak üzere yüksek heyetimizin toplanabilmesindeki müşkülatın, bu yetkinin Genel İdare Kuruluna kayıtsız şartsız olarak verilmesi hususunda ayrı bir sebep teşkil ettiğini arzetmek isteriz.

Karar yüksek heyetinizindir.

EK-III
12 TEMMUZ BEYANNÂMESİ(*)

Hükûmet Reisi ile ve muhâlefet lideri ile son günlerde memleketin iç durumu üzerindeki konuşmalarımı ve bu hususta kanaatlerimi ve fikirlerimi söylemek zamanı gelmiştir.

7 Haziran tarihinde görüşmek üzere çağırdığım Bay Celal Bayar bana, Demokrat Parti'nin, idare mekanizmasının baskısı altında bulunduğunu beyan ve şikâyet etti. Haberdar ettiğim Başbakan aynı mevzûları daha evvel aralarında görüştüklerini hikâye ederek, böyle bir baskının olmadığını, idare mekanizmasının memleketin huzurunu bozacak mahiyette tahriklere karşı çok güç durumda kaldığını beyan eyledi. Bundan sonra, iki tarafı bir arada dinlemek için 14 Haziran tarihli buluşmayı tanzim ettim. Başbakan ve yardımcısı Devlet Bakanı ile Demokrat Parti Başkanı hazır bulundular. İki taraf arasında karşılıklı tartışma içinde iki buçuk saat devam eden bu konuşma, başladığı noktada bitti. Demokrat Parti Başkanı, partisinin baskı altında bulunduğu noktasında ısrar ve partisinin kanun dışı maksatlar ve ihtilal usulleri takibettiğine dair ihtimalleri reddetti. Hükûmet Reisi mekanizmasının baskı yaptığı iddiasını kabul edemeyeceğini ve şikâyet vesikalarını tetkik ve takibe hazır olduğunu tekrar söyledi ve muhalif partinin çalışma usullerini düzeltmesi lâzım olduğu iddiasında kaldı.

17 Haziran tarihinde Bay Bayar'ı tekrar kabul ettim. Bana vaziyeti arkadaşlarıyla görüştüğünü, benim durumuma karşı teşekkürle mütehassis olduklarını söyledikten sonra, baskı vardır kanaatinde olduklarını teyid eyledi. Bunun üzerine, iki

(*) **Ayın Tarihi:** x/N: 163 (Temmuz 1947) s.14-17

defa görüştüğüm Başbakan, iktidar partisiyle muhâlefet partisinin Büyük Mecisteki münasebetleri ve karşılıklı çalışmaları yolunda hayırlı terakkiler olduğunu taktirle söyledikten sonra,"biz de kendimize düşen vazifeleri sadakatle ifa edeceği, size söz veriyorum" dedi ve iki ay sonra Büyük Meclis toplanıncaya kadar partilerin münasebetlerinde itimadı artıran terakkiler olacağına ümidi kuvvetli olduğunu ilâve eyledi.

Bu beyanatı Bayar'a 24 Haziran tarihinde naklettim. Bay Bayar, bana, fiilî neticeye intizar edilmesi lâzım geldiğini bildirdi. Bundan sonraki tartışmalar muhalifet liderinin Sivas nutkunda ve Hükûmet Reisinin 2 Temmuz tarihli beyanatında ve ondan sonraki karşılıklı cevaplarda görülmüştür. Vaziyet hulasa olunursa, iki taraf şikâyetlerinde ve savunmasında ısrar etmiş ve şiddetli tartışmalar esnasında karşılıklı iyi niyetlerin ifadesi olan bazı tatmin edici parçalar hatırlarda kalmıştır. Siyasî havayı yumuşatan bir iyilik olmak üzere, dertleri bilenlerin, kendilerinden, karşı tarafı teskin edici tedbirler alacakları ümidi uyanmıştır. Bunun dışında olarak, durum, muhâlefet partisi liderinin "fiili bir netice bekleme" şeklinde ifade ettiği hükümde görülüyor. Yani, bir başka türlü söylenirse, vaziyet karşılıklı iddialar bakımından düğüm hâlini muhafaza etmiştir.

Şimdi ben, bu düğümü çözmeye çalışacağım. İki tarafın şikâyet ve müdafaalarının delillerini tafsil etmekte fayda görmüyorum. Zaten bunlar umumî efkârca da kafi derecede bilinmektedir. Görüyorum ki, taraflardan hangisinin haksız, yahut hangisi daha evvel karşısını kırmaya başlamış olduğunu aramakta da fayda yoktur. Ben, idare mekanizmasının baskı yaptığını Hükümet Reisinin kabul etmemesini, böyle bir hareketi tasvip etmeyeceğini katiyetle beyan eylemesini, bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bay Bayar'a söyledim. Ben,

muhâlefet liderinin kanun dışı maksatlar ve metodlar isnâdını reddetmesini, muhalif parti çalışması için şart olan kanun içinde kalmak esasının gözönünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve Başbakana bunu söyledim. Her iki taraf da uzun konuşmalardan çıkardığım bu neticelere inanmak istiyorum ve inanıyorum. Bizi bu inanışa getiren bugünkü durumu, memlekette siyasî partilerin çalışıp gelişebileceğine kat'i ümit veren en mühim merhâle sayıyorum. Şimdiye kadar, memlekette geçen iktidar ve muhâlefet tecrübesinin muvaffak olmasını bir seneden beri geçirdiğimiz tecrübelere, onların dayanamamış ve bugünkü siyasî durumu elde edememiş olmalarında görüyorum. Benim kanaatimce, bir buçuk senedenberi geçirdiğimiz tecrübeler ağır ve bazen ümit kırıcı olmuştur, amma, gelecek için her türlü ümitleri haklı çıkaracak bir muvaffakiyet de temin edilmiştir. Bu durumu muhafaza etmek ve onun gelişmesini sağlamak, iktidar ve muhâlefet partilerinin vazifeleri olmak lâzım gelir. Gelecek için tedbirler, benim kabul ettiğim gibi, şu noktadan hareket etmekle bulunabilir. Benim bu son dileğim karşılıklı şikâyetler için mübalağa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilalci bir teşekkül değil bir kanunî siyasî partinin metodlarıyla çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lâzımdır. Bu zeminde ben Devlet Reisi olarak kendimi her iki partiye karşı müsâvi derecede vazifeli görürüm.

İdare mekanizması, yani vekillerimiz ve maiyetleri, bir senedenberi ağır bir tecrübe geçirmişlerdir. Öyle zamanlar oldu ki, memlekette Hükûmetin mevcut olup olmadığı bile şüphe götürür idi.

Sorumlu Hükûmetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat, meşru ve kanunî siyasî partilere karşı tarafsız,

eşit muamele mecburiyeti, siyasî hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada, siyasî partilere mensup olan veya görünen hususî maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icabeder.

Siyasî partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin, onlar, idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına inandıracaklardır. Zannediyorum ki Hükûmet Reisiyle Muhâlefet Lideri arasındaki son tartışmada, iki tarafı sebat ettikleri noktadan ayrılmak gayretine düşmeksizin, her iki tarafın bekledikleri şeyleri söylemiş ve temin etmiş oluyorum.

Vatandaşlarıma, Hükûmetle ve İktidar Partisiyle Muhâlefet Partisi arasında görüşme ve araya girme safhalarını olduğu gibi anlatmış olduğumu ümit ederim. Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan memlekin emniyeti manasını taşıdığı için, gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhâlefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kütlesi ise, iktidar şu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler, çok zaman, yalnız ruhî mahiyette olan amillerdir. Bu güçlükleri yenmek için, siyasî hayatımızı idare eden, iktidarda ve muhâlefetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim.

Bu beyanatımı, neşrinden önce, Başbakanla Muhâlefet Lideri görmüşlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR

Ağaoğlu, Ahmet: **Serbest Fırka Hatıraları**, Nebioğlu yay. İstanbul (tarihsiz).

Ağaoğlu, Samet: **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru,** Baha Matb. 1972.

_____ **;Arkadaşım Menderes,** İstanbul 1967.
_____ **;Babamın Arkadaşları,** İstanbul 1971.

Ahmad Feroz; **İttihatçılıktan Kemalizme,** çev: Fatmagül Berktay, İstanbul 1986.

Ahmad Feroz; **İttihat ve Terakki (1908-1914).** Çev: Nuran Ülken, İstanbul 1971.

Ahmad, Feroz Turgay Bedia **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1975).** Bilgi yay. Ankara 1976.

Akşin, Sina; **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,** Gerçek yay. İstanbul 1980.

Akyol, Taha; **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet,** Milliyet yay. İstanbul 1999

Armaoğlu, Fahri H.; **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi,** İş Bankası yay. Ankara 1983.

_____; **Siyasî Tarih (1789-1960),** Ankara 1973.

Ateş, Nevin Yurtsever; **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası,** Sarmal yay. İstanbul 1994.

Avcıoğlu Doğan; **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın,** Tekin Yay. cilt 1, İstanbul 1982.

Aydemir, Ş.Süreyya; **İkinci Adam,** cilt 2, 4.Baskı. İstanbul 1979.

_____; **Menderes'in Dramı (1899-1960),** 2. baskı, Remzi Kitabevi. İstanbul 1979.

Baban, Cihad; **Politika Galerisi,** İstanbul 1970.

Barkan, Ömer Lütfi; **Türkiye'de Toprak Meselesi** (Toplu Eserleri) Gözlem yay. İstanbul 1980.

Barutçu, F.Ahmet; **Siyasî Anılar** (1939-1954) Milliyet yay. İstanbul 1977.

Başar, Ahmet Hamdi; **Atatürk'le Üç Ay,** A.İ. ve T.İ.A. Yay. Ankara 1981.

Başgil, Ali Fuad; **Din ve Lâiklik,** İstanbul 1955.

Bayar, Celal; **Başbakanım Adnan Menderes,** (Derleyen) İsmet Bozdağ, İstanbul (tarihsiz).

Baydar, Ertuğrul; **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri,** Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu yay. Ankara 1978.

Berkes, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** Doğu-Batı Yay. İstanbul 1978.

Birsel, Cemil; **Türk Boğazları,** İstanbul 1948.

Boratay, Korkut; **Türkiye'de Devletçilik,** Savaş yay. Ankara 1982.

Bozkurt, Celal; **Siyaset Tarihimizde CHP'nin Dünü Bugünü İdeolojisi**, Siyaset İlmî Açısından Bir İnceleme, Ankara 1968.

Burçak, Rıfkı Salim; **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950).** İstanbul 1979.

____; **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941),** İstanbul 1946.

Cem, İsmail; **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi,** Cem Yay. 8. Baskı, İstanbul 1982.

Cillov, Halûk; **Türk Ekonomisi,** İstanbul 1970.

Çavdar, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi,** İmge yay. Ankara, 1995

Çarıklı, Targan Hacım; **Bretton Woods Antlaşması ve Türkiye,** İstanbul 1947.

Devlet İstatistik Enstitüsü(Karma); **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı,** Ankara 1973.

Davison, Roderic H.; **Reform in the Ottoman Empire (1856-1876),** Princeton, 1963.

Erer, Tekin; **Türkiye'de Parti Kavgaları,** 2. baskı. İstanbul 1966.

Eroğlu, Cem; **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi,** Ankara 1970.

Esirci, Şükrü; **Menderes Diyor ki,** Demokrasi yay. İstanbul 1967.

Esmer, A.Şükrü; **Siyasî Tarih (1919-1939),** Ankara 1953.

Fersoy, O.Cemal; **Bir Devre Adını Veren Başvekil: Adnan Menderes,** İstanbul 1971.

Frey, Friedrich W; **The Turkish Political Elite,** Cambridge, Mass: M.I.T. Press, 1965.

Giritlioğlu, Fahir; **Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii,** Cilt I. İstanbul 1965.

Goloğlu, Mahmut; **Millî Şef Dönemi (1939-1945),** Ankara 1974.

_____; **Demokrasiye Geçiş (1946-1950),** Kaynak yay. İstanbul 1982.

Gönlübol, Mehmet-Cem Sar; **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973),** Cilt.1, 5. Baskı. Ankara 1982.

Hatioğlu, M.Şükrü; **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi,** Üçdül Neşriyat, İstanbul 1981.

Heper, Metin; **Bürokratik Yönetim Geleneği;** ODTÜ I.I. Fak. Yay. Nu: 23, Ankara 1974.

Jaeschke, Gotthard; **Yeni Türkiye'de İslâmlık** Bilgi Yay. Ankara 1972.

_____; **Die Turkei in Den Jahren (1942-1951)** Wiesbaden 1955.

Karamustafaoğlu, Tuncer; **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri,** A.Ü.H.F. Yay. Nu: 262, Ankara 1970.

Karaosmanoğlu, Y.Kadri; **Politikada 45 Yıl,** Bilgi Yay. Ankara 1968.

Karpat, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi,** İstanbul 1967.

Kepenek, Yakup; **Türkiye Ekonomisi-Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla,** Savaş Yay. Ankara 1984.

Keyder, Çağlar; **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar,** İletişim Yay. İstanbul 1989.

Kılçık, Halûk(han). **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri,** Demokratlar Kulübü yay. Ankara 1991.

Kili, Suna; **Türk Anayasaları,** Tekin Yay. 2.Baskı, İstanbul 1982.

Kinross, Lord; Atatürk **- Bir Milletin Yeniden Doğuşu,** Sander Yay. 8.Baskı, İstanbul 1981.

Koçak, Cemil; **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945),** Yurt Yay. Ankara 1986.

Kop, K.Kadri; **Millî Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları,** İstanbul 1945.

Lewis, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** Çev: Metin Kıratlı, T.T.K. Basımevi, 2. Baskı. Ankara 1984.

Maliye Tetkik Kurulu (Haz.); **Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımı (1949-1967),** Ankara 1970.

Mardin, Şerif; **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908),** İletişim Yay. İstanbul 1983.

Meray, Seha L.(Haz.); **Lozan Barış Konfekansı (Tutanaklar-Belgeler),** Takım II. Cilt 2, A.Ü.S.B.F. Yay. Ankara 1973.

Mete, Orhan; **Bütün Tafsilatıyla ve Akisleriyle Demokrat Partinin I. Büyük Kongresi,** İstanbul 1947.

Müstakil Demokratlar Grubu; **Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler.** 1949.

Nadir, Nadi; **Perde Aralığından,** Cumhuriyet yay. İstanbul 1964.

Nash, Henry T.; **American Foreing Policy,** The Dorsey Press, Ontaric 1973.

Okandan, Recai Galip; **Umumi Amme Hukuku,** İ.Ü.H.F. Yay. Nu: 250 İstanbul 1966.

Okyar, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam,** Tercüman Yay. İstanbul 1980.

Ökçün, A.Gündüz; **Türkiye İktisat Kongresi 1923 - izmir (Haberler-Belgeler-Yorumlar)** A.Ü.S.B.F. Yay. Ankara 1963.

Ökte, Faik; **Varlık Vergisi Faciası,** Nebioğlu Yay. 1980.

Öner, Kenan; **Siyasî Hatalarım ve Bizde Demokrasi,** İstanbul 1948.

Özbudun, Ergun; **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma,** A.Ü.H.F. Yay. Nu: 363, Ankara 1975.

Öztürk, Kazım: **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları,** Ak Yay. İstanbul 1968.

Peker, Recep: **İnkılap Tarihi Ders Notları.** İletişim Yay. İstanbul 1984.

Sander, Oral: **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964).** Ankara 1979.

Sefa, Peyami; **Türk İnkılabına Bakışlar,** Kültür Bak, Yay. Ankara 1981.

Sertel, Zekeriya; **Hatırladıklarım,** İstanbul 1968.

Sevgen, Nazmi (Haz.); **Celal Bayar Diyor ki,** İstanbul 1951.

Shaw, Stanford-Ezel Kuran; **Osmanlı İmparatorlığı ve Modern Türkiye,** Cilt II, İstanbul 1983.

Soysal, İsmail; **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasî Antlaşmalar,** T.İş Bankası Yay, Ankara 1965.

SSCB Dışişleri Bakanlığı; **Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944),** Çev:Levent Konyar, Hawass, İstanbul 1981.

T.B.M.M. Kütüphane ve Dökümasyon Müdürlüğü; **Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamaları,** Ankara 1982.

Tekeli, İlhan, Selim İlkin; **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı,** O.D.T.Ü. yay. 2. Baskı, Ankara 1981.

Tevetoğlu, Fethi; **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler,** Ankara 1967.

Tevfik, Ebüzziya; **Yeni Osmanlılar Tarihi,** Cilt I-III, Kervan Yay. İstanbul 1973.

Tezel, Yahya. S; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950,** yurt Yay. Ankara 1982.

Timur, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946),** Doğan Yay. Ankara 1971.

Toker, Metin; **Tek Partiden Çok Partiye,** Milliyet Yay. İstanbul 1980.

Tökin, F.Hüsrev; **Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi,** İstanbul 1965.

Turgut, Serdar; **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi,** Ankara 1991

Topuz, Hıfzı-H.Ünsal; **Cumhuriyet'in Beş Dönemeci,** İzmir 1984.

Tunaya, T. Zafer; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,** 2. Bas. İstanbul 1981.

_____; **Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku,** 2. Bas. İstanbul 1969.

_____; **Türkiye'de Siyasî Partiler,** İstanbul 1952.

Tuncay, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931,** Yurt yay. Ankara 1981.

Turhan, Mümtaz: **Kültür Değişmeleri,** 1000 Temel Eser, İstanbul 1969.

Türk Devrim Tarihi Enstitüsü; **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri (1919-1946),** Cilt 1. İstanbul 1946.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938),** Cilt I. 2. baskı, Ankara 1981.

T.C. İçişleri Bakanlığı; **Türkiye'de Siyasî Dernekler II,** Ankara 1950.

Unat, N.Abadan; **Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili,** A.Ü.S.B.F. Yay. Ankara 1964.

Ural, Hilmi; **Hatıralarım,** Ankara 1959.

Us, Asım; **1930-1950 Hatıra Defteri,** İstanbul 1966.

Ülken, Hilmi Ziya; **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,** 2. bas. İstanbul 1979.

Ülman, Halûk; **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1949-1947,** Ankara 1961.

Yalman, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve İşittiklerim.** Cilt 4. İstanbul 1971.

Yeşil, Ahmet; **Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk teşkilâtı Muhâlefet Hareketi; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası,** Ankara 1992 (Basılmamış Doktora Tezi).

Yetkin, Çetin; **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı,** Karacan Yay. 1982.

_____; **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945),** Altın Kitaplar, İstanbul 1983.

Weiker, Walter; **Political Tutelage and Democracy in Turkey,** The Free Party and It's Aftermath, Leiden A.J.Brill 1973.

_____; **The Turkish Revolation 1960-1961,** Third Printing, Washington 1967.

Weisband, Edward; **2. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası,** Çev: M.Ali Kayabal, Milliyet Yay. İstanbul 1974.

Kurul; **Ticaret Bakanlığı ve 50. Yıl,** Ankara 1973.

_____; **Avrupa İktisadi ve Kalkınma Programı ve Türkiye,** Ankara 1984.

Zürcher, Erik J. **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası,** Çevr: Gül.Ç.Güven, Bağlam Yay.-Ankara 1992.

MAKALELER

Abadan, Yavuz; "Millî Husumet Andı" **Ulus,** 28 Haziran 1949.

_____; "Seçim ve Propaganda" **Ulus,** 4 Mart 1950.

Aral, Namık Zeki; "1950 Yılında Toprak Mahsulleri Ofisi" **Vatan,** 16 Kasım 1951.

Başar, A.Hamdi; "DP ve Muhâlefet Fikri" **Cumhuriyet,** 10 Ağustos 1946.

Başgil, A.Fuad: "Tek Kuvvet-Tek Meclis-Tek Şef-Tek Parti Anayasamız Niçin Tadile Muhtaçtır?" **Millet** 1949. Cilt 7. Sayı 179.

Bayur, Hikmet; "CHP'liler ve Demokrasi Terbiyesi", **Kudret,** 10 Aralık 1947.

Ellis, Elen D.; "Turkey Looks Forward the West" **Current History,** XIX November 1950, s.281-286.

Ergil, Doğu; "Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Toplumsal ve Siyasal Temsil Sorunu", **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı,** Siyasî İlimler Türk Derneği Yay. Anmara 1976, s.449-525.

Erkin, Feridun Cemal; "İnönü, Demokrasi ve Dış İlişkiler", **Milliyet,** 14 Ocak 1974.

İnalcık, Halil; "Sened-i İttifak ve Gülhana Hatt-ı Hümayunu", **Belleten,** XXVIII/112 (Ekim 1964), s.603-621.

Kılıçbay, M.Ali; "Osmanlı Aydını", **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt I, fas. 2, 1 Temmuz 1985, s.55-60.

Kongar, Emre; "İsmet İnönü'nün Tartışılan Kişiliği" **Milliyet,** 16 Ocak 1975.

Kürkçüoğlu, Ömer; "Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946'dan bu yana)" **A.Ü.S.B.F. Dergisi,** Cilt 33, Mart-Haziran 1978.

Köprülü, Fuad; "CHP'de Bir Zihniyet Değişikliği Olacak mıdır?", **Kudret,** 9 Aralık 1947.

Kubalı, Hüseyin Nail; "Siyasî Seçimler ve İki Dereceli Seçimin Mahiyeti", **Cumhuriyet,** 10-13 Nisan 1946.

Lewis, Bernard: "Resent Developments in Turkey", **International Affairs,** XXVIII(July 1951) s.169-196.

_____; "Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri, Türkiye'de Toplumsal, Sınıf ve Sınıf Bilinci", **Felsefe Yazıları,** 5. Kitap, İstanbul, 1983.

_____; "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", **Çağdaş Düşünce Açısından Atatürk,** Eczacıbaşı Vakfı Yay. İstanbul 1983, s.21-47.

_____; "Türkiye'de Orta Sınıfın Üç Devri", **Forum,** 1 Şubat 1957, sayı 69.

_____; "Tanzimat ve Aydınlar", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt 1, Fas.2, s.46-54.

_____; "Yeni Osmanlılar ve Siyasî Fikirleri", **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt 6, Fas.54, s.1698-1701.

Neumark, F.; "Türkiye'de Harp Sonrası Maliye Meselesi" **İ.Ü.İ.F. Mecmuası.** 1946-1947, No: 1-4, Cilt 8, s.72-89.

Okyar, Osman; "Bir İktisadi Siyaset Peşinde", **İ.Ü.İ.F. Mecmuası** 1946-1947, No: 1-4, Cilt 8, s.90-123.

Özbek, Abdi; "Türkiye'de Toprak Dağılımı-Tarihsel Gelişme ve Bugünkü Durum", **Toprak Reformu ve Ekonomik Gelişme,** Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Yay. İstanbul, 1971. s.1-16.

Sungu, İhsan; "Tanzimat ve Genç Osmanlılar", **Tanzimat I.** İstanbul 1940.

Teziç, Erdoğan, "1923-1928 Döneminde Siyasal Parti Programlarında Sosyal ve Ekonomik Görüşler", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları,** İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yay. İstanbul 1977, s.63-72.

Toprak, Zafer; "İkinci Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce; Halkçılık", **Toplum ve Bilim.** sayı:1 (Bahar 1977), s.92-123.

_____; "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları,** İ.T.İ.A. Mezunları Derneği Yay. İstanbul 1977, s.13-31.

Ortaylı, İlber; "İlk Türk Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili", **Armağan, Kanûn-ı Esâsînin 100. Yılı,** Ankara 1978.

Tunaya, Tarık Zafer; "İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri" **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı,** (Haz): Siyasî İlimler Türk Derneği, Ankara 1976, s.75-121.

Ülman, Halûk; "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler", **A.Ü.S.B.F. Der.** Cilt XXIII, Eylül 1963, s.241-273.

_____; "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasî Partilerimiz", **A.Ü.S.B.F. Der.** Cilt 12, Haziran 1957, s.44-61.

_____; Oral, Sander; "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", II, **A.Ü.S.B.F. Der.** Cilt XXVII, s.1-24.

Yalçın, Aydın; "İçtimai Sınıflar Meselesi" **İ.Ü.İ.F. Mecmuası,** 1946-1947, No: 1-4, s.3-45.

Yalçın, H.Cahid; "Kurultaya Giderken", **Tanin,** 13 Aralık 1947.

GAZETELER

Akşam
Cumhuriyet
Dünya
Gerçek
Hürriyet
Kudret (Kuvvet)
Milliyet
Resmi Gazete
Tan
Tanin
Tasvir
Ulus
Vatan
Yeni Sabah
Zafer

DERGİLER

A.Ü.H.F. Dergisi
A.Ü.S.B.F. Dergisi
Ayın Tarihi
Belleten
Daedalus
Düstur 3. Tertip
Felsefe Yazıları
Forum
İktisat Fakültesi Mecmuası
International Affairs
Kim
T.B.M.M. T.D.
T.B.M.M. Z.C.
Toplum ve Bilim
Yapıt

TEFRİKALAR

Erim, Nihat; "Demokrasi Yolunda Bir Oluşumun Hikâyesi", **Ulus,** 25 Mayıs - 4 Haziran 1950.

Köprülü, Fuad; "Demokrasi Yolunda (1945-1950)", **Vatan,** 12 Kasım - 22 Aralık 1957.

Selek, Sabahattin; "İnönü: Demokrasiye Geçiş", **Hürriyet,** 27 Aralık-2 Ocak 1975.

Uran, Hilmi; "Tek Partiden Demokrasiye", **Dünya,** 19 Ekim-11 Kasım 1958.

ANSİKLOPEDİLER

Dünya Savaşları Ansiklopedisi, Görsel Yay. Cilt 9, 2. Bas. İstanbul 1983.

Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay. Cilt 1 ve 6, İstanbul 1985-1986.

DİZİN

Abdülhamid II,5
Abdülkadir Aytaç,167
Abdülkadir Gönüllü,174
Abdullah Morsaloğlu, 174
Abdurrahman Muhip Berkan,94/dn
Adil Ataş,172
Adnan Adıvar, 98
Adnan Dik, 172
Adnan Menderes, 47, 48, 49, 50/dn, 51, 56, 57, 59, 60, 65, 71, 76/dn, 99, 100, 101, 105/dn,111/dn, 128/dn, 144/dn, 145/dn, 156/dn, 162/dn
Ahmet Emin Yalman, 57, 81
Ahmet Oğuz, 105/dn, 127/dn, 128/dn,
Ahmet Tahtakılıç, 105/dn, 117/dn, 124, 127/dn, 156/dn,
Ahmet Yenişehirli, 177
Ahrar Fırkası, 8
Akif Erdemgil,179
Alaaddin Tiritoğlu, 49
Alaylı, 6
Ali Esinkova,170
Ali Fethi (Okyar),19
Ali Fuad Cebesoy, 139
Ali Paşa, 4
Ali Rıza Gizdeşir, 175
Ali Rıza Kırsever, 127/dn
Ali Munif Yeğenağa, 49/dn
Anadolu Ajansı, 71/dn
Ana Davalar Komisyonu,103, 104, 144, 195
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti,11, 12
1876 Anayasası (Kanûn-ı Esâsî),4
1921 Anayasası (teşkilât-ı Esasiye),11, 12,13
1924 Anayasası, 15, 34, 38, 40, 111, 113/dn, 119, 185, 187
1946 Ara Seçimleri, 73
1947 Ara Seçimleri, 107

Arıtma Koruma Partisi, 173
Arif Hikmet Adsız,172
Arif Oruç, 178
Asaf İlbay, 179
Asım Günç, 179
Asım Gürsu, 127/dn
Asker-sivil bürokrasi,12, 20, 184, 185
Atıf İnan Yüce,139/dn
Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilâtı, 137
Ayan Meclisi, 4
Aziz Üçtav, 169

Bahaeddin Öğütmen, 127/dn
Baki Zorlukaya, 172
Basın Birliği, 21/dn
Basın (Matbuat) Kanunu, 57, 59, 60, 82, 97
Batı Avrupa Birliği,137
Batı Bloğu, 25
Bedrettin Yazıcı,177
Behçet Gökçen,127/dn
Behçet Kemal Çağlar, 147/dn
1946 Belediye Seçimleri, 74, 76, 79, 80, 81, 83
Birinci Dünya Savaşı, 7, 17
Birinci Grup,12, 13, 14
Birinci Meşrutiyet, 74
Birleşmiş Milletler Anayasası, 24, 42, 54, 55, 56, 57
Birleşmiş Milletler Beyannamesi, 40
Bretton Woods (IMF) Andlaşması, 96
Burhan Cahit Morkaya,94/dn

Cahit Ateş, 172
Cami Baykut, 9
Cavit Ernişti, 177
Cavit Oral, 43/dn, 49, 131
Celal Bayar, 41/dn, 48, 49, 50,51, 53, 57, 59, 60, 62, 75, 77 124, 131, 135, 136/dn, 144/dn, 146, 147/dn, 151/dn, 153/dn

Cemal Ramazanoğlu, 105/dn, 145/dn
Cemil Alpay, 168
Cemil Cahit Toydemir, 94/dn
1938 Cemiyetler Kanunu, 21/dn,
Cevat Rıfat Atilhan, 58, 174
Cevat Öktem, 177
Cihat Baban, 89, 142/dn
C.Said Barlas, 140/dn
C.Tunca, 105/dn
Cumhuriyet Halk Partisi (Halk Fırkası) 14, 15, 19, 20, 24, 38, 41, 51, 52, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 100, 105 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 133, 139, 140, 141, 142/dn, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 167, 185, 186, 187, 189, 191
C.H.P. 7. Büyük Kurultayı, 118, 121, 122
Çiftçi ve Köylü Partisi,168
Çiftçiyi Topraklandırma ve Çiftçi Ocaklarının Kurulmasına Dair Kanun, 42, 43, 56

Damar (Zamir) Arıkoğlu,49/dn
Demokrasi Cephesi, 43
Demokrat Parti, 60, 63, 64, 65, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 83, 84, 85, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 108, 109, 110, 113, 115, 117, 119, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 133, 140, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 167, 186, 187, 193, 199
D.P. 1. Büyük Kurultayı, 101, 102
D.P. 2. Büyük Kurultayı, 142, 145
1929 Dünya Ekonomik Buhranı, 18, 19
Denge Politikası, 21

Dokuz Umde, 14, 15
1941 Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşması, 22, 32
Dörtlü Takrir, 50, 51

Ebedi Şef, 77/dn
Emin Aslan, 49/dn
Emin Aydınlatan, 171
Emin Sazak, 48, 49, 50/dn, 72, 105/dn, 127/dn
Emniyet Şupabı, 24, 42
Enis Akaygen, 105/dn, 127/dn, 175
Enver Kök, 127/dn
Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, 172
1946 Erken Genel Seçimleri, 79
Erihhof Kanunu, 48
Esad Adil Mustecapoğlu, 169
Ethem Ruhi Balkan, 170
7 Eylül Kararları, 95, 96, 115

Fahri Belen, 153/dn
Faik Ahmet Barutçu, 90, 1110/dn, 147/dn,
Falih Rıfkı Atay, 57, 71/dn, 85, 122
Fehmi Ünal, 170
Feridun Cemal Erkin, 54
Fevzi Aslan Güven, 174
Fethi Erimçağ, 127/dn
Fevzi Çakmak, 84, 87/dn, 92, 99, 106, 128, 129, 139, 148/dn, 175
Feyzi Kurtulan, 174
Fikri Apaydın, 126/dn
F.Lütfi Karaosmanoğlu, 105/dn, 145/dn
Fuad Arna, 86/dn
Fuad Bilege, 175
Fuad Demircioğlu, 179
Fuad Köprülü, 48, 49, 51, 56, 59, 79/dn, 105/dn, 111, 115/dn, 126

Fuad Paşa, 4
Fuad Tunca, 72
Genç Osmanlılar (Yeni Osmanlılar) 4, 5/dn
George Marshall, 135

Habib Amato, 171
Hakkı Gedik, 126/dn
Halil Hilmi Bozca, 177
Halil Menteşe, 49/dn, 112
Halil Özyörük, 145/dn, 150/dn, 153/dn,
Halil Sümer, 173,
Halit Hünkar, 175
Halkevleri, 121
Hamdi Arpağ, 99/dn
Hamdi Şarlan, 49/dn
Hamdullah Suphi Tanrıöver, 53/dn, 94/dn
Hasan Ali Yücel, 99/dn
Hasan Arslan, 127/dn
Hasan Dinçer, 127/dn, 128/dn
Hasan Direr, 105/dn
Hasan Rıza Soyak, 99/dn
Hasan Saka, 41, 54, 116, 117, 133, 139, 140, 141, 146
Hasan Yaşatürk, 170
Hayrettin Emin Manoğlu, 171
Hazım Bozca, 118/dn, 120/dn, 127/dn, 128/dn
Hazım Dağlı, 179
Henry Trumann, 111, 134
Hıfzırrahman Raşit, 49/dn
Hikmet Bayur, 31/dn, 49, 72, 175
Hilmi Uran, 92, 122, 147,151/dn
Hulki Kurtkaya, 174
Hulusi Köymen, 145
Hulusi Tan, 177
Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 8
Hürriyet Misakı, 104, 105, 131
Hüseyin Avni Ulaş, 58

Hüseyin Avni Balcı,175
Hüseyin Cahit Yalçın, 61, 94/dn, 162/dn
Hüseyin Haşim Tiryakioğlu, 177
Hüseyin Ragıp Baydur, 54
Hüseyin Türkgeldi, 170
Hüseyin Yazgan, 177
Hüsnü Emir Erkilet, 179

İbrahim Öztürk, 168
İbrahim Tokay, 170
İbrahim Vefik Belen, 178
İdealist Partisi, 174
İhsan Akşehirli, 174
İhsan Kabalıoğlu, 169
İhsan Sabri Çağlayangil, 160/dn
İhsan Şerif Özgen, 145/dn
İhsan Temelveren, 167
İkinci Beş Yıllık Plan, 34
İki Dereceli Seçim Sistemi, 81
İkinci Dünya Savaşı, 21, 22, 23, 31, 43, 60, 98, 114, 185
İkinci Grup, 12, 13
İkinci Meşrutiyet, 6, 7, 9, 183
İngiliz Avam Kamarası, 111
insan Hakları Derneği, 98, 99, 100
İrfan Ragıp Noyal, 170
1934 İskân Toprak Kanunu, 48
İslâm Koruma Partisi, 173
İsmail Hamdi Danişment, 179
İsmet İnönü, 25, 26, 32, 34, 37, 41, 49, 50, 53, 60/dn, 61, 69, 75, 77, 78, 80, 81, 84, 86/dn, 92, 101, 105, 112, 113, 114, 117, 119, 125/dn, 128, 153, 154, 155
İstefo Papadapulos, 171
1936 İş Kanunu, 21
İttihadı Muhammedi Fırkası, 8
İttihat ve Terakki Cemiyeti, 5, 7, 9
İzmir İktisat Kongresi, 14, 15

Jön Türkler (Hareketi), 6, 7, 18, 119/dn, 183, 184

Kabakçı Mustafa İsyanı, 2
Kamil Gündeş, 145/dn
Kasım Gülek, 140/dn
Kaya Mutlu, 172
Kazım Demiraslan, 167
Kazım Karabekir, 15, 91/dn, 139
Kemal Köymen, 173
Kemal Silivrili, 127/dn
Kenan Öner, 86/dn, 91/dn, 94/dn, 99/dn, 107, 125, 126, 128, 157/dn, 175
Kenan Öner - Hasan Âli Yücel Davası,107
Kuzu Partisi, 58

Lale Devri, 2
Liberal Demokrat Parti, 167
Liberal Köylü Partisi, 179, 180
Lozan Anlaşması, 18
Lütfü Ülkümen, 49/dn

Macit Güçlü, 169
Mahmut II, 3
Mahmut Özkan, 174
Mahmut Şevket Esendal 49/dn
Marshall Planı (Yardımı), 135, 136
Mazlum Turhan, 179
1876 Meb'usan Kanunu, 74/dn
Meclis-i Meb'usan, 4, 7, 11
Mehmet Akar, 127/dn
Mehmet Fars Berazioğlu, 175
Mehmet Hikmet Çetinkaya, 174
Mehmet Öktem, 127/dn
Mehmet Özdemir, 99/dn
Mehmet Semih Güner, 179
Merkez-i Umumi Rejimi, 7

Millet Partisi, 128, 129, 133, 141, 142, 143, 148, 149, 150, 152/dn, 157, 158, 176, 178, 186
Milli Husumet Andı, 144/dn, 145
Milli Kalkınma Partisi, 58, 61, 69, 79, 167
Milli Koruma Kanunu, 30, 33, 35, 36
Milli Şef, 23, 71, 77, 89
Milli Teminat Andı, 144
Mithat Paşa, 4
Mithat Sakaroğlu, 127/dn, 128/dn
Mondros Mütarekesi, 9
Montreux Andlaşması, 98
Muharrem Korgunal, 167
1947 Muhtar Seçimleri, 107
Müntakim Ölçmen, 171
M.Suphi Kula, 167
Mustafa Kemal (Atatürk), 12, 14, 15, 16, 19, 20, 36, 44, 60/dn, 77, 86, 92, 107, 114
Mustafa Kentli, 175
Mustafa Özbek, 173
Mustafa Yıldız, 168
Musul Meselesi, 13
Mümtüz Ökmen, 57/dn
Müstakiller Birliği, 179
Müstakil Demokratlar Grubu, 128, 129, 143/dn, 178
Müstakil Grup, 70, 78
Müstakil Türk Sosyalist Partisi, 178

Necmi Güneş, 173
Nadide Öztürk, 175
Nadir Nadi, 160/dn
Nato, 137, 139/dn
Nazmi Akad, 177
Necati Erdem, 127/dn, 128/dn
Necmeddin Deliorman, 170
Nedim Celal, 178
Nevzat Tandoğan, 59/dn

Nihat Erim, 54, 79, 100, 111, 122, 140/dn, 144/dn, 145, 147/dn
Nurettin Kırlı, 178
Nuri Demirağ, 58
Nuri özsan, 117/dn, 124/dn, 145/dn,

Orhan Taner, 170
Osman Bölükbaşı, 175, 176
Osman Nuri Güler, 179
Osman Nuri-Koni, 118, 119, 143, 175
31 Mart Vaka'sı, 8

Öz Demokratlar Partisi, 177

Patrona Halil isyanı, 2
Pan-Slavizm, 5
Polis Selahiyet Kanunu, 133
Polis Teşkilat Kanunu, 76
Prens Sebahattin, 7

Refik Şevket İnce, 72, 105/dn, 145/dn
Ragıp Vardar, 171/dn
Raşit Erer, 99/dn
Recep Peker, 59/dn, 91, 92, 93, 94, 108, 113, 114, 115, 116
Recep Peker Hükûmeti, 108, 115
Refik Koraltan, 48, 49, 50/dn, 51, 58, 59
Reuters Ajansı, 54
Ruşeni Barkın, 179

Sabit Sarıoğlu, 49/dn
Sabit Şevket Seren, 170
Sabri Manyas, 167
Sabri Soner, 179
Sacide Şuvan, 175
Sadık Aldoğan, 99/dn, 124, 119/dn, 128/dn, 157, 175
Sadık Acarlı, 168
Selahattin Yorulmazoğlu, 170

Salamon Adato, 94/dn
Samet Ağaoğlu, 104, 105/dn
San Francisco Konferansı, 22, 41, 54
Savaş Zenginleri, 32
Seçim Kanunu, 81, 82, 131, 151, 152, 186
Selçuk Karaoğlu, 173
Selim III, 3
Senihi Yürüten, 19
Sened-i İttifak, 2
Serbest Cumhuriyet Fırkası, 20, 73/dn
Serbet Demokrat Partisi, 177
Sıddık Sümer, 168
Sıtkı Yırcalı, 145/dn
Sine-i Millet('e dönme), 105, 110, 123
Sosyal Adalet Partisi, 167
Suad Üzer, 172
Suat Hayri Ürgüplü, 139/dn
Suphi Batur, 127/dn
Süreyya (İlhan) Paşa, 179

Şahin Laçin, 127/dn
"Şalcı Erim", 80/dn
Şark Manatıkı Dahilindeki Muhtaç Çiftçiye Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun, 43/dn
Şefik Hüsnü Değmer, 171
Şemseddin Günaltay, 147, 148, 149/dn
Şeyh Said İsyanı, 16- 184
Şükrü Saraçoğlu, 41, 50/dn, 93/dn
Şükrü Sökmensüer, 106
Şükrü Tokay, 168, 170

Taceddin Camii, 161
Tahsin Banguoğlu, 140/dn
Tahsin B. Balta, 140/dn
Takrir-i Sukun Kanunu, 16, 185
Tan Olayı, 62

Tanzimat Fermanı, 1, 3, 182
Tek Dereceli Seçim Sistemi, 81
Tek-Parti Yönetimi, 23, 40, 81, 85, 110, 111, 125, 127
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 14, 15, 16
12 Temmuz Beyannamesi, 111, 113, 114, 115, 118, 123, 125, 133, 153, 199
Tevfik Fikret Sıla, 117/dn
Tevfik Rüştü Aras, 59/dn

Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, 179, 180
Toprak Kanunu, 41, 42, 44, 45, 47, 49, 78, 114
Toprak Mahsülleri Vergisi, 36
Toprak Ofisi, 36
Toprak Reformu, 43, 50
Truman Dokrtrini, 111, 134, 137, 139
Türk-ABD İktisadi İşbirliği Andlaşması, 138
Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, 170, 171
(1939) Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, 22
Türkiye Komünist Partisi, 99
Türk Muhafazakâr Partisi, 174
Türk-Sovyet (Rus) Dostluğu, 21
Türk(iye) Sosyal Demokrat Partisi, 168
Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, 169, 171
Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, 170
Türkiye Sosyalist Partisi, 169
Türkiye Yükselme Partisi , 175

(1939) Üçlü İttifak, 22, 26, 36/dn
Üzeyir Avunduk, 111, 145/dn

Varlık Vergisi, 35,36
Vedat Dicleli, 95/dn
Vehbi Koç,111

Yakup Savaş, 168
Yalnız Vatan İçin Partisi, 172

Yaşar Çimen, 172
Yekta Güreli, 174
Yeniçeriler, 2
Yeni Osmanlılar, 45
Yurt Görev Partisi, 174
Yusuf Kemal Tengirşek, 72, 91/dn, 124
Yusuf Mazhar Eren, 177

Zekai Dik, 174
Zekeriya Sertel, 99/dn
Zeki Gülen,175
Zeki Sporel, 94/dn
(1927) Ziraat Sayımı, 43
Ziya Cevher, 110/dn
Ziya Gökalp, 17
Ziya Süer, 173
Ziyneti Temelveren, 167
Zühtü Bilimer, 179

Dr. Ahmet YEŞİL, 1954 Ankara-Kalecik doğumlu. İlk-orta ve lise öğrenimi; Ankara'nın çeşitli okullarında (Ulus - Cebeci - Gazi) yaptı. Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Yönetimi Bölümünden mezun oldu. Top.Astğ. olarak vatanî hizmetini tamamladıktan sonra bir süre özel sektörde çalıştı. Akademik hayata mezun olduğu üniversite; Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitisünde başladı. Aynı Enstitüden Yüksek Lisans ve doktora derecelerini aldı. 1992'de kurulan yeni üniversitelerden biri olan Celal Bayar Üniversitesi (Manisa); Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne öğretim üyesi olarak atandı ve aynı bölümün başkanlığını yaptı. Halen bu üniversitede görev yapmaktadır. Çalışmaları genelde Yakınçağ Türk Tarihinde siyasi yapı ve gelişimi, özelde Türk Demokrasisi üzerinedir. Evli ve üç çocuk babasıdır.

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİYASÎ HAYATA GEÇİŞ

Türkiye'de çok partili siyasî sistemin kurulması, tarihî yönden olduğu kadar, aktüel açıdan da önemli bir hadisedir. Zira bu olayın, ülkemizdeki siyasi gelişmelerin sonraki akışını belirlemede birinci dereceden rol oynamıştır. Bu dönemde Türkiye'de sosyal güçler kendilerini partiler halinde ifade etme imkânı bulurken, siyasi kültürü renklendiren bu oluşumlar, ülkedeki sosyal gruplar arasındaki eski ilişkiler sistemini değiştirmiş ve sosyal hareketliliği arttırmıştır.

En önemlisi halk, Osmanlı döneminden bu yana ilk defa, kendi temsilcilerini iktidara taşıma şansını kullanırken, o zamana kadar bir memur-eşraf partisi hüviyetindeki iktidar partisi CHP'yi bile kendisiyle ilgilenmek zorunda bırakmıştır.

Elinizdeki bu çalışma, tek-parti iktidarına son veren Demokrat Parti hareketinin iktidara uzanış hikâyesi, bir anlamda Türkiye'de demokrasiye geçiş kararı sonrasında gelişen iç ve dış konjonktür ve her şeyden önemlisi, bütün bunların oluşumunda rol sahibi olmayan halkın, söz sahibi olmadığının nasıl algıladığı anlatılmaktadır.

ISBN 975-17-0314-X

1.000.000 TL